

STIG JØRGENSEN

RET OG SAMFUNDSDEBAT

Kroniksamling

JURISTFORBUNDETS FORLAG

KØBENHAVN 1972

RET OG SAMFUNDSDEBAT

© 1972 by Stig Jørgensen

Bogen er sat med Times

og trykt i Philips Bogtryk, København

Bogbinderarbejdet er udført af

Carl Nielsens Bogbinderi, Odense

ISBN 87 574 2281 8

Indholdsfortegnelse

1. AFDELING

Retsteoretiske emner

1. Erstatning og forsikring. Politiken 13/12 1966	9
2. Socialreform og erstatning. Aktuelt 10/12 1969	14
3. Vaccinationsskader. Jyllands-Posten 10/5 1971	17
4. Ulykkesfugle. Berlingske Tidende 26/7 1970	22
5. Fortrydelsesparagraf. Jyllands-Posten 1/2 1971	27
6. Magt og ret. Aarhus Stiftstidende 9/3 1971	32
7. Ret, kultur og fællesmarked. Aarhus Stiftstidende 25–26/3 1971	38
8. Ret og marxisme. Aarhus Stiftstidende 18/6 1971	48
9. Ansvar for forurening. Aarhus Stiftstidende 24/2 1972 ..	54

2. AFDELING

Almene emner

1. Rationel argumentation. Politiken 12/9 1969	63
2. Ungdomsoprørret. Aarhus Stiftstidende 2–3/12 1969	70
3. Modstandsret og ungdomsoprør. Information 30/12 1969 ..	86
4. Naturalistisk antropologi. Berlingske Tidende 8/12 1969 ..	93
5. Sprog og virkelighed. Aarhus Stiftstidende 10/7 1970	102
6. Nyromantik. Berlingske Tidende 23/1 1971	107
7. Kritisk videnskab. Aarhus Stiftstidende 8/5 1971	113
8. Demokratiets dilemma. Aarhus Stiftstidende 26/5 1971 ..	119

3. AFDELING

Universitetspolitiske emner

1. Junior Colleges. Jyllands-Posten 1/10 1969	127
2. Den romantiske centertanke. Aarhus Stiftstidende 9/10 1969	132
3. Stillingsstruktur. Aarhus Stiftstidende 26/7 1970	137
4. Samfundsvidenskabelig grunduddannelse. Jyllands-Posten 24/8 1970	143
5. Universitetets fremtid. Aarhus Stiftstidende 7-9/1 1971 ..	147
6. P-planen og universiteterne. Jyllands-Posten 2/4 1971	157
7. Et tredje standpunkt. Berlingske Tidende 7/2 1972	163

1. AFDELING

Retsteoretiske emner

Erstatning og forsikring

I *Politikens* kronik den 8. ds. skriver professor, dr. jur. A. Vinding Kruse under titlen: »Hvad er et menneske værd i penge« om den nordiske kommission, der er nedsat til overvejelse af reglerne om erstatning for personskade og tab af forsørger. Vinding Kruse omtaler i sin kronik den i de nordiske lande, især den i Danmark gældende – utilfredsstillende – retstilstand. I dagspressen har man gennem de senere år gang på gang kritiseret de ved domstolene fastsatte beskudne erstatninger for invaliditet og tab af forsørger.

Vinding Kruse tilslutter sig denne kritik, idet han dog for invaliditetserstatningernes vedkommende begrænser sin kritik til at omfatte de større invaliditeter. Han henviser herved til, at højesteretssagfører Christrups indlæg på det forrige nordiske juristmøde refererede en af Direktoratet for Ulykkesforsikringen foranstaltet efterundersøgelse af ca. 100 invaliditetstilfælde afgjort af Direktoratet. Det var dog så som så med sensationen, idet undersøgelsen syntes at bekræfte den velkendte erfaring, at tilskadekomne i løbet af 5–6 år vænner sig til at leve med mindre invaliditeter på ca. 20–25 pct., således at de efter denne årrækkes forløb ikke har væsentlige praktiske gener af deres skade.

Undersøgelsen syntes også at bekræfte andre velkendte erfaringer, nemlig at tre grupper af personer kun i ringe grad havde mulighed for at vænne sig til deres invaliditet: Ældre og midaldrende personer uanset invaliditetens størrelse, personer med invaliditeter på 50–100 pct. og personer med hovedskader. Derimod syntes børn at kunne tilvænne sig selv væsentlige invaliditeter især gennem valg af levevej.

Direktoratets undersøgelser led dog af forskellige mangler. *Dels* var materialet ret beskudt, ca. 1000 invaliditetstilfælde, *dels* var især de større invaliditeter stærkt underrepræsenteret og desuden ret

uensartet, *dels* var undersøgelsen statisk, idet den efterundersøgte et enkelt års skader efter 8 års forløb, og *dels* blev undersøgelsen foretaget på et tidspunkt, da vi netop havde opnået fuld beskæftigelse. Vi ved endnu ikke, om fuld beskæftigelse er et permanent socialt gode; vi ved derimod at personer med mindre og større invaliditeter er særlig udsat for afskedigelse under nedadgående konjunkturer.

Både for de større og de mindre invaliditeters vedkommende skal man derfor nok være varsom med at drage alt for håndfaste konklusioner af materialet.

Derimod må man håbe, at nedsættelsen af kommissionen vil resultere i det, som må være vigtige opgaver for en kommission, hvis opgave er at overveje reformer i reglerne om erstatning for personskade og tab af forsørger. Jeg har ved forskellige lejligheder understreget betydningen af, at der foretages en grundig undersøgelse af de sociale virkninger af alvorlige personskader og tab af forsørger herunder forbindelsen med den øvrige sociale lovgivning, forsorgslovgivningen, ulykkesforsikringslovgivningen og ikke mindst revalideringslovgivningen. Jeg har også flere gange gjort opmærksom på, at spørgsmålene ikke må tages op på et snævert traditionelt juridisk-erstatningsretligt grundlag; man må alvorligt overveje, om der ikke bør søges en løsning ad forsikringsvejen, således at enten den sociale eller den private forsikringspligt udbygges med den følge, at det erstatningsretlige problem bliver af mindre interesse eller helt mister sin betydning.

Det ville være et gode at opnå nordisk retsenhed på området; den gældende praksis er imidlertid så forskellig i på den ene side Sverige og Finland og på den anden side Norge og Danmark, at det måske vil være vanskeligt at opnå enighed om en ensartet ordning. Forhåbentlig når man et stort stykke af vejen. Derimod kan samarbejdet med svenske og især norske jurister give anledning til en grundig analyse af problemstillingen.

Spørgsmålet om erstatning for personskade er nemlig ikke alene – og måske ikke primært – et retligt, men også et *socialpolitisk*. Dette er for længst erkendt af lovgivningsmagten, som allerede i 1898 gennemførte en tvungen ulykkesforsikringsordning for ansatte i farlige industrivirksomheder; siden er denne ulykkesforsikringsordning

udvidet, så den i dag omfatter bogstaveligt talt alle arbejdsulykker for ansatte og for visse grupper af mindre selvstændige.

I de senere år er erstatningerne her, – som også nævnt af Vinding Kruse – blevet så gunstige, at de i de fleste tilfælde overstiger, hvad man opnår under en erstatningssag ved domstolene mod en erstatningsansvarlig arbejdsgiver. Heraf kan man efter behag drage den slutning, at erstatningerne ved domstolene er for små, eller at erstatningerne fra ulykkesforsikringen enten er for store eller passende. En mere nærliggende slutning synes at være, at det måske var en praktisk udvej at udbygge ulykkesforsikringsordningen, således at den fuldstændigt eller i det væsentlige overtog den rolle, som de erstatningsretlige regler har på området.

Man måtte i så fald for det første udbygge ulykkesforsikringslovgivningen, således at den omfattede alle personskader og ikke blot arbejdsulykker; for det andet måtte man ophæve den regresret, som ulykkesforsikringsselskaberne i øjeblikket har mod den ansvarlige skadevolder, og som ikke har nogen økonomisk betydning for selskaberne, men derimod giver anledning til en del besvær. I Norge er man allerede kommet et langt stykke på vej, idet den lovpligtige ulykkesforsikring dér omfatter såvel skoleelever som studerende samt deres lærere, således at kun hjemmegående husmødre og skader opstået i fritiden holdes uden for ordningen. Endvidere er regreskrav mod skadevoldere i det væsentlige ophævet. Også i Norge er de erstatninger som opnås på grundlag af ulykkesforsikringslovgivningen lige så store eller større end de erstatninger, som opnås ved domstolene, selv om erstatningsniveauet i øvrigt ligger væsentligt over det danske.

Ved en sådan udvidet forsikringsordning ville man opnå forskellige fordele:

Dels ville de skadelidende være sikret erstatning i alle tilfælde, uanset om nogen er ansvarlig for skaden, og uanset om en eventuel ansvarlig skadevolder har midler til at betale eventuelt gennem en ansvarsforsikring.

Dels ville man afskaffe den utryghed, som ligger deri, at de potentielle skadevoldere efterhånden som ansvarsreglerne skærpes og erstatningerne for personskade vokser i takt med lønstigningerne, ud-

sættes for et meget tyngende erstatningsansvar. Hvem er ikke potentiel skadevolder under nutidens komplicerede samfundsforhold?

Man ville endvidere ved at overlade behandlingen af disse sager til administrative myndigheder opnå en hurtigere og sikrere sagsbehandling; dette gode er noget af det væsentligste netop i sager af denne art, som ofte vedrører den enkeltes velfærd.

Endelig ville domstolene blive aflastet for en meget byrdefuld opgave, byrdefuld både fordi disse erstatningssager udgør en meget væsentlig del af domstolenes arbejde, og fordi dommerne ikke er uddannet til eller efter den gældende procesordning har midler til at afgøre disse sager på en tilfredsstillende måde. Både de retlige principper for erstatningsfastsættelsen for personskade og forsørgertab og de faktiske forhold, herunder sammenhængen med den øvrige sociale lovgivning, er så usikre, at resultaterne af domstolsbehandlingen ofte er ret tilfældige. Hverken hensynet til den ligelige eller individuelle behandling af de skadelidende bliver tilfredsstillende. Disse hensyn ville i højere grad kunne tilgodeses under en behandling i første instans hos en sagkyndig administrativ myndighed, men med en vis rekurs til domstolene.

Der er naturligvis mange vanskelige retlige og sociale problemer i sagen, som jeg ikke kan komme nærmere ind på i en kortfattet kronik. Disse problemer i forbindelse med den mest effektive løsning af fordelingen af risikoen for skader og især personskader i vort moderne samfund mellem skadelidte, skadevoldere og samfundet har i den sidste menneskealder været genstand for en omfattende diskussion overalt i verden. Ikke mindst motorkørlens risici har været til debat, og mange forskellige ordninger har været foreslået. Et gennemgående træk i de fleste er dog det moderne samfunds mulighed for at løse de fleste problemer ad forsikringsvejen.

For personskadernes vedkommende er det naturligt at se problemet i forlængelse af den øvrige sociale forsikringslovgivning. Gennem denne forsikring er man i øjeblikket sikret mod arbejdsulykker, sygdom, arbejdsløshed, velfærdstab på grund af alder og større invaliditeter. Er det ikke rimeligt med samfundets nuværende velstandsniveau at tænke på en udbygning, således at den også sikrer mod ulykkestilfælde i almindelighed?

Kunne man samtidig slå to fluer med ét smæk, og slippe af med en del af den gammeldags og ret primitive erstatningsret, som koster juristerne mange teoretiske og praktiske vanskeligheder, og som i vidt omfang svarer til forrige århundredes idéverden, ville mange jurister – ikke mindst juridisk studerende – blive glade.

Desuden ville man på et væsentligt punkt følge de anvisninger, som de fremtrædende nordiske sagkyndige – fra dansk side professor Henry Ussing – i 1950 opstillede som program for revisionen af den nordiske erstatningsret.

Det foregående er skrevet *dels* for at forebygge den misforståelse, som Vinding Kruses kronik måske kunne give anledning til, nemlig at problemerne vedrørende erstatning for personskade og tab af forsørger er løst – og løst på den bedst mulige måde – blot ved en forhøjelse på 50–75 pct, af de her i landet givne erstatninger for de større invaliditeter og for forsørgertab, *dels* for at imødegå den risiko, som måske kan ligge deri, at de nordiske kommissioner skulle anse spørgsmålet om en virkelig dybtgående og grundig analyse af den retspolitiske og socialpolitiske problemstilling og en omfattende sociologisk efterundersøgelse af de skadelidtes forhold og af sammenhængen med den sociale lovgivning, for at ligge uden for deres kommissorium.

Skulle dette være tilfældet, måtte man nøje overveje at udvide kommissoriet.

Socialreform og erstatning

Socialreformkommissionen har nu afgivet sin første betænkning, der under titlen: »Det sociale trykkesystem« især beskæftiger sig med den fremtidige struktur og med dagpengeydelser. Man har koncentreret arbejdet omkring *korttidssydelserne*, idet behovet for en reform af sygekassevæsenet har været oplevet som påtrængende.

Derimod har kommissionen udsat en tilsvarende kulegravning af problemerne omkring langtidssydelserne, d. v. s. ydelserne for varig sygdom, invaliditet og død. Kommissionen har med hensyn til korttidssydelserne konkluderet, *at* dækningen skal være den samme, hvad enten indtægtstab skyldes arbejdsløshed, sygdom eller ulykke, *at* de forskellige ordninger bør harmoniseres (koordineres), således, at de administrativt samles under én administration, og således at ydelserne efter de forskellige ordninger afstemmes i forhold til hinanden, og *at* der bør stiles efter fuld kompensation. Derimod beskæftiger kommissionen sig ikke med en anden vigtig problemstilling, nemlig koordinationen af de sociale sikkerhedsordninger med den almindelige erstatningsret.

Hidtil har der været den principielle forskel på erstatningerne ved domstolene og de sociale ydelser, at de førstnævnte skulle give fuld kompensation for de lidte tab, mens de sidstnævnte skulle udmåles efter behov og være mindre end fuld erstatning, – Det er imidlertid kun delvis, at princippet om fuld erstatning er blevet efterfulgt ved udmålingen af domstolserstatninger.

Drejer det sig om helbredelsesudgifter og tabt arbejdsfortjeneste (dagpenge), giver man i det væsentlige fuld erstatning. Derimod er erstatningerne for invaliditet og for tab af forsørger langt fra på højde med princippet om fuld erstatning.

Især de middelstore og store invaliditeter undervurderes ofte,

eksempelvis kan det anføres, at erstatningen for 100 pct. invaliditet og til enker maximalt andrager henholdsvis 120.000 kr. og 80.000 kroner.

På den anden side skal de sociale ydelser efter forslaget principielt udmåles efter det individuelle tab. Ganske vist er der kun tale om et forslag, og ganske vist gælder betænkningens princip foreløbig kun for dagpenge. Alligevel er der god grund til at hilse betænkningens grundholdning velkommen i håbet om, at den vil blive opretholdt, også når man skal tage fat på langtidssikringen.

Såfremt de sociale sikringsordninger udbygges både med hensyn til personkreds og dækningsgrad, vil erstatningsretten og dermed domstolene blive aflastet for et kompliceret og tidkrævende arbejde med at løse en i første række socialpolitisk opgave, som domstolene og juristerne ikke er velegnede til at tage sig af.

Ikke alene er domstolene ikke egnede til at foretage en vurdering af tab, som beror på blandede lægelige, sociale og psykologiske faktorer, men især er domstolene ikke i stand til at kombinere de forskellige sociale ordninger, herunder revalidering. Der er næppe tvivl om, at de fremtidige »sociale supermarkeder« vil være langt bedre egnede til at foretage en samlet vurdering af de skader, som skyldes ulykkestilfælde, som andre af mere eller mindre tilfældige årsager kan gøres juridisk ansvarlige for ved domstolene, især ulykker forvoldt i færdselen.

Efter den nugældende ordning skal man ved domstolene til at flytte tabene frem og tilbage mellem de implicerede offentlige og private forsikringsordninger til glæde for ingen, idet de såkaldte regreskrav er ganske uden økonomisk betydning for de pågældende forsikringsordninger. Den foreliggende delbetænkning søger ikke at rydde op i regresjunglen, men man må håbe, at en kommende betænkning vil tage dette spørgsmål op og i det hele taget f. eks. i et underudvalg kulegrave spørgsmålet om det optimale samspil mellem erstatning for personskader og offentlig sikring.

Det var tankevækkende, at en ung kvinde, som ved en færdselsulykke var blevet 100 pct. invalid, i en fjernsynsudsendelse om ulykkeserstatningerne udtalte sin relative tilfredshed med den hjælp og støtte, hun havde fået fra hospital, revalidering og invalideforsik-

ring, hvorimod hun kun havde et skuldertræk til overs for den erstatning, hun havde fået fra bilens ansvarsforsikring. Da hun blev spurgt, om hun kunne have ønsket sig et højere erstatningsniveau ved domstolene, var hendes svar ganske utvetydigt:

I forhold til den betydelige støtte (og udgift), som de offentlige ydelser allerede nu udgør, er domstolserstatningerne helt uden reel betydning. Skal der være nogen proportion i forholdet, skulle domstolserstatningerne forhøjes til det tidobbelte.

Ganske vist er det kun et eksempel, men det bør dog tjene som advarsel for de journalister og politikere, som letsindigt kunne tro, at der bliver ro om erstatningerne for personskade, bare man forhøjer erstatningsniveauet ved domstolene. Det bør også være et memento til de nordiske komitéer, der ikke bør føle sig presset til at foretage partielle og uvirksomme ændringer i det gamle system, som alligevel ikke er i stand til at løse det vitale problem om en effektiv og rationel sikring mod velfærdstruende personskader.

Endelig må det være en opfordring til socialreformkommissionen om for alvor at tage spørgsmålet om en altomfattende ulykkesforsikringsordning med fuld dækning for det lidte tab op til grundig overvejelse. Arbejdet må nødvendigvis koordineres med reformarbejdet på erstatningsrettens område, idet man for enhver pris må undgå at spilde den gunstige lejlighed til at løse to store samfundsmæssige problemer på én gang.

Vaccinationsskader

I en betænkning afgivet af det af indenrigsministeriet den 24. november 1969 nedsatte udvalg vedrørende erstatning for vaccinationsskader foreslår man en ordning, hvorefter staten bliver erstatningsansvarlig over for dem, der pådrager sig personskade som følge af en af det offentlige krævet eller anbefalet vaccination mod kopper, difteri, kighoste, polio og tuberkulose. Indenrigsministeren har udtalt, at han i næste folketingsamling vil fremsætte et lovforslag i overensstemmelse med betænkningens principper.

Foranledningen til udvalgets nedsættelse var den omstændighed, at der efter den landsomfattende poliovaccination i 1966 konstateredes otte tilfælde, hvor vaccinationen med stor sandsynlighed havde forårsaget større eller mindre skade, som staten erstattede pr. kulance. Siden er der i alt i 20 tilfælde rejst krav om erstatning for vaccinationsskader ikke blot i forbindelse med poliovaccinationer, men også i forbindelse med vaccination mod difteri, kopper og kighoste. Som omtalt i dagspressen har sundhedsstyrelsen og retslægerådet for nylig udtalt sig om, i hvilke af disse tilfælde personskade er forårsaget af vaccinationen, og det var ikke mange.

Man må altså slutte, at der talmæssigt er tale om et problem af en meget begrænset størrelsesorden i forhold til andre personskader. Det er ej heller problemets samfundsmæssige betydning, der har motiveret forslaget, man kunne måske snarere fristes til at sige tværtimod. Havde det drejet sig om de talmæssigt langt mere betydningsfulde skader, som opstår i forbindelse med færdselsulykker, arbejdsulykker og ulykker i hjemmet, havde der utvivlsomt ikke været den samme tilsyneladende enighed i folketinget om, at der må sikres en erstatningsordning.

Selv når det drejer sig om skader, som opstår ved anden lægelig

behandling, ville der sandsynligvis have været større modstand mod en ordning, som er baseret på det offentliges ubetingede objektive ansvar for skader, som forårsages af behandlingen. I hvert fald har man hidtil været afvisende eller passiv over for forslag af et sådant indhold. Tilsvarende har man endog ikke villet pålægge medicinalindustrien eller apotekerne et ubetinget ansvar for personskader, der skyldes uforudseelige bivirkninger af præparater, der forhandles i sygdomsforebyggelsens eller sygdomsbekæmpelsens interesse.

Såvel læger og hospitaler som medicinalfabrikker og apoteker pådrager sig efter de gældende regler her i landet som de fleste steder i udlandet kun erstatningsansvar, såfremt der er *begået fejl* ved behandlingen eller produktionen. Har man anvendt de normale blandt de sagkyndige kendte og anerkendte metoder eller forskningens seneste resultater, kommer det ikke de pågældende til skade, at senere fremskridt eller produktudviklingen afslører hidtil af de sagkyndige ukendte risici. Man behøver her blot at minde om de i sin tid meget omtalte thalidomid-sager

Kulanceerstatninger skulle ikke skabe præcedens

For udvalget har det da også været vigtigt at finde en motivering, som kan adskille vaccinationsskaderne fra andre skader, der forvoldes af lægebehandling eller lægemidler. Udvalget henviser formelt til, at der er skabt en forventning i befolkningen som følge af de nævnte kulanceerstatninger i poliosagerne fra 1966. Strengt taget er det ikke noget godt argument, da der jo netop var tale om kulanceerstatninger, hvorved man understregede, at sagerne ikke måtte danne præcedens.

Psykologisk kan argumentet naturligvis have en vis, om end begrænset, værdi. Udvalget går da også videre og henviser til, at der er tale om en profylaktisk (forebyggende) behandling, som ikke alene foretages af hensyn til den pågældende, men også i *det offentliges interesse*, i visse tilfælde – såsom ved kopper – oven i købet som en pligt. Udvalget erkender dog, at det er vanskeligt at skelne mellem forebyggende og helbredende behandling, at forebyggende behandlinger ofte – og måske altid – til en vis grad sker i det offentliges interesse, og at andre forebyggende behandlinger kan give anled-

ning til skader, som ikke foreslås omfattet af forslaget. Udvalgets afgørende begrundelse er derfor også den, at vaccinationer er noget specielt derved, at en sund organisme indpodes et smitstof.

Udvalget foreslår en ordning, der sikrer de skadede erstatning for invaliditet og tab af forsørger (samt begravelseshjælp), såfremt invaliditeten eller dødsfaldet med rimelig sandsynlighed må antages at være forårsaget af vaccinationen. Ordningen, der skal administreres af direktoratet for ulykkesforsikringen, følger reglerne for tilskadekomne værnepligtige, der især beløbsmæssigt er gunstigere for de skadelidte end den lovpligtige ulykkesforsikring for arbejdsulykker.

Ordningen er altså ikke tænkt henlagt til de almindelige domstole, og derfor heller ikke behandlet efter de almindelige erstatningsregler i henseende til erstatningens beregning eller på anden måde. Den praktiske forskel er ikke stor, idet beløbene størrelsesmæssigt stort set er de samme ved domstolene og efter ulykkesforsikringslovene. Der er dog en vigtig principiel forskel, for så vidt som man altså forlader det erstatningsretlige grundlag og i øvrigt overlader afgørelserne til et administrativt organ.

Kritikken imødekommes

Forslaget imødekommer derfor på væsentlige punkter den kritik, der i de senere år er fremsat mod de i de fleste lande gældende regler om erstatning for personskade. Man har fra toneangivende teoretisk og politisk hold i mange lande henvist til, at de eksisterende regler – især i trafikken – ikke yder de tilskadekomne en sikkerhed, som anses naturlig i et moderne velfærdssamfund. De virker tilfældige, for så vidt som de kun sikrer de pågældende erstatning, såfremt nogen er erstatningsansvarlig, dvs. normalt når nogen ved en fejl har forårsaget skaden, og såfremt den ansvarlige kan betale erstatning eller har tegnet en ansvarsforsikring, hvilket dog i de fleste lande – som i Danmark – er påbudt de motorkørende.

Domstolene er i de fleste lande overbebyrdet med sådanne sager, der ofte trækker i langdrag til ubodelig skade for dem, der mister deres normale indtægter. Hertil kommer, at erstatningsberegningen er meget usikker, idet domstolene ikke har mulighed for med rimelig sikkerhed at vurdere det fremtidige tab, og de individuelle varia-

tioner heri, ligesom man overhovedet ikke kan tage i betragtning, hvad det offentlige i de fleste lande – og især i de nordiske – stiller til befolkningens rådighed i form af sociale ydelser, såsom invalidepension, enkepension, revalidering m. v.

Endelig ved man erfaringsmæssigt, at de meget store invaliditeter og de ældre enker forfordeles, medens de små invaliditeter overkompenseres, men at resultatet her er afhængigt af konjunkturf forholdene, især arbejdskraftsituationen. Endelig er der i de fleste lande – bortset fra Sverige og Tyskland – ikke praktisk mulighed for at fastsætte erstatningerne til løbende renteydelser, som sikrer, at erstatningerne ikke formøbles til uvedkommende formål.

Alt i alt har disse forhold ført til, at man i den internationale teori – og i New Zealand i praksis – har drøftet planer om at afløse erstatning for personskade med en socialforsikringsordning, som ligestiller alle syge og tilskadekomne uden hensyn til årsag og ansvar.

Her i landet fremkom socialreformkommissionen forrige år med en betænkning, som også peger i denne retning (men som afvistes af forsikringskommissionen). Nordiske ekspertudvalg er i øvrigt nedsat til drøftelse af de samme spørgsmål og af en eventuel forhøjelse og koordination af de nordiske erstatninger for personskade, der i et internationalt perspektiv er små, medens de danske i den nordiske sammenhæng er beskedne.

Efter den mening, som jeg ved flere lejligheder har givet udtryk for, bør man ikke nu forpasse muligheden for at løse spørgsmålet om erstatning for personskade, som for en nutidig betragtning først og fremmest må være et socialpolitisk spørgsmål, ved at forhøje de gældende domstolserstatninger væsentligt, men i stedet afvente socialreformkommissionens 2. betænkning om langtidsydelse for at se, hvilke økonomiske muligheder og politisk vilje, der er til at gennemføre en omfattende socialforsikring til afløsning af erstatningsretten.

Bedst at bevare kulanceprincippet

Af denne grund er jeg noget skeptisk i anledning af, at man nu – tilsyneladende på grund af en folkestemning – vil udvide området for den almindelige erstatningsret på et område, hvor de praktiske problemer er begrænsede, og hvor man har vanskeligt ved at be-

1.3. Vaccinationsskader · 21

grunde en særordning. Skønt man som sagt på væsentlige punkter imødekommer kritikken mod den gældende erstatningsret, havde jeg dog foretrukket, at man havde bevaret den gældende ordning med kulanceerstatninger, som man jo opretholder for nyre- og bloddonorer.

Ulykkesfugle

I forrige århundrede mente den italienske kriminalist Lombroso, at det var muligt at udpege den fødte forbryder alene på grundlag af hans udseende: Lav pande, små øjne, fremstående kæbeparti m. v. Senere tiders mindre fantasifulde kriminologi har forlængst aflivet forestillingen om den typiske forbryder, allerede fordi forbrydelsesarterne i vore dage er så rigt varierede fra voldsforbrydelser, der var mere fremtrædende under tidligere mere primitive samfundsforhold, til »white collar crimes« såsom skattesvig, valutatransaktioner o. lign., der spiller en større rolle i nutiden. Den figur, Lombroso fremstillede, modsvarede vel nærmest den primitive, småtbegavede psykopat, der på grund af sin manglende evne til at regulere sine impulser, var disponeret for at blive indblandet i situationer, hvor hans eneste udtryksmiddel var vold.

Årsagen til, at Lombrosos idealbillede af en forbryder manes frem af graven, er den, at de senere års ulykkesforskning især inden for trafiksektoren, synes at have givet ny næring til forestillingen – vel ikke om den fødte forbryder i almindelighed – men om den typiske »ulykkesfugl«. Meget stærkt forenklet kan man udtrykke sagen således, at den, der mere end én gang impliceres i en alvorlig færdselsulykke, enten er neurotiker eller psykopat. Man har her også talt om »ægte« og »uægte« ulykkesfugle. – Det er imidlertid klart, at man ikke hermed hverken kan eller vil sige, at de der impliceres i færdselsuheld eller egentlige færdselsulykker nødvendigvis hører til disse grupper. På den anden side fremgår det med al ønskelig tydelighed af de undersøgelser, der er foretaget om årsagerne til trafikulykkerne, at den menneskelige faktor er af dominerende betydning. Fynsundersøgelsen viste for et par år siden, at menneskelige fejl medvirkede i 75 pct. af tilfældene, medens fejl ved køretøjerne og ved vejbanen medvirkede i henholdsvis 8 pct. og 17 pct. af tilfældene. Der-

imod viste Fynsundersøgelsen ikke noget afgørende for billedet af den fødte »ulykkesfugl«. Af denne undersøgelse kan man – ligesom af flere tilsvarende udenlandske undersøgelser – drage den slutning, at man ikke skal stille overdrevne forventninger til forbedringer af materiel og vejnet, men at hovedindsatsen må sættes ind mod førerne, hvis man ønsker at sigte mod større resultater. Noget andet er så, at de fremskridt, man opnår ved at skærpe kravene til materiellet og ved at forbedre vejforholdene, vel er mindre – men til gengæld mere sikre – og derfor skal man naturligvis også fortsætte med at forbedre teknikken. Det store spørgsmål er derimod, hvor meget man kan opnå ved at påvirke den menneskelige faktor.

Der er ingen tvivl om, at vi f. s. v. allesammen er ulykkesfugle, som de menneskelige fejl, der indgår i undersøgelserne er af en art, som alle trafikanter kan gøre sig skyldige i. De egenskaber, som spiller ind ved bedømmelsen af førerens kørsel kan inddeles i to kategorier. – Den ene refererer sig til forhold som har direkte indvirkning på trafiksituationen, nemlig *perceptionsevnen* og *reaktionsevnen*, den anden til den pågældendes *kørefærdighed*. Ved perceptions- og reaktionsevne forstår man evnen til at opfatte og reagere på en færdselssituation. Der går en vis tid med at registrere og reagere på en uventet situation, og derfor spiller hastigheden en stor rolle for ulykkesfrekvensen.

Der er også individuelle variationer i evnen til at opfatte og reagere i trafikken. Den måde den enkelte erkender og indretter sig efter sine individuelle muligheder, kan siges at høre til den pågældendes *kørefærdighed*. Dette begreb refererer sig imidlertid også til andre og mere elementære evner, så som kendskab til færdselsreglerne og kørselsrutine. Her i landet, hvor bilismen som folkeligt fænomen er af relativ ny dato, er der næppe tvivl om, at meget mere ville kunne opnås og vil blive opnået efterhånden som kørselsrutinen bliver større.

Forestiller vi os imidlertid, at der engang i fremtiden fremstår en befolkning af rutinerede og velorienterede trafikanter, må vi alligevel gå ud fra, at visse psykiske ejendommeligheder hos en minoritet af befolkningen vil fortsætte med at udgøre en menneskelig trussel mod færdselssikkerheden: »A man drives as he lives – it is one way

in which he expresses his personality», »En mand kører, som han lever – det er en måde, på hvilken han udtrykker sin personlighed«, som det er udtrykt af en amerikansk psykolog. Amerikanske og svenske eksperimenter tyder på, at såvel vognmands- som taxiforretninger kunne spare betydelige pengemidler ved at udvælge og udskifte deres chauffører, hvoraf nogle få atter og atter viste sig at blive impliceret i trafikuheld. Ved disse undersøgelser konstaterede man nemlig til sin forundring, at nogle enkelte chauffører repræsenterede en ganske uforholdsmæssig stor andel af de samlede skader. Ved metodisk at følge og udskifte de uheldige kunne man i løbet af kort tid reducere antallet af færdselsskader. Det viste sig, at de pågældende havde et vist fællespræg, som imidlertid ikke havde været mistænkeligt for ledelsen. De var ofte tilbøjelige til momentan uopmærksomhed og havde i øvrigt vanskeligt ved fuldtud at beherske en aktuell situation. En generel selvusikkerhed og undertiden overdreven hensynsfuldhed leder naturligt tanken hen på den neurotiske disposition, som også er velkendt på hospitalernes skadestuer og andre steder, hvor man registrerer mennesker, som kommer galt af sted. Her har vi at gøre med de »ægte« ulykkesfugle, som også er velkendt i litteraturen. Tænk blot på Søren Brun.

Andre kriminologiske undersøgelser synes at vise, at en anden kategori af aggressive, hensynsløse trafikanter med psykopatiske træk ofte er skyld i alvorlige færdselsulykker. Den engelske kriminolog T. C. Willett satte for nogle år siden nærmest lighedstegn mellem den grove færdselsforbryder og den almindelige voldsforbryder. I hvert fald mente Willett på grundlag af et omfattende materiale at kunne påvise en overvældende disposition for tidligere ordinær kriminalitet hos dem, der to eller flere gange havde været impliceret i alvorlige trafikulykker med dødelig udgang eller alvorlig personskaade til følge. Willetts konklusioner er vel blevet kritiseret men andre, også danske og svenske undersøgelser, synes at bekræfte teorien om, at den typiske, farlige trafikforbryder (marodøren) er at finde blandt dem, der også rekrutteres til den ordinære berigelses- og volds kriminalitet, især de hæmningsløse og selvhævdende psykopater.

Hvilke konsekvenser af moralsk og retlig karakter kan man nu drage af sådanne kendsgerninger, hvis man kan tale om kendsgerninger? Til et moralsk eller retligt ansvar plejer man at forudsætte et mål af frihed hos de pågældende til at kunne beslutte sig til en bestemt »rigtig« handlemåde. Til et retligt ansvar har man oftest villet bygge enten på et tilsvarende moralsk ansvar eller på forudsætningen om, at det var muligt at påvirke adfærden ved hjælp af retlige sanktioner. Og man kan med en vis ret spørge, hvilket mål af frihed der tillader disse grupper af psykisk afvigende at kontrollere deres adfærd, og hvilke reelle muligheder der er for at påvirke den gennem normale retlige sanktioner så som straf- eller erstatningsansvar. Man står her over for den traditionelle konflikt mellem indeterminisme og determinisme, mellem ansvarlighed og sygdom. Nu er sondringen mellem ansvarlighed og sygdom ikke så skarp i praksis som i teorien, og også på andre områder er man nødt til af praktiske grunde at gå ud fra, at det er muligt at påvirke adfærden hos de mennesker, der er så ulykkelige at have vanskeligheder med at leve op til normalitetens krav. Erstatningsretligt betragtet er der dog næppe heller tvivl om, at ulykkesfuglene må finde sig i at blive ligestillet med andre skadevoldere. Individuelle ejendommeligheder vil normalt ikke kunne påberåbes af den, der gøres ansvarlig efter den almindelige ansvarsregel, medmindre han er ganske ude af stand til at handle fornuftsmæssigt, og det er der i disse tilfælde ikke tale om. Hensynet til de skadelidte må utvivlsomt her være afgørende, og den lovpligtige ansvarsforsikring for motorkøretøjer råder også bod herpå. Marodørerne kan dog i visse tilfælde risikere at pådrage sig et regresansvar over for forsikringsselskabet, såfremt de af retten findes at have gjort sig skyldig i »grov uagtsomhed«. Dette regresansvar kan dog afpasses efter forholdets grovhed og de øvrige omstændigheder.

Strafferetligt set vil der næppe heller kunne argumenteres afgørende for frifindelse. Tværimod vil »marodørerne« jo netop ofte måtte si-destilles med voldsforbrydere o. lign., der af det gældende strafferetlige system bærer den tungeste byrde. Reformer i færdselsretten måtte derfor være afhængige af reformer i den almindelige kriminalpolitik med hensyn til at lette disse »kriminelt« belastede for den af mange faktorer afhængige manglende evne til at tilpasse sig sam-

fundets krav. Skærpelse af strafferammerne vil erfaringsmæssigt ikke føre til varige forbedringer, og frakendelse af førerbeviset vil ofte være uvirksom netop overfor denne gruppe, som vil være disponeret for ikke at respektere denne sanktion. – De »ægte« ulykkesfugle vil derimod snarere være tilbøjelige til at respektere en sådan sanktion og måske oven i købet betragte den som en lettelse.

Det er ikke let at tage stilling til den rette behandling af menneskelige fejl i trafikken. En afgørende betingelse for at man kan finde adækvate løsninger på problemerne, må imidlertid være, at forskningen på dette vigtige felt intensiveres. Det er imidlertid vigtigt, at der i befolkningen er forståelse for, at meget kan opnås gennem en forbedret færdselsundervisning og måske gennem strengere køreprøver, men også for at der i befolkningen findes minoritetsgrupper, som er farlige for trafiksikkerheden, og som man vanskeligt kan stille noget op med på det nuværende erkendelsesniveau.

Fortrydelsesparagraf

På foranledning af de respektive forbrugerorganisationer vedtog Nordisk Råd i april 1967 en anbefaling til de enkelte landes regeringer om: »at undersøge behovet for og overveje indholdet af en beskyttelsesregel, navnlig i det tilfælde, hvor aftale indgås eller bestilling afgives under den ene parts uanmodede henvendelse på den anden parts bopæl eller dermed ligestillet sted«. Kort sagt: »at undersøge behovet for en 'fortrydelsesparagraf'« dvs. en ret til inden nogle få dage at afbestille det købte. Baggrunden for forslaget var den, at man mente at have erfaring for, at mange – ikke mindst hjemmegående husmødre – af agenter og andre smarte husdørssælgere følte sig overtalt til at indgå på aftaler om køb af ting, som de senere ved rolig eftertanke erkendte, at de ikke havde behov for eller råd til. Ved skrivelse af 11. januar 1968 nedsatte justitsministeriet derfor et udvalg til at arbejde videre med spørgsmålet i samarbejde med tilsvarende udvalg i de øvrige nordiske lande. Efter en række møder og undersøgelser har de respektive landes udvalg afgivet betænkning, det danske udvalg ved årsskiftet.

Næringslovens beskyttelse

Den danske *næringslov* nr. 212 af 8. juni 1966 indeholder i paragraf 11 en bestemmelse, som reducerer den praktiske betydning af en eventuel afbestillingsret ved dørsalg. Ifølge næringslovens paragraf 11 er optagelse af bestilling på en vare, som ikke samtidig leveres, ulovlig, når den finder sted ved en uanmodet personlig henvendelse, især på kundens private bopæl. Finder henvendelsen derimod sted efter forudgående opfordring fra kunden, eller er henvendelsen ikke personlig, men f. eks. telefonisk eller skriftlig, er bestillingsoptagelsen lovlig. Uden for forbudet holdes dog kolportage af bøger, en

undtagelse der er begrundet af hensynet til folkeoplysningen. Det er imidlertid altid lovligt at foretage uanmodet henvendelse til erhvervsdrivende og offentlige institutioner om bestilling på varer og ydelser, der anvendes i vedkommende virksomheder.

Bestemmelsens primære formål er at beskytte privatlivets fred mod henvendelser i erhvervsmæssigt øjemed, ligesom flere større byers politivedtægt med samme formål for øje indeholder en adgang for private til at opsætte skilte i deres ejendomme med forbud mod dørsalg. Politivedtægtens regel omfatter også bogsalg, mens hverken næringslovens eller politivedtægtens regel omfatter henvendelser om tegning af abonnementskontrakter af enhver art, f. eks. om vedligeholdelse af sanitære eller elektriske installationer o. lign. Det har vist sig, at ikke mindst denne type af kontrakter har givet anledning til misbrug.

Udvalget har bl. a. ikke ment at hensynet til folkeoplysningen længere kan bære en undtagelsesbestemmelse for bøger og bogværker, *dels* fordi misbrug ikke mindst har kunnet konstateres ved salg af større udenlandske leksika og lignende bogværker, *dels* fordi kolportage ikke længere er af afgørende betydning for afsætningen selv af større bogværker. Af naturlige grunde ønsker bogbranchen dog at opretholde undtagelsen og er til gengæld villig til frivilligt at indføre en afbestillingsret for kunden.

Tilsvarende bestemmelser, der naturligvis stærkt begrænser behovet for en »fortrydelsesparagraf« i Danmark, findes ikke i de andre nordiske lande, mens på den anden side kontraktretten er en del af den fællesnordiske lovgivning. Heri bestemmes som noget selvfølgeligt, at aftaler er bindende, og at de kun i begrænset omfang kan tilsidesættes især i tilfælde af ugyldighed på grund af svig, udnyttelse eller andet forhold, som ville gøre det stridende mod almindelig hæderlighed at gøre aftalen gældende. I de i praksis vigtige tilfælde, hvor nogen har underskrevet en kontrakt på grundlag af urigtige oplysninger fra en agent, hæfter agenturgiveren vel oftest for agentens fejl, men erfaringsmæssigt er det vanskeligt at føre bevis for oplysninger, der ikke er medtaget i den trykte kontrakt. Der har da også været enighed om, at de eksisterende ugyldighedsregler ikke er tilstrækkelige til at beskytte mod misbrug. Der har derimod ikke været enighed om, hvilken vej man skal gå.

I England og New Zealand har man for få år siden indført en fortrydelsesparagraf, som man i flere år har haft i Østrig og Schweiz, ligesom sagen er oppe til drøftelse såvel i USA som i Vesttyskland. I Holland er et tilsvarende initiativ blevet afvist.

Ikke noget overvældende dansk behov

De nordiske komiteer har indhentet udtalelser fra erhvervs- og forbrugerorganisationer og fra de retsanvendende myndigheder. Det er ikke overraskende, at resultatet af de *danske* undersøgelser har været, at der ikke er dokumenteret noget overvældende stort behov for en udvidet forbrugerbeskyttelse på dette område. De nærings- og politiretlige regler indskrænker problemet til at angå salg af bøger og indgåelse af abonnementskontrakter o. l. De danske retlige instanser er også enige om af principielle grunde at fraråde indgreb i almindelige aftaleretlige principper. I *Norge* og *Sverige* har tilsvarende undersøgelser ikke givet samme entydige resultat. Til gengæld har man jo heller ikke noget næringsretligt eller politiretligt forbud mod dørsalg.

Under drøftelserne i udvalget har repræsentanterne for disse lande også afvist tanken om at indføre tilsvarende nærings- og politiretlige begrænsninger i afsætningsfriheden. Man har herved især henvist til forskelle i befolknings- og omsætningsstruktur mellem Danmark på den ene side og de andre lande på den anden side. Danmark, Norge og Finland har nogenlunde samme befolkningstal og Sverige det dobbelte, til gengæld er Danmarks territorium kun en lille brøkdel af de øvrige landes territorium. Danmark har altså en betydelig befolkningstæthed med en høj urbaniseringsgrad, således at enhver borger har mulighed for inden for kort tid at nå frem til et velassorteret indkøbscentrum. I de øvrige nordiske lande er befolkningstætheden og urbaniseringsgraden langt mindre, således at store dele af befolkningen ville være afskåret fra en rimelig forsyning med vigtige varearter, såfremt man ikke anerkendte salg på kundens bopæl. Et generelt forbud mod husdørssalg ville derfor ikke være i forbrugernes interesse. Da man på den anden side har konstateret et stærkt behov for forbrugerbeskyttelse og anset en lov om afbestillingsret for at være det eneste effektive middel hertil, er der udformet fællesnordi-

ske lovforslag, som også det danske udvalg har kunnet tiltræde. Motiveringen for det danske udvalgs stilling har ikke mindst været hensynet til opretholdelsen af nordisk retsenhed på aftalerettens område. At en eventuel lov ikke får nogen væsentlig praktisk betydning i Danmark, er så en anden sag. Den formelle retsenhed er bevaret.

Det danske udvalg er gået ind for at anbefale en udvidelse af det nærings- og politiretlige forbud mod dørsalg til at omfatte såvel bøger som abonnementskontrakter. Man har den opfattelse, at en sådan generel regel snarere hører hjemme i den strafferetlige lovgivning om beskyttelse af privatlivets fred.

Nej til generel afbestillingsret

Det danske udvalg har modsat de andre nordiske udvalg ikke villet anbefale en generel regel om afbestillingsret for tilfælde af afbetalingskøb ved husdøren. Som nævnt er problemet i Danmark af relativt begrænset karakter, og oplysningerne om misbrug er ikke så overbevisende, at de kan motivere et principielt indgreb i aftalefriheden. Man har herved også taget hensyn til risikoen for, at en partiel regel om afbestillingsret i det lange løb kan smitte af på andre retsområder eller i lovgivningsarbejdet bliver anvendt som argument for indførelse af mere omfattende bestemmelser om kontraktregulering. I denne forbindelse har det betydning, at en eventuel lov efter udvalgets mening af praktiske grunde må omfatte enhver personlig henvendelse på privat bopæl, uanset om den er uanmodet eller ej, og uanset om den sker på køberens egen bopæl eller ej. Herved medtager man bl. a. de såkaldte »Tupperware-selskaber«.

Når udvalget i øvrigt er betænkeligt ved en almindelig afbestillingsret i disse tilfælde, er det også begrundet i tvivl om, hvorvidt de persongrupper, som er disponeret for at blive udnyttet ved usmagelege forretningsmetoder, vil være i stand til i praksis at drage nytte af lovens regler. Disse forudsætter nemlig, at forbrugeren reagerer aktivt over for sælgeren inden for en vist frist, og at han sikrer sig bevis herfor. Det er tvivlsomt, om selv en intensiv oplysningskampagne efter indførelsen af en sådan lov vil have nogen synderlig effekt på de befolkningsgrupper, man tilsigter at beskytte. Eksistensen af en lov kan dernæst friste til indgåelse af aftaler, som forbrugerne

under den herskende retstilstand ikke ville have indgået, fordi de handler i en for optimistisk tillid til, at de vil være i stand til at opfylde lovens krav. Lovudkastet indeholder – for at modvirke faren for, at loven bliver virkningsløs – i paragraf 2 en bestemmelse om, at køberen ved sælgerens besøg skal gøres opmærksom på sin ret til afbestilling ved en *særskilt* skriftlig underretning.

Nordiske hensyn

En lovregel må som nævnt begrænses til sådanne tilfælde, hvor køberen ikke betaler købesummen kontant, idet han i kontant-situationen må formodes normalt at have overvejet aftalen grundigt, inden han slipper vederlaget. Lovudkastet udelukker desuden tilbagetrædelsesretten, når der er udbetalt mindst 25 pct. af købesummen, og denne udgør mindst 100 kr. Lovforslaget indeholder i øvrigt ikke nogen maksimumsgrænse.

Af disse grunde har det danske udvalg ikke kunnet anbefale en afbestillingsret, men har af hensyn til den nordiske retsenhed ikke villet fraråde, at der indføres en lov af dette indhold, såfremt det skønnes påkrævet i de øvrige nordiske lande.

Magt og ret

I den græske mytologi var *horaerne* på én gang gudinder for årstiderne og beskyttere af det sædelige livs lovbundne orden, repræsenteret ved deres moder, gudinden *Themis*, der var Zeus' hustru og gudinde for den lovlige orden. Heri ligger – som i alle myter – en billedlig formulering af gamle erfaringer oplevet som væsentlige og med gyldighedspræg. Myten repræsenterer utvivlsomt to lag i de retlige forestillingers udviklingshistorie. I den ældre græske naturfilosofi betragtes menneskelivets love som værende lige så bindende og lige så evige som naturlovene. Denne strenge opfattelse af lovene som absolut bindende finder vi også i senere græsk tænkning såvel i tragedierne som hos filosofferne, hvoraf den største, *Sokrates*, jo netop frivilligt gik i døden og nægtede at flygte fra fængslet, selv om han var blevet dømt på et »uretfærdigt« grundlag.

Denne strenge opfattelse af den lovlige ordens ubetingede gyldighed over for nok så berettigede krav fra enkeltpersoner eller grupper forklares til dels med den omtalte myte, idet de tre horaer *Eunomia*, *Dike* og *Eirene* ifølge *Hesiod* repræsenterede henholdsvis den lovlige ordens håndhævelse, retten og freden. (Den fjerde årstid repræsenteredes af *Tyche*, tilfældigheden). Man har altså haft en klar opfattelse af sammenhængen mellem freden, retten og dens håndhævelse.

På den anden side illustrerer en fabel af *Hesiod*, at man var klar over, at magten kunne bruges til at knægte retten og retfærdigheden. Det er eventyret om nattergalen, som falken tog i sine kløer: »Hvorfor, usalige, skriger du? En stærkere holder dig bundet. Du må gå, som jeg fører.« Retfærdigheden sukker, hvor volds mænd, mætte af gaver, slæber den med sig og fælder domme ved at bøje retten.

En tredje myte, som vi finder i *Platons* Symposion, illustrerer grundvilkårene for den menneskelige eksistens. I en tale, som tillæg-

ges digteren *Aristofanes*, forkiares mennesket som værende halvdel af et oprindeligt dobbeltvæsen med en drift (Eros) mod den oprindelige helhed. Myten kan forstås direkte som kærlighedens drift i retning af at forene mand og kvinde, men kan også i den senere uddybning af *Sokrates* forstås som menneskets spaltning i sjæl og legeme, der søger en harmonisk forening, og videre som menneskets dobbelte egenskab af individ og artsvæsen, den dobbelthed, som *Aristoteles* senere udviklede videre ved at betegne mennesket som et »socialt dyr« (zoon politikon), og som i eftertiden genoplivedes af *Thomas Aquinas* (o. 1200) og *Hugo Grotius* (o. 1600) Myten afspejler således de modsat rettede behov, mennesket har for frihed og tryghed, en modsætning, som ikke kan ophæves, men som kan bringes i en vis harmoni, en ligevægt, det må være det menneskelige samfunds opgave at stræbe imod.

Hermed har vi anslået de tre grundtemaer, som har været genstanden for de tidligere kronikker i serien om magt og ret, og som vi skal føre til en foreløbig afslutning: den nødvendige sammenhæng mellem magt og ret, erkendelsen af, at magten og dermed retten kan misbruges, og opfattelsen af retsregler som et med menneskenaturen givet vilkår for at kunne leve i samfund. Det evige problem har derfor gennem menneskehedens historie været, hvorledes man skal og kan afstemme hensynet til den enkeltes frihed med hensynet til helhedens eller samfundets behov. Harmonien har været etableret på forskellige måder på de forskellige stadier af samfundsudviklingen alt efter de materielle vilkår og styrken af de politiske kræfter.

Som vi har set, vil en én gang etableret orden blive accepteret som nødvendig eller naturlig selv af dem, der ikke har en større del i magten, så længe der ikke er ydre muligheder for at etablere en ny orden; men i overgangsperioder mellem en ældre og en ny socialorden oplever man ofte en »ret« til modstand mod den orden, som nu må føles uretfærdig. Man vil her opleve en konflikt mellem *ret* i betydningen: de *regler*, som den gældende politiske orden har etableret som ramme om sine funktioner, og *retfærdighed* som den moralske følelse af indignation over, at samfundet på »urimelig« måde indskrænker individets eller gruppens interesse i en større andel af

samfundets magt eller større muligheder for selvudfoldelse. Man har talt om de undertrykte gruppers »modstandsret«.

Der kan imidlertid som omtalt også være tale om en anden form for uretfærdighed, nemlig den der består i, at lige tilfælde behandles forskelligt, med andre ord, at individerne behandles vilkårligt inden for de rammer, som er afstukket af det politiske system. Der er næppe tvivl om, at man her står over for en helt fundamental bestanddel af retsbegrebet, således som det fremgår af anvendelsen af vægten som rettens symbol, der kan genfindes tilbage i de ældste kulturer. Det er da også indlysende, at det må være således, for kan man ikke regne med en vis regelmæssig adfærd, bliver de enkelte individers handlinger uberegnelige og uforudseelige, hvorved det bliver umuligt at indrette sin egen adfærd i tillid hertil. Det vil sige, at al planlægning, alt samarbejde og al organisation på grundlag af en fælles målsætning bliver umulig.

Vi må derfor regne med to grundformer for retfærdighed, der i rolige og stabile perioder virker sammen i retning af at skabe orden og tryghed i samfundet, men som i urolige perioder kommer i konflikt med hinanden. I sådanne perioder bliver det klart, at retten er et politisk system, som af magthaverne benyttes til at fremme deres politiske formål. Heraf må man, som det er fremhævet i tidligere kronikker, ikke lade sig forlede til at tro, at udøvelse af retten er en politisk virksomhed, og at de, der plejer retten, udøver en politisk funktion på linje med den, der udøves af politikerne.

Medens politikerne står frit over for de konflikterende samfundsinteresser og inden for det politiske systems rammer kan arbejde for at ændre den magt- eller værdifordeling, som systemet er udtryk for, er det juristernes opgave, hvad enten de optræder som administrative tjenestemænd eller som dommere, loyalt at virke for, at de målsætninger og intentioner, som reglerne er udtryk for, bliver virkeliggjort i det sociale liv. I et demokratisk system er denne rollefordeling som nævnt fastlagt i magtfordelingssystemet, som lægger regelproduktionen hos parlamentet og regelanvendelsen hos administrationen og domstolene.

Det er rigtigt, som det er sagt, at reglerne, når de skal anvendes på et konkret tilfælde, skal *fortolkes*, og at man ved den konkrete an-

vendelse ofte vil stå i den situation, at man må foretage et valg mellem flere alternativer. Først må man afgøre, om reglen *kan* anvendes; derefter må man afgøre, om den *skal* anvendes. I sidste tilfælde er der tale om en vurdering, hvori indgår overvejelser dels over, hvad der må antages at være reglens *formål*, dels over, hvilke *konsekvenser* man vil tilstræbe. Der er for så vidt tale om en »politisk« beslutning, som afgørelsen beror på en afvejelse af anvendelsens konsekvenser. På den anden side er juristen som sagt bundet af reglens eksistens og er derfor i forhold til politikeren allerede overordentlig stærkt indskrænket i sin handlefrihed. Hertil kommer, at der som oftest ikke vil være noget stort spillerum mellem, hvad man kan, og hvad man skal gøre i en given situation, og selv i de mindre klare tilfælde, især hvor reglen er almindeligt holdt eller henviser til en moralsk eller samfundsmæssig vurdering af det »rimelige«, »tro og love« o. l., vil den, der skal anvende reglen, være bundet af en særlig juridisk tradition, der har til formål at sikre, at en lang række almindelige og specielle værdiforestillinger, som ligger uden for og bag retssystemet som helhed, bliver realiseret.

Denne juridiske argumentationsteknik, man gennem generationer har udviklet, har til formål at begrænse mulighederne for vilkårlighed og misbrug ved at lægge faste rammer om den argumentation, hvormed juristen begrunder sin afgørelse. Ved anvendelsen af en regel i form af en dom eller anden retsafgørelse vil man på én gang sikre hensynet til den enkelte sags rimelige afgørelse og hensynet til, at afgørelsen kan tjene som mønster for fremtidige afgørelser.

Juristerne hverken kan eller skal gøre sort til hvidt, ej heller skal de gå politikerne i bedene, såfremt de skal gøre sig håb om at bevare den tillid, som er nødvendig for, at de kan optræde som mæglere og konfliktlødere mellem samfundets grupper og individer og mellem disse og de politiske myndigheder. Enhver organisation – statslig som privat – har behov for en gruppe professionelle og loyale teknikere, der er uddannet til at optræde som formidlere og mæglere i konflikter, som de ikke nødvendigvis har nogen sagkundskab i.

På den anden side er det naturligvis en fordel, om de samtidig besidder en vis sagkundskab på de berørte livsområder, og det må derfor i hvert fald betragtes som et gode, om juristerne under – eller efter – deres uddannelse bibringes en større forståelse for samfun-

dets almindelige og specielle funktioner og interesser. Dermed være – som omtalt – ikke sagt, at juristerne som jurister skal være politikere, men blot, at de bør have indsigt i de politiske interesser og sociale funktioner, som de behandler.

Man må erkende, at samfundslivet i nutiden udvikler sig så hastigt, at der til stadighed må foregå en vis tilpasning mellem regelsystemet og de samfundsmæssige behov, en tilpasning, som inden for visse grænser kan, og nødvendigvis må, ske gennem en gradvis ændring af den administrative og judicielle praksis, såfremt udviklingen ikke skal ske i for store ryk, hvad den vil gøre gennem det langsomme og tunge lovgivningsapparat. Men man må holde sig for øje, at der er grænser og på kort sigt snævre grænser for, hvor hastigt og hvor radikalt sådanne ændringer kan ske uden indgreb fra lovgivningsmagten, som må have ansvaret for den egentlige politiske målsætning.

Som det er sagt i en tidligere kronik, eksisterer retssystemet på den dobbelte myte om magt og ret. Retten uden magt og magten uden ret er i vidt omfang magtesløse. Det siger sig selv, at retten uden magt ikke er i stand til at skabe den fornødne tillid til, at den vil sætte sig igennem, hvorved den forfejler sit formål. På den anden side er magten uden ret kun tænkelig i samfund, som er villige til for enhver pris at sikre deres eksistens ved en stadig og intens kontrol. Uden en betydelig grad af accept og en stigende grad af accept, jo mere komplicerede og udviklede de er, kan et regelsystem eller en enkeltregel ikke fungere. Lige så demoraliserende det er ikke at sanktionere regler, som én gang er anset for nødvendige eller dog ønskværdige, lige så ødelæggende er det at opretholde regler, som man ikke har vilje eller evne til at sanktionere.

Det er en gammel erfaring, at normer fungerer bedst på grundlag af en almindelig accept af organisationen og dens generelle målsætning. I sådanne organisationer er magten latent og kommer kun til udtryk overfor de få, som af den ene eller den anden grund ikke har evner eller vilje til at følge spillets regler. Ligesom man efter manges opfattelse kan måle et samfunds civilisationsgrad på dets behandling af dyr, børn og andre værgeløse, kan man måle dets civilisationsgrad

på dets anvendelse af magt for at sikre dets reglers faktiske efterlevelse.

På den anden side må det trods alt være et sundhedstegn, om man erkender nødvendigheden af et magtapparat til sikring af det eksisterende normsystem. Man kan ikke nyde godt af det ene, hvis man ikke kan holde ud at tænke på det andet. – Den, der holder af en god engelsk bøf, er nødt til at acceptere eksistensen af slagterier. Kan man ikke det, er den konsekvente holdning den at blive vegetarianer.

Der eksisterer ikke nogen endelig løsning på spørgsmålet om forholdet mellem magt og ret, lige så lidt som der gør det på forholdet mellem tryghed og frihed. Der vil til stadighed være en dialektik mellem disse begreber, som afspejler grundstrukturen i den menneskelige natur: den uopløselige modsætning mellem mennesket som individ og som samfundsvæsen. Løsningen må søges fra tid til tid og fra sted til sted ud fra de til enhver tid eksisterende muligheder for at realisere det dobbelte behov. Mennesket vil altid tilstræbe en harmoni; men man må realistisk erkende, at en harmoni altid er en skrøbelig og ustabil balance. Men det skal ikke få os til at fornægte vor stræben herimod, selv om denne stræben måske i nutiden kan synes lige så frugtesløs som den, der illustreres af myten om Sisyphos, der som straf for sin forbrydelse mod guderne blev dømt til for evigt op ad et højt bjerg at rulle en stor sten, som, hver gang han havde nået toppen, rullede ned igen.

Ret, kultur og fællesmarked

I

I nutiden er det ikke alene blandt etnologer og sociologer, men også blandt jurister almindeligt at opfatte retten som et kulturelt fænomen. Retssystemet er ligesom andre sociale normsystemer: moralen, konventionen, sædvanen en del af det samlede kulturmønster, d.v.s. den samlede organisation af de behov og værdiforestillinger (ideer), som menneskene har skabt til et givet tidspunkt på et givet sted.

Retssystemet anvendes således af det politiske system i videste forstand til at skabe rammerne om de institutioner: staten, kommunerne, ægteskabet, arveretten, kontrakten, ejendomsretten, aktieselskaber, straf m. v., som samfundets funktioner er knyttet til, og til at fordele kompetencen hos forskellige organer til at producere de vigtigste normer i samfundet (Folketinget), til at udføre de politiske beslutninger i praksis (regering og administration) og til at afgøre konflikter (domstole).

Retsreglerne har altså til formål at sikre de samfundsmæssige funktioner i overensstemmelse med de herskende værdiforestillinger, således som de har fundet udtryk i den politiske organisation, der for sit vedkommende er afhængig af de materielle og økonomiske vilkår. Kulturens udvikling viser, *at* der er en intim sammenhæng mellem den materielle udvikling og det samlede kulturelle værdisystem, og *at* der tilsvarende er en sammenhæng mellem den økonomiske, politiske og retlige organisation.

Kulturvidenskaben har endog villet se en bestemt udviklingsgang i den økonomiske og kulturelle organisation som sandsynlig, selv om yngre kulturforskere har angrebet denne kulturhistoriske udviklingslære som udokumenteret og udokumenterbar. En konsekvens af denne teori ville det være, at identiske kulturfænomener i adskilte kulturer ikke nødvendigvis er resultatet af en påvirkning, et kulturlån, men kan skyldes menneskets psykiske egenart.

En anden kulturvidenskabelig retning er mere tilbøjelig til at tillægge påvirkningsforholdene betydning for forklaringen af identiske kulturelle træk. Nyere kulturvidenskab er tilbøjelig til ikke at interessere sig så meget for det udviklingshistoriske som for de funktionelle og strukturelle sammenhænge i eksisterende kulturer og altså lægge sig mere efter sociologiske end historiske metoder.

Medens det tidligere har været således, at kulturvidenskaben og kultursociologien har været til stor nytte for retsteorien, er der i nutiden tilløb til, at de komparative retsvidenskaber: retshistorien, rets-sociologien og den sammenlignende retsvidenskab kan forsyne især kulturvidenskaberne med materiale. Hvis det er rigtigt, at der er en sammenhæng mellem kultur og ret, er det nemlig en nærliggende mulighed, at sammenligning mellem retssystemer og retsregler på forskellige historiske udviklingstrin og i forskellige lande kan give oplysninger om kulturen, som kan kaste lys over udviklingen og på sammenhænge, som ikke tidligere har været erkendt, og som er vanskeligt dokumenterbare, eftersom det er vanskeligt at udføre kulturvidenskabelige eksperimenter. Især retshistorien er et nyttigt studieobjekt for kulturvidenskaben, eftersom retskilderne næsten altid hører til de ældste skriftlige overleveringer i en kultur på grund af rettens store samfundsmæssige og ofte religiøse betydning; således hører de danske landskabslove fra 1100–1200 tallet til de ældste danske kilder.

Ved at kombinere den historiske og den sammenlignende retsvidenskab kan man imidlertid medvirke til at belyse forskellige af de kulturvidenskabelige hypoteser, som er omtalt ovenfor, og dermed måske også til at give et bidrag til diskussionen om de kulturelle virkninger af en tilslutning til Fællesmarkedet eller andre økonomiske og politiske organisationer.

Retshistorien synes for det første at kunne sandsynliggøre visse sider af kulturkredslæren. Der synes at være ejendommelige paralleliteter i vidt forskellige kulturers retssystemer, i en udvikling fra primitive til udviklede stadier; uden at gå i detaljer synes der på primitive stadier med nomade- eller landbrugsøkonomi at herske en kollektiv orden, et slægtssamfund, hvor slægten og ikke individerne er retssubjekt; der er ikke noget stort behov for individuelle aftaler, og slægten og ikke individet er berettiget og ansvarlig udadtil, og

slægtsfejden er det retshåndhævende modstykke til denne tilstand.

Først med handelens udvikling og dermed bydannelsen opløses slægtssamfundet, der udvikler sig til individsamfundet med individuelle kontrakter og et personligt ansvar.

Selv om kristendommen var statsreligion i hele Europa fra den tidlige middelalder, slår den individualistiske ideologi først fuldt ud igennem i det 17.–18. århundrede. På den anden side er der en ejendommelig parallelitet i de forskellige lande, idet udviklingen fuldbyrdes nogenlunde samtidig. Naturligvis kan der være tale om et påvirkningsfænomen, eftersom den europæiske kultur netop i oplysningstiden var udpræget international. På den anden side kan det ikke være hele forklaringen, eftersom såvel en individualistisk materiel og ideel kultur, herunder et vidtgående individualistisk retssystem, var kendt i antikkens middelalderbyer og storrigers ikke mindst i det vældige Romerrige, der som en varig kulturindsats skabte et højtudviklet retssystem.

Dette gik vel tildels i glemmebogen i Vesteuropa efter Romerrigets undergang, men blev dog genfundet allerede i det 11. århundrede og gjort til genstand for retsstudier og videnskabelig behandling ved universiteterne, som oprettedes i den følgende tid. Selv om materialet, romerkirken (og den kanoniske kirkeret) og ideologien, kristendommen, var for hånden, dominerede den kollektive og objektive retstænkning i Europa i hele middelalderen.

Først da den økonomiske udvikling – efter de store opdagelser og de norditalienske handelsbyers grundlæggelse – gjorde det muligt, satte den individualistiske kultur ind med renæssancen og den senere rationalisme, og først da trængte individualismen langsomt frem i retsordenen. Den komparative retsforskning arbejder i nutiden med den generelle hypotese, at identiske økonomiske og sociale forhold skaber de samme retlige problemer, som sædvanligvis løses på samme måde, omend det ofte sker i en forskellig sproglig og dogmatisk formulering på grund af forskelle i den retlige tradition.

Forskelle i de retlige problemer og problemløsninger vil man oftest finde inden for de retsområder, som er mindst berørt af et internationalt samarbejde, herunder især de regler, som knytter sig til jord og fast ejendom og arveretten, medens de handels- og erhvervsretlige regler, herunder især de transportretlige regler, nødvendigvis

må følge hovedreglen. Forskelle i det politiske system kan naturligvis spille ind, men ved en sammenligning mellem de østeuropæiske, formelt socialistiske lande og de vesteuropæiske landes retssystemer er det påfaldende, i hvor høj grad retsopfattelsen i de østeuropæiske lande modsvarer 30'ernes retstænkning i de vestlige lande. Den ideologiske forskel viser sig næsten udelukkende i de strengt erhvervsretlige og politiske sammenhænge, medens retten iøvrigt nærmest bekræfter den (også) marxistiske teori om, at retsreglerne som den ideologiske superstruktur afspejler den økonomiske basis i samfundsforholdene.

Retshistorien indeholder adskillige skoleeksempler på kulturelle påvirkningsfænomener i form af kulturlån, og det vil som altid være den overlegne kultur, der påvirker den mindre udviklede kultur. Om der bliver tale om mindre indgribende kulturpåvirkninger eller mere massive kulturovertagelser, er vistnok i almindelighed afhængigt af, i hvilket omfang der er tale om et *behov* for den overlegne kulturs samlede mønster eller væsentlige dele heraf. Dette sidste afhænger i høj grad af, i hvilket omfang den økonomisk-sociale udvikling er kommet i gang, eller om der er tale om et kulturmøde på helt forskellige udviklingstrin.

I sidste fald vil kun overfladiske og ubetydelige kulturelementer vinde indpas. Erfaringerne fra de U-lande, som den europæiske imperialisme underlagde sig især i Afrika, viser, at den oprindelige primitive ret levede og lever videre i bedste velgående indtil det tidspunkt kommer, da en ændring i de økonomiske og sociale forhold skaber et behov for de retsregler, retsinstitutter og retsbegreber, som Vesteuropa har udviklet for at kunne beherske og styre en højere og mere kompliceret kultur og samfundsorganisation. De samme erfaringer har man gjort i de lande, såsom Tyrkiet og Japan, der frivilligt overtog et af de vestlige landes lovbøger som helhed for at bøde på den tidligere primitive retstilstand. Den transplanterede fremmede ret blev kun *reelt* gældende, virksom ret i det omfang den kunne forenes med tradition og behov.

I middelalderen så vi en sådan massiv *reception* af et fremmed retssystem i store dele af Europa, en reception som stadig sætter skel ikke alene i den retlige, men også i den kulturelle og politiske situation i Europa. Den reception, jeg her taler om, receptionen af

romerretten, blev netop som hævdet af mange begrænset således, at de lande, der for tiden står uden for Fællesmarkedet, ikke modtog den romerske ret: England og de nordiske lande. Der er imidlertid i mange henseender tale om en sandhed med modifikationer, eftersom såvel Østrig som Schweiz, Spanien og Portugal hører med til den *romanistiske* retsfamilie, uanset at de står uden for Fællesmarkedet, og alle – undtagen Spanien – tilhører Frihandelsområdet.

For det andet har såvel de nordiske lande som England i meget høj grad været delagtige i den kulturelle udvikling, som man har kaldt reception af romerretten, uanset at man formelt har bevaret en tilsyneladende ubrudt retstradition.

For det tredje er der ikke tale om nogen egentlig reception af romerretten, selv i Tyskland, hvor en rigskammerretsforordning i 1495 da også udtalte, at romerretten skulle vige for den lokale sædvane-ret, når der opstod en konflikt. Den formelle baggrund var den tyske kejsers krav på at være en åndelig og politisk efterkommer af de romerske kejsere, men det var naturligvis noget sludder, lige så vel som påstanden om en almindelig og generel overførsel af den klassiske romerret til Tyskland; eller i øvrigt til noget andet europæisk land.

Af hvad hidtil er blevet sagt om forholdet mellem ret og kultur må man forvente en betydelig grad af retsfællesskab mellem de nordiske lande. Denne antagelse bekræftes også i rigeligt mål, ganske vist på en måde, der ikke entydigt udpeger årsagsforholdet mellem ret og kultur, idet der i hele den historiske tid på trods af de politiske stridigheder har været en så betydelig overensstemmelse mellem retssystemerne i de nordiske lande, at det er berettiget at tale om et selvstændigt retsområde. Hvordan forholdene har været i forhistorisk tid, ved man ikke meget om, men der er en vis anledning til at tro, at retsfællesskabet går længere tilbage og måske omfattede alle de germanske områder, hvortil især store dele af det nuværende Tyskland hørte. Men omkring midten af det 12. århundrede nedskrives de første nordiske landskabslove på privat initiativ, måske af de fremvoksende kirkelige myndigheder.

Indtil da var retten ligesom i andre primitive samfund baseret på sædvaner, som overleveredes mundtligt fra generation til generation. Det er også for en stor del rigtigt, når det siges, at nordisk ret siden kan udvise en ubrudt tradition fra – for Danmarks vedkommende –

Jydske Lov (1241) over Danske Lov (1683) til de sidste to generationers nordiske lovsamarbejde, hvor den væsentligste del af den almindelige privatretlige, såvel formueretlige som familieretlige, lovgivning er blevet uniformeret, således at Norden i meget vidt omfang er et retligt fællesmarked, her forstået i den snævrere forstand at det ikke medtager den specielle politiske og økonomiske lovgivning, som kun er tilnærmet i det omfang der har kunnet opnås enighed om et økonomisk-politisk samarbejde.

Man må konkludere, at det retlige fællesskab og den omstændighed, at det har været muligt at etablere et meget vidtgående sådant – ikke alene formelt men også virksomt – er en betydelig støtte for forhåndsantagelsen om et vidtgående kulturelt fællesskab, hvortil retsfællesskabet på den anden side også har bidraget.

Man kan måske antydningvis og meget summarisk henvise til en betydelig grad af praktisk fornuft og en tilsvarende mindre grad af teoretisering i nordisk ret og retsvidenskab for en del begrundet i, at man aldrig har haft held til at skabe store altomfattende kodifikationer (lovbøger), og at man derfor i vidt omfang har udviklet retten i praksis og gennem sædvane i takt med samfundsudviklingen. Hertil kommer, at man i vidt omfang har været i stand til og villig til at udnytte de bedste erfaringer fra såvel de angelsaksiske som de kontinentale retssystemer.

II

Udviklingen i engelsk ret har i ikke ringe omfang lignet den nordiske, omend med mange modifikationer. Den lange historiske tradition og mangelen på store kodifikationer er fælles træk. Udgangspunktet var også i mange måder det samme, eftersom det jo var anglere, sachsere og jyder, som havde koloniseret det tidligere keltiske Britannien; dansk ret gjaldt som bekendt senere direkte i Danelagen.

Med den normanniske erobring i 1066 skete der imidlertid så betydelige ændringer, at såvel strukturen som indholdet fjernede de to områder fra hinanden. Kongen proklamerede ligesom alle senere fornuftige erobrere, at han ville respektere den lokale sædvaneret, men han oprettede en central kongelig domstol, hvor man ville an-

vende en supplerende fælles ret (*common law*). Samtidig indførtes et særligt processystem med særlige klagetilladelser, der senere administreredes af Lord Chancellor, den højeste retlige embedsmand. Da denne i lange perioder var gejstlig, fik den romerske og kanoniske ret på disse tidlige stadier en vis indflydelse i ægteskabs- og arvesager, der ligesom overalt i Europa behandledes af de kirkelige domstole indtil reformationen i de senere protestantiske lande, herunder England og Norden.

Det særlige klagesystem og Lord Chancellors funktion som klageadministrator og dermed reelt retsskabende mindede iøvrigt i høj grad om det tilsvarende romerske og prætors funktion i Rom mere end 1000 år tidligere.

Et interessant og uafklaret komparativretligt og kulturvidenskabeligt problem er det, om der her var tale om en såkaldt »parallel« udvikling begrundet i menneskets psykiske struktur; et »påvirkningsfænomen« er mindre sandsynligt, da Romerriget jo var gået til grunde 600 år tidligere og dermed også romernes indflydelse i England og Normandiet, hvorfra erobrerne jo kom. Men mange andre træk synes at bekræfte den tese, at Europa efter år 1000 begyndte en ny udvikling, som i mange måder i retlig henseende lignende den, som man gennemlevede mere end 1000 år tidligere i Rom; blot fortsatte udviklingen langt videre i anden omgang.

Indtil den nyeste tid har engelsk ret iøvrigt være domineret af praktiserende jurister, som ikke nødvendigvis havde nogen universitets- eller anden teoretisk uddannelse. I endnu højere grad end i de nordiske lande blev retsudviklingen derfor præget af sædvanen og den praktiske fornuft, idet retten udvikledes ved domstolene i kraft af den såkaldte præjudikatsdoktrin, ifølge hvilken en højere domstols afgørelse i princippet er bindende for de underordnede og for domstolen selv.

Nogen større forskel fra nordisk opfattelse, hvorefter tidligere afgørelser er *vejledende* for senere afgørelser, er der ikke, og den strenge engelske præjudikatsdoktrin er nu også ophævet. Den engelske retstradition har derfor i endnu højere grad end den nordiske været præget af en stædig tradition og en betydelig grad af praktisk fornuft.

I de nordiske lande har man i de sidste 200 år haft et vist sam-

arbejde mellem retsvidenskab og retspraksis, efter at universitetet i 1734 indførte juridisk embedseksamen i Danmark, og især siden *A. S. Ørsted* i begyndelsen af det 19. århundrede skrev sine juridiske værker og samtidig begyndte udgivelsen af periodiske domssamlinger, som længe havde været kendt i England.

Medens retten i England således næsten udelukkende prægedes af praktiske jurister uden nogen teoretisk uddannelse, var det på kontinentet siden den tidligere middelalder almindeligt, at højere embedsmænd, herunder de overordnede dommere, fik en universitetsuddannelse af blandet gejstlig-juridisk indhold. Den kanoniske ret var en uomgængelig bestanddel af en teologisk uddannelse, eftersom kirkerne som sagt havde domsmyndighed i vigtige sagstyper, især inden for ægteskabs- og arveretten.

Men også romerretten var siden 1000-tallet genstand for universitetsstudier, efter at man havde fundet en afskrift af de romerske retskilder. Samtidig havde man fået kendskab til store dele af den græske filosof *Aristoteles'* skrifter, således at der i det hele taget blev grundlag for en ny videnskabelig udvikling ved de nye universiteter, i de første århundreder indtil renæssancen med tyngepunktet i Norditalien, derefter i de følgende århundreder i rationalismens tidsalder med tyngepunktet i Frankrig, fra slutningen af det 18. århundrede med tyngdepunktet i Tyskland.

I disse århundreder udvikledes på grundlag af de romerske retskilder og den græske filosofi en rets- og morallære, som gennem flittige *glossators* og *kommentators* virksomhed efterhånden forenedes med moralfilosofien i den nye naturret, som først udvikledes af *Hugo Grotius* (1624) og senere systematiseredes af *Pufendorf*, *Thomasius* og *Wolff*.

Disse systemværker, som på godt og ondt repræsenterede den europæiske videnskabelige og humanistiske kultur mere end den gamle romerret, som naturligvis ikke var direkte anvendelig på de nye livsforhold, blev mønstret for de store lovgivningsprojekter, som så dagens lys på kontinentet efter revolutionstiden: Den almindelige præjssiske landret (1794), Code Civil (1804), Den østrigske Lovbog (1811) og tildels den tyske BGB (1900).

Sidstnævnte var dog resultatet af en videreudvikling af en retsvidenskabelig behandling af en spekulativ filosofisk karakter, som i

ikke ringe grad er blevet stående som et skræmmebillede for nordiske jurister under navnet »begrebsjurisprudens«.

Filosofien var den, at retssystemet principielt er et udtømmende og lukket system, således at retsafgørelsen er en rent logisk tankeoperation (fortolkning) uden hensyntagen til de sociale realiteter, lovens formål og afgørelsens praktiske konsekvenser. Det er klart, at en sådan opfattelse er urealistisk og farlig, eftersom den fortrænger de vurderinger af den sociale virkelighed, som retsreglerne med nødvendighed handler om. På den anden side er en sådan formalistisk holdning særdeles velegnet til opretholdelse af ro og orden, og virker naturligvis konservativ og autoritær.

Her er vi så ved hovedsagen: Vil Danmark og Norden kulturelt og dermed retligt dels blive underlagt den kontinentale kultur, dels – og forudsætningsvis – blive ringere stillet? Hertil må i almindelighed mindes om, hvad jeg tidligere har bemærket, at et sådant kulturlån kun finder sted, såfremt der er et *behov* herfor, og at det i så fald finder sted uden hensyn til formelle politiske tilhørsforhold. Kristendommen trængte f. eks. frem gennem Europa og ind i Norden uden hensyn til de politiske grænser. På samme måde trængte romerretten og naturretten frem og vandt også en betydelig indflydelse på nordisk ret og retsvidenskab, fortrinsvis gennem retsvidenskaben og derefter senere gennem retspraksis.

Begge dele blev imidlertid *integreret* (indføjjet) i den nordiske kultur, uden at denne mistede sin identitet eller sin tradition. Kristendommen på det almene og romer- og naturretten på det retlige område repræsenterede simpelthen en højere ideel kultur, som man havde behov for som redskab til beherskelse af den efterhånden mere avancerede materielle og dermed sociale kultur.

Såfremt man går ud fra, at den nordiske kultur er en i hvert fald jævnbyrdig kultur, er der derfor ikke nogen større grund til at frygte dansk tilslutning til Fællesmarkedet. Specielt med hensyn til den retlige integration viser erfaringerne fra det internationale lov-samarbejde, at nordisk ret langfra at blive tværet ud, snarere har en evne til at hævde sig såvel over for den kontinentale som over for den engelsk-amerikanske. I hvert fald viser de tre internationale udkast til købe- og aftalelove en stigende nordisk indflydelse, og det

sidste udkast kunne nærmest – cum grano salis – opfattes som en moderniseret udgave af den nordiske lovgivning. Hertil kommer, at den yngre generation af især tyske jurister har bekendt sig til en praktisk-fornuftig socialt orienteret retsopfattelse, som også har fundet stigende udtryk i retspraksis.

Man kan måske udtrykke sagen således, at der retligt set ikke er større betænkeligheder ved at indtræde i Fællesmarkedet, og at store dele af den yngre juristgeneration i Tyskland ønsker en nordisk og engelsk tilslutning til afbalancering af den mere konservative og formalistiske holdning, som findes i de sydlige fællesmarkedslande. For Danmark er risikoen ikke stor, men naturligvis vil det lune med de andre nordiske lande, med hvem vi har et retligt fællesmarked, og England, som – ikke i tradition, men i ånd og holdning – står os nær i retlig-kulturel henseende.

Det er klart, at den økonomisk-politiske og erhvervsretlige lovgivning må ændres og harmoniseres med Fællesmarkedets institutioner, organisation og erhvervspolitik i tilfælde af Danmarks optagelse i Fællesmarkedet. Det er også klart, at den politiske organisation vil få indflydelse på Danmarks og Europas økonomiske og politiske udvikling i fremtiden. Spørgsmålet er blot, hvor stor den økonomiske, politiske og erhvervsmæssige indflydelse bliver, og om den bliver væsentlig større, end hvis vi bliver stående udenfor. Mange økonomer mener, at virkningen vil blive begrænset, idet strukturforandringerne vil trænge sig på, uanset om man danner eller slutter sig til formelle politiske organisationer eller ej. Behovene vil være de samme og tilpasningen derfor både nødvendig og sikker.

Set med retsteoriens øjne er der i det hele taget grund til at tage afslappet på spørgsmålet. Hermed har vi også forudsætningsvis sagt noget tilsvarende om kulturen i det hele taget.

I følgende kronikker vil vi høre mere om menneskesynet i romerret og germansk ret og om de statsretlige og politiske problemer i tilslutningen til Fællesmarkedet.

Ret og marxisme

Som bekendt baseres den marxistiske socialteori på tre postulater eller hypoteser: 1. At der er en nødvendig sammenhæng mellem et samfunds materielle produktionsforhold og dets kultur, 2. At historien med nødvendighed fører menneskesamfundet gennem forskellige stadier: a. jæger- og nomadesamfund, b. feudalisme, c. kapitalisme, d. socialisme, 3. At kulturlivet – ideologien – er en »superstruktur« (overbygning) på en »basis« af de materielle produktionsforhold.

På et retsfilosofisk seminar for nylig karakteriseredes disse tre postulater af en af deltagerne som henholdsvis: banalt, forkert og meningsløst. Hertil replicerede foredragsholderen, at marxismen ikke kunne kritiseres, men vel misforstås.

Replikskiftet er karakteristisk for mange videnskabelige kongresser med deltagelse af ortodokse socialister eller marxister. Den oprindelige socialvidenskabelige teori, som Marx udkastede i slutningen af forrige århundrede, er selv – ironisk nok – gået hen og blevet til ideologi. Den »kritiske videnskab« kan ikke selv være genstand for kritik.

Den etablerede eller »ukritiske« videnskab har for længst accepteret det positive i Marx's socialteori. Ingen fornuftig samfundsvidenskabelig eller kulturvidenskabelig forsker ville finde på at benægte, at der er en intim sammenhæng mellem et samfunds materielle og idéelle kultur. Derimod er der ingen, der kan finde den fjerneste rimelighed i at antage, at den idéelle kultur kun er en overbygning på den materielle kultur. Menneskelige idéer eller ideologier har også indflydelse på samfundsforholdene; etableringen af en »socialistisk« samfundsorden i Rusland i 1917 er det bedst tænkelige eksempel herpå. Samtidig var denne begivenhed et dementi af den historiske nødvendighed af samfundsudviklingen efter

det marxistiske skema, idet man jo netop i Rusland gik direkte fra et feudalsamfund til et »socialistisk« samfund uden at gå omvejen over et kapitalistisk samfund.

Marx havde da heller ikke selv tænkt sig revolutionen gennemført i primitive samfund som Rusland (eller Tyskland dengang), men i industrielt højere udviklede lande såsom England og Frankrig. Det pudsige er altså, at revolutionen hele tiden er kommet på de forkerte steder, i Rusland, i Kina og i andre U-lande. Vel at mærke ikke efter den marxistiske teori, men den leninistiske praksis, som netop består i den »demokratiske centralisme«, eller »proletariatets diktatur« udøvet af arbejderklassens avantgarde, med andre ord ikke af en massebevægelse, men en lille partielite undertiden personificeret i en enkelt diktator (Stalin).

Det er en ærlig sag at arbejde for en ændring i samfundsforholdene bestående i en ophævelse af ejendomsretten til produktionsmidlerne. Men hvordan det er muligt for oplyste mennesker i det 20. århundrede at gøre det under påberåbelse af videnskaben er uforståeligt. At Marx selv kunne opfatte sin tro på socialismens historiske (objektive) nødvendighed som videnskab er ikke så ejendommeligt, eftersom han var opvokset i en tid, der var domineret af Hegels dialektiske idealisme, som gik ud fra den metafysik, at verdensånden til stadighed udviklede sig gennem historien gennem tesis, antitesis og syntesis, og en almindelig udviklingsteori på snart sagt alle videnskabers område (Darwin, Spencer). Hele den metafysik om udviklingens nødvendighed er forladt af alle social- og kulturvidenskaber i dette århundrede, omend man i overensstemmelse med grundidéen i Hegels filosofi accepterer, at enhver tilstand altid bærer kimen til sin egen forandring. Man kan tale om foranderlighed, ikke om udvikling, men det var en velkendt sandhed allerede i prædikerens bog.

Medens fornuften i Hegels statsteori udvikledes dialektisk gennem nationernes kamp om magten, og medens den preussiske stat efter hans mening havde en historisk mission, var det hos Marx »klasserne« inden for det enkelte samfund, der kæmpede om magten, og »proletariatet«, som havde den historiske mission at indføre det kommunistiske samfund: Efter ejendomsrettens afskaffelse ophører klassekampen, idet interesse modsætningerne hermed falder

bort, og i dette klasseløse samfund skal alle yde efter evne og nyde efter behov. Marx selv gav aldrig nogen forklaring på, hvorfor historiens jernhårde dialektik ophørte med det socialistiske samfund. Erfaringen synes til gengæld at vise, at dialektikken fortsætter i de samfund, hvori socialismen formelt er indført. Modsætningerne findes stadig, omend de per definition ikke er klassemodsætninger, og fremmedgørelsen trives i bedste velgående, selv om den private ejendomsret er ophævet, og undertrykkelsen derfor formelt er ophævet.

Forklaringen er da også nærliggende: Marx's socialteori var forkert. Først og fremmest fordi han troede, at mennesket kun er et samfundsvæsen, og at det derfor fundamentalt er godt og ikke også et individ med de deraf følgende egoistiske motiver. For det andet fordi han troede, at mennesket kun ledes af materielle motiver, og at ændringer i produktionsforholdene og ophævelse af ejendomsretten derfor alene tjener til at tilfredsstille menneskelige behov.

Det var måske forståeligt, at sådanne idéer kunne trives i midten af forrige århundrede, da størsteparten af befolkningen også i Vesteuropa levede på eksistensminimum. I nutiden er det umiddelbart klart, at materiel velstand ikke er et mål i sig selv, men et middel til at tilfredsstille andre også og måske fortrinsvis ikke-materielle behov. At »staten« skulle henvise med ophævelsen af »klassemodsætningerne« er uforeneligt med enhver organisationsteori eller -praksis.

Også – og især – et højtspecialiseret industrisamfund skal administreres og færdslen reguleres; derfor kan man naturligvis ikke forestille sig et samfund uden arbejdsdeling og organisation og uden retsregler, medmindre man rent bogstaveligt vil vende tilbage til naturen. Marx's apokalyptiske fremtidsvision var da også i høj grad dannet under hans ungdoms studier af *Rousseau* og romantikkens profeter. Og som den amerikanske statsteoretiker *Sabine* har udtrykt det, det fremtidige har den egenskab ikke at være nutidigt! Forjættelsen har den dobbelte funktion at inspirere til øget indsats og at holde modet oppe på trods af ydre modgang. I forjættelsens navn helliger målet ethvert middel.

Der er mange forklaringer på, at »teorien« eller »ideologien« ikke synes at stemme med virkeligheden. F. eks. har man hævdet,

at samfundsordningen i Rusland eller de andre østlande ikke er »egentlig« socialistisk, at »småborgerligheden« her endnu ikke er udryddet 60 år efter revolutionen, eller at »imperialismens« indkredsning af de »socialistiske« lande medfører nødvendigheden af at opretholde staten i simpelt selvforsvar. Disse forklaringer er i hvert fald ikke i stand til at forklare, at revolutionen endnu ikke er indtruffet i de lande, hvor den forlængst burde være kommet. Skeptikere har vel også indtil det modsatte bevises, lov til at tvivle på, at et socialistisk samfund samtidigt kan være demokratisk.

Det siger sig selv, at retsvidenskaben efter marxistisk opfattelse skal være »kritisk«. Da retsreglerne principielt (omend ikke i praksis) tilhører »superstrukturen«, er de i det kapitalistiske klassesamfund en del af den ideologi, som magthaverne anvender til at bevidstløsgøre de udbyttede. Retten er altså et undertrykkelsesmiddel. Retsvidenskabens opgave er derfor udelukkende den at være »kritisk«, d.v.s. at afsløre og demonstrere, hvorledes retsreglerne ikke alene har en samfundsmæssig funktion, men også at denne går ud på at beskytte magthavernes interesser mod de udbyttede.

Nu er det vanskeligt at generalisere, i hvert fald vil de fleste nok acceptere, at færdselsreglerne er politisk neutrale, og en stor del af retssystemet har faktisk til formål at beskytte de svage mod de stærkere. Men det er da rigtigt, at retsreglerne er et af de vigtigste instrumenter, hvormed de, der har den politiske magt i samfundet, styrer udviklingen i overensstemmelse med sine interesser. Men når man, som i Danmark, har en demokratisk styreform, er risikoen for misbrug af retsreglerne i hvert fald ikke så stor som under diktatoriske styreformer. Magten skifter jo med befolkningens flertal. Og det var jo netop Marx's største fejltagelse, at han ikke troede på, at de liberale demokratiske samfund var i stand til at gennemføre tilstrækkelige strukturændringer ad parlamentarisk vej og ved hjælp af effektive retsregler.

At der er en nær sammenhæng mellem samfundsforhold og retsregler, og at disse er et resultat af et magtforhold, er imidlertid ikke noget Marx alene havde øje for. En af Marx's samtidige landsmænd, juristen *Rudolf v. Jhering*, der begyndte sin karriere som en traditionel – omend strålende – dogmatisk jurist, skrev imidlertid en række

værker efter århundredets midte, bl. a. *Der Zweck im Recht*, *Der Kampf ums Recht*. I disse værker påviste han, at rettigheder er retsbeskyttede interesser, og at retten er formålsbestemt og opstået gennem kampen mellem modstridende interesser og danner mødestedet mellem disse.

Det ejendommelige er, at de to samtidige tyske forfattere tilsyneladende ikke kendte eller læste hinanden. Derimod var de begge bekendte med de engelske udviklingsfilosoffer Darwin og Spencer, og der er næppe heller tvivl om, at de begge var præget af det ubestemmelige, som P. Sørensen-Fugholm kaldte »tisånden«. De levede i en urolig periode med de store muligheder for social forandring, som lå i den begyndende industrielle udvikling, hvor det ikke længere var gørligt at opretholde troen på, at retsreglerne er evige og uforanderlige udtryk for den menneskelige fornuft. Begge var de optaget af det moralske problem, som er en følge af den erkendte mulighed for forandring, og begge erkendte det enkelte menneskes pligt til at gøre en indsats i kampen om magten og retten.

Medens Marx som økonom imidlertid udelukkende interesserede sig for den materielle retfærdighed i form af økonomisk lighed, var det naturligt for Jhering at understrege retsreglernes betydning for den formelle retfærdighed, individernes retligt beskyttede interesser. På grund af sit syn på forholdet mellem socialforhold og ideologi, hvortil Marx henregnede retsreglerne, undervurderede han samfundets muligheder for at tilvejebringe social forandring gennem lov-reformer, medens Jhering som jurist og social-liberal politiker forstod betydningen af og arbejdede for sådanne reformer i takt med samfundsudviklingen inden for rammerne af et parlamentarisk demokrati.

Siden slutningen af forrige århundrede har det været almindeligt accepteret af retsvidenskaben såvel som af de andre samfundsvidenskaber, at retsreglerne både er afhængige af og påvirker livsforholdene og at retten forandrer sig med disse. I Norden er denne erkendelse iøvrigt endnu ældre, forsåvidt som en sådan »realistisk« retsopfattelse har rødder tilbage til A. S. Ørsted i begyndelsen af forrige århundrede. Marxistisk retsfilosofi kan derfor ikke lære den etablerede retsvidenskab noget, den ikke ved i forvejen, (og har i parentes bemærket ikke kunnet løse det paradoksale i, at retsviden-

skaben (den »kritiske«) ophører med rettens afskaffelse i det socialistiske samfund, medens såvel retten som traditionel dogmatisk retsvidenskab d. v. s. en fremstilling af den gældende ret, tilsyneladende eksisterer i bedste velgående i socialistiske lande). At ikke al retsvidenskab er så god, som den burde være, er en anden sag. Men man behøver ikke nogen »kritisk« retsvidenskab til at fortælle, at retsreglerne er politiske redskaber for det bestående samfundssystem. Naturligvis er de det. Man behøver heller ikke at bekende sig til nogen form for marxisme for at kunne argumentere for en større forståelse for retsreglernes funktion i samfundet og for at give denne forståelse en større plads i den juridiske uddannelse. Man behøver ikke at lade sig forvirre af, at man i den nymarxistiske terminologi taler om retsvidenskab, når vi andre taler om retspolitik eller rent ud politik.

Man behøver overhovedet ikke at være marxist for at være kritisk.

Ansvar for forurening

Forureningsulykken i Simmersted, hvor en fenoltankvogn væltede ind over det lokale vandværk og derved forgiftede ikke alene den lokale vandforsyning, men også store dele af det sydjyske vandløbssystem, aktualiserede spørgsmålet om erstatningsansvaret for forurening. Foruden store omkostninger til direkte foranstaltninger i forbindelse med neutralisering af giften og risikoen for større skader end de allerede skete medførte ulykken store indirekte tab for vandforsyningen og for fiskeriinteresserne i dambrug og i vandløbene. De færreste ville umiddelbart være i tvivl om, at vognmanden i dette tilfælde måtte være erstatningsansvarlig, og at han derfor fuldt ud måtte skadesløsholde alle dem, som har lidt tab, der direkte eller indirekte er blevet forårsaget af ulykken.

I dette tilfælde er der næppe heller tvivl om, at vognmanden er ansvarlig ifølge Færdselslovens § 65, som pålægger ejeren eller brugeren af et motorkøretøj erstatningsansvar for skade, medmindre han beviser, at skaden ikke kunne være afværget ved den agtpågenhed, som kræves med hensyn til driften og materiellet. Retspraksis har kun i undtagelsestilfælde godkendt et sådant bevis, således at ansvarsreglen, skønt formelt en skyldregel, i praksis bliver en ansvarsregel uden skyld. Normalt er det jo den skadelidte, som skal bevise, at skadevolderen har handlet forsætligt eller uagtsomt.

Ifølge Færdselslovens § 66 har ejeren som bekendt pligt til at holde motorkøretøjet ansvarsforsikret, hvorved ejerens personlige ansvar forsåvidt ophæves, medens den skadelidte til gengæld har sikkerhed for, at hans skade også faktisk bliver betalt. Men forsikringspligten går ikke videre end til tingsskader på indtil 120.000 kr., for personskader på indtil 10.000.000 kr. Såfremt vognmanden derfor ikke har tegnet en særlig forsikring for transporten med et højere maximum end lovens, vil resultatet blive, at han selv kommer til at

svare for differencen mellem det millionbeløb, som skaden angiveligt kan løbe op i, og de 120.000 kr., som forsikringen dækker: Hvis han kan; og det kan han næppe. I så fald får de skadelidte ikke dækket deres tab.

Lad os nu sætte, at det ikke var en tankvogn, men en fabrik, som ledte fenol ud i et vandløb. Erfaringsmæssigt er det meget vanskeligt at opspore forureningskilden – eller kilderne – og selv om den eller de opspores, kan det være vanskeligt at bevise, at det er denne eller disse kilder, der har forårsaget f. eks. fiskedrab i et dambrug, og det kan i hvert fald være vanskeligt at fordele skaden mellem flere forureningskilder. Det kan også være, at fabrikken eller fabrikkerne har handlet i overensstemmelse med almindeligt anerkendte metoder på basis af videnskabens og teknikkens nuværende stade; der viser sig f. eks. nye hidtil ukendte risici, som f. eks. i Japan, hvor visse affaldsstoffer overraskende for videnskaben fremkaldte alvorligt knoglesvind, så hele landsbyer uddøde; eller giftstoffer slipper ud ved et hændeligt uheld.

I sådanne tilfælde kan man naturligvis skærpe virksomhedernes ansvar på mange måder: *dels* ved at pålægge dem ansvaret for *alle* de skader, som de forårsager, uden hensyn til om der er begået nogen fejl eller ej, *dels* ved at pålægge dem ansvaret for skader, som indtræder i en vis forbindelse med deres virksomhed, uden hensyn til om det bevises, at skaden er forårsaget af den ene eller den anden af flere mulige potentielt farlige virksomheder. Fabrikkerne kan jo tegne ansvarsforsikring og på den måde sikre sig mod ansvaret, som altså omdannes til en fast udgift til forsikringspræmier, der ligesom andre driftsudgifter kan indkalkuleres i virksomhedens priser. Og er det ikke rimeligt, at virksomhederne selv betaler alle deres produktionsomkostninger, og er ansvaret for forureningsskader ikke netop sådanne egne produktionsomkostninger? Kan virksomheden ikke dække disse omkostninger, må den lukke. Lad falde, hvad ikke kan stå!

Hertil kan man for det første indvende, at virksomhederne jo ikke selv betaler for veje og broer, selv om transport jo er en vigtig produktionsomkostning. Det samme kan siges om hospitaler og andre sociale ydelser, som tilfalder de i virksomheden ansatte, der kommer til skade under arbejdet. På en lang række områder betaler virksomhederne ikke omkostningerne ved samfundsmæssige ydelser, som i

lige så høj grad som forureningsskader kan siges at høre til deres driftsomkostninger.

For det andet kan man indvende, at virksomhedens lukning måske ikke er samfundsmæssigt ønskværdig. Der kan være en samfundsmæssig interesse i at opretholde industrier, selv om de ikke kan betale deres mulige skader selv. Af politiske eller beskæftigelsesmæssige grunde kan det være af betydning, at en virksomhed opretholdes til trods for dens forurening.

Endelig kan man indvende, at virksomheden kan reagere ved at lade stå til med god samvittighed, efter som man jo betaler for sine egne skader. På den anden side kan det være vanskeligt at forsikre netop disse typer af ofte helt uberegnelige skader, uden at forsikringspræmierne bliver meget store, eller der af selskaberne fastsættes store selvrisikoer, som virksomhederne selv skal betale, eller maximum for forsikringsdækningen, og det kan efter omstændighederne blive ruinerende beløb.

Sidst men ikke mindst: Ved i det enkelte land at pålægge virksomhederne et strengt ansvar kan man stille dem dårligt i konkurrencen med udenlandske industrier, hvor man ikke pålægger virksomhederne et sådant ansvar, men måske tilmed eksporterer forureningen til udlandet, som det undertiden siges, at Ruhr-industrien gør i form af støv og partikelskyer, som driver vidt omkring.

Her er vi inde på et område, hvor ansvarsproblemerne bliver endnu vanskeligere. Luftforureningen er oftest resultatet af et samvirke mellem en mængde mindre forureningskilder, som måske suppleres med en enkelt eller flere store. Tænk blot på de titusindvis af biler og oliefyr, som sender bly, svovl og andre stoffer ud i atmosfæren. Disse »småforurenere« kan man ikke gøre ansvarlige sammen eller enkeltvis, og undertiden kan det virke som en gidseltagning eller en tilfældighed, om man i et konkret tilfælde ville gøre en enkelt større virksomhed ansvarlig for det, som måske blot er dråben, som får bægeret til at flyde over, så man overskrider tolerancegrænsen, d. v. s. det som man på et givet sted er villig til at tolerere af ulemper. Det ville f. eks. også være inkonsekvent at godkende, at en sådan virksomhed bliver placeret et øde sted for at spare naboer for ulemper, hvis man så måtte gøre den ansvarlig for fjernere ulemper et andet sted.

Svagheden ved erstatningsretten er, at den først træder effektivt i funktion, *når* skaden er sket, *når* det kan påvises, hvem der har forvoldt skaden, og *når* der foreligger et grundlag for at gøre skadevolderen ansvarlig. Men, siger man, erstatningsreglerne virker også præventivt – forebyggende – idet de, der driver en risikofyldt virksomhed, for at undgå at pådrage sig et måske omfattende erstatningsansvar, træffer de nødvendige foranstaltninger for at forhindre eventuelle skader.

På en international kongres – Karlsruher Forum – i Tyskland, der blev afholdt den 18. februar i år, var det især dette spørgsmål om, hvilken rolle erstatningsretten i så henseende spiller og kan spille i forureningsbekæmpelsen, der var til debat. Kan man helt eller delvis forlade sig på erstatningsrettens evne til ved at virke forebyggende at bidrage effektivt til bekæmpelsen af det moderne produktionssamfunds velfærdstruende forurening? Eller skal man i stedet i højere grad lade samfundet gennem det offentliges regulering af virksomhedernes etablering og drift direkte gribe ind og gennem forbud, påbud af rensningsforanstaltninger, og i tilfælde af overtrædelse af sådanne forbud og påbud gennem straf sætte ind over for den forurenende virksomhed?

Der forelå såvel fra tysk som fra flere andre vesteuropæiske landes side rapporter om den gældende retstilstand og om de igangværende lovgivningsprojekter. Det generelle indtryk af drøftelsen må vist siges at være, at der blev givet udtryk for en vidtgående skepsis over for erstatningsrettens nuværende og fremtidige rolle i så henseende og en tilslutning til den opfattelse, at det ikke så meget er et problem, som kan løses ad traditionel juridisk vej, som et politisk problem, der desuden må løses på internationalt plan, for at problemerne ikke skal blive eksporteret fra land til land eller blokeret på grund af den internationale konkurrence. Et problem, som må løses gennem en samfundsmæssig reguleringslovgivning, der nærmere fastlægger rammerne og vilkårene for de aktiviteter og virksomheder, som truer med at forurene luft, vand og natur med gifte, støj og andre ulemper, ud over hvad et menneskevenligt samfund vil og kan tolerere. Et problem, hvis løsning koster mange penge, og som derfor er vanskeligt at løse i et demokratisk forbrugersamfund, trods en engageret – for ikke at sige til tider overeksponeret – opinion.

I og med erkendelsen af, at der er tale om et samfundsmæssigt problem, ligger også kimen til forståelsen af, at det er samfundet, som på én eller anden måde må betale, hvad det koster, på én gang at ville have fordelene ved et moderne produktionssamfunds levestandard og samtidig at være fri for dettes ulemper, enten indirekte derved at produktpriserne stiger med udgiften til begrænsning af forureningen, eller direkte ved at samfundet over skatterne griber ind med offentlige reguleringsforanstaltninger i videste forstand. Hvilken vej man skal betræde: erstatningsansvar og reguleringsforanstaltninger finansieret af de enkelte virksomheder, eller offentligt finansierede ordninger, kan ikke angives i en enkelt formel. Den forurening, som skyldes et stort tal af mindre forurenere, kan i hvert fald ikke kontrolleres ad erstatningsvejen, men måske gennem administrative påbud, f. eks. om blyindholdet i bilernes udstødning og om svovlindholdet i fyringsolien o. l.

Hvad angår erhvervslivet er det ikke sikkert, at det er den rigtige vej uden videre at lade virksomhederne selv bære deres »driftsomkostninger« til forureningsbekæmpelsen i form af sikkerhedsforanstaltninger og et strengt og ubegrænset erstatningsansvar. Det er ikke sikkert, at denne vej set med samfundets øjne er udtryk for den rette risiko- eller omkostningsfordeling. Nationaløkonomisk kan man som sagt være interesseret i visse virksomhedstyper trods deres forurening eller deres risiko for forurening, og driftsøkonomisk kan det f. eks. stille mindre og samfundsmæssigt lidet rentable virksomheder, der blot ikke hver for sig forurenere nævneværdigt, gunstigere i konkurrencen med større og iøvrigt samfundsmæssigt rentable virksomheder, såfremt disse pålægges selv at betale for deres forurening, fordi den isoleret set kvantitativt overskrider visse normer.

I den nye svenske lov om miljøbeskyttelse er der da også givet regler om tilskud til ældre virksomheder til forureningsdæmpende foranstaltninger. Noget tilsvarende gælder i udkastet til den lov, som formentlig snart bliver forelagt folketinget her i landet. Spørgsmålet er så, om dette er tilstrækkeligt, eller om det offentlige må gå videre i retning af at afbøde og – i tilfælde af skader og ulemper – erstatte følgerne af erhvervslivets som det øvrige samfunds forurening. Dette være sagt i en iøvrigt erhvervsfjendtlig tid.

Hermed være naturligvis ikke sagt, at man ikke skal sætte ind på

i så vidt omfang som samfundsmæssigt ønskværdigt at overlade til den enkelte at sørge for sin egen rengøring, ligesålidt som der er sagt, at man ikke som en selvfølge må finde sig i, at det moderne samfund ikke kan føres tilbage til den førindustrielle epoke (der jo ej heller var nogen Edens Have), og at der ikke heller er plads for overdrevne angst- og rengøringsneurotikere.

Gennem administrativ regulering – som det også foreslås i det kommende lovforslag, og som det allerede er gældende for så vidt angår nedgravede olietanke – må man præcisere vilkårene for anlæg og drift af virksomhederne, så ulemperne begrænses til det under hensyntagen til omkostningerne og den samfundsmæssige betydning af virksomheden tålelige. Erstatningsansvaret må da ligesom et strafansvar normalt begrænses til overtrædelse af sådanne forskrifter, hvilket i sig selv oftest vil være en skærpelse. På den anden side vil overtrædelse af de forebyggende regler normalt også skabe en tilstrækkelig formodning for, at overtrædelsen er årsag til de indtrådte skader. Af hensyn både til de skadelidtes sikkerhed for at få deres tab dækket og til virksomhedernes interesse i ikke at blive mødt med ruinerende erstatningskrav, som der nemt vil kunne blive tale om, og som ingen forsikring kan dække, vil der kunne oprettes en offentlig fond, som finansieres af afgifter på produktionen, og som træder til i katastrofesituationer som den i Simmersted. En sådan har man allerede i en vis forstand, idet der af statsmidlerne er afsat et rådighedsbeløb til rensning af kysterne for olieforurening.

Men man skal bare ikke tro for meget på erstatningsreglernes forebyggende virkninger. En lidt mistrøstig konklusion for en forsamling af fremtrædende erstatningsretsteoretikere og -praktikere. Og det må da også erkendes, at konklusionen ikke var énstemmig, men det var i hvert fald min egen.

2. AFDELING

Almene emner

Rationel argumentation

Et af de mest centrale spørgsmål i nutidens filosofi, samfundsvidenskab og adfærdsvidenskab i videste forstand er spørgsmålet om beslutningers rationalitet. Kan beslutninger være rationelle? Hvad vil det sige, at beslutninger er rationelle?

At man overhovedet har kunnet komme i tvivl om noget, der kan forekomme så indlysende, som at beslutninger kan være rationelle eller fornuftige, skyldes den filosofiske retning, som dominerede videnskaben i 30'erne og 40'erne. Den *logiske empirisme* eller *positivisme* ønskede, at videnskaben skulle indskrænke sig til at beskæftige sig med, hvad man anså for kendsgerninger, dvs. fænomener, som på en eller anden måde kan påvises i virkelighedens verden. Man interesserede sig især for det videnskabelige sprog, der ifølge grundforudsætningen for at have mening (betydning) måtte afspejle virkeligheden, således at kun udsagn, der kunne konfronteres med virkeligheden og enten bekræftes eller afkræftes, var meningsfulde. Sætninger, som ikke angik sådanne verificerbare fænomener, var meningsløse eller betydningsløse, medmindre der var tale om såkaldt analytiske sætninger, dvs. sætninger, som ikke refererer til erfaringen, men er logisk sande, f. eks. »en cirkel er rund« og »to og to er fire«. Moralske og retlige sætninger og sætninger, som i øvrigt implicerer en vurdering, er ikke analytiske og kan efter denne opfattelse ikke verificeres, eftersom de angår følelser og indstillinger. »*Smag og behag kan ikke diskuteres*«. Man kan ikke videnskabeligt udtale sig *i* vurderinger, men vel *om* vurderinger. Man kan således give en psykologisk eller sociologisk beskrivelse af menneskelig adfærd eller vurderinger; men man kan ikke videnskabeligt udtale sig om, hvilken adfærd eller hvilken beslutning der i en given situation er rigtig eller forkert.

Allerede *Hume* antog, at man ikke kunne komme direkte fra en

empirisk erkendelse til en afgørelse af, hvad der er rigtigt eller forkert, og omkring århundredskiftet påviste *G. E. Moore* den såkaldte »*naturalistiske fejlslutning*«, idet han hævdede, at der ikke kunne sluttes fra »er« til »bør«, fra erkendelse til vurdering, allerede fordi der ikke kunne angives noget enkelt kriterium for, hvad der er »godt«. Begreberne »god«, »rigtig«, »stor«, »den samme« har i modsætning til begreberne »rød«, »sur«, »våd« osv. intet indhold uafhængigt af den foreliggende situation.

Denne iagttagelse er for så vidt rigtig nok, som den understreger, at »god«, »rigtig«, »den samme« o. l. adjektiver er *situations- og relationsbestemte*. På den anden side er det muligt med mening at udtale, at noget er »godt efter sit formål«, »godt for helbredet«, »godt af sin slags«, »godt for menneskeligt velfærd eller nydelse«.

Hvis man med andre ord kan gå ud fra, at der kan opnås enighed om, hvilke formål man bør tilstræbe, hvilke værdier man kan acceptere, og hvilke midler der er tilladte, er det ikke meningsløst, men tværtimod særdeles meningsfuldt at udtrykke en påstand om, hvad der er »godt« eller »rigtigt« i den foreliggende situation eller relation.

Nu ved vi, at alle mennesker ikke er enige om alle formål og alle værdier, men vi kan ikke heraf drage den slutning, at ingen mennesker er enige om nogen formål eller værdier. Tværtimod viser erfaringen, at *mange mennesker er enige om mange formål* og mange værdier, og måske er alle (sunde) mennesker som minimum enige om, at det er et primært mål at overleve, selv om der sikkert ikke er enighed om, at det gælder om at overleve for enhver pris.

Opinionsundersøgelser af enhver art bygger også på forudsætningen om, at der foreligger *intersubjektive* vurderinger i større eller mindre omfang. Der er altså ingen grund til som eksistentialismen at postulere, at alle vurderinger er subjektive og enestående. Der er heller ingen grund til som den logiske empirisme at unddrage vurderingerne fra en videnskabelig kontrol, når man jo selv gennem anerkendelse af adfærdsvidenskaberne som videnskaber accepterer muligheden for intersubjektivitet i vurderingsspørgsmål.

Hvis man som eksistentialismen og den logiske empirisme ud fra hver sin opfattelse af videnskaben afviser muligheden af rationel kontrol med »subjektive« vurderinger, bliver konsekvensen den, at

alle beslutninger fra de mindste private til de største politiske forskydes til et irrationelt og ukontrollabelt plan, hvor der er frit slag for enhver vilkårlig afgørelse i strid med de reelle interesser og formål.

Det er ikke alene på det moralske plan, men også på det retlige og politiske plan, at det er væsentligt at understrege betydningen af rationalitet i beslutningsprocessen, som jo her ofte får indgribende betydning for større eller mindre grupper af mennesker.

Det er som sagt indlysende, at ikke alle mennesker – selv i det danske samfund – har samme interesser og dermed samme vurdering af en situation. Når der i en konfliktsituation skal træffes en *afgørelse*, skal den for det første træffes af den eller dem, som i kraft af det gældende retlige og politiske system har kompetence til at træffe afgørelser, for det andet skal den træffes gennem en afvejning eller prioritering af de implicerede interesser og dermed de forskellige værdier.

I den retlige afgørelse vil denne prioritering være lettere end i den politiske, eftersom der jo findes et *autoriseret regelsystem*, som i et vist omfang har gennemført sådanne værdiprioriteringer på et generelt plan. Noget andet er, at der i den konkrete retsafgørelse er et væsentligt større spillerum for vurderinger end almindeligt antaget på grund af retssystemets ufuldkomne og ubestemte karakter, og fordi der ikke sjældent forekommer tilfælde, hvor flere forskellige regler kan komme til anvendelse med forskellige retsfølger som resultat. Hertil kommer, at der i afgørelsen må indgå et udvalg og en kvalifikation af de i den relevante situation foreliggende ubegrænsede og uordnede fakta i forhold til de anvendelige regler. Først må man afgøre, hvilke regler man *kan* anvende, derefter må man afgøre, hvilken regel man *bør* anvende, og derefter drage de retlige konsekvenser deraf. I sidste henseende indgår naturligvis en vurdering dels af reglernes formål, dels af afgørelsens konsekvenser. Her i denne *teleologiske* og *pragmatiske* fase i beslutningen er juristen ikke frit stillet, idet han er bundet af hensynet til retssikkerheden og konsekvensen og til en hensyntagen til den generelle værdiprioritering, som en systematisk og doktrinær betragtning af hele retssystemet eller fragmenter heraf fører til. Juristens vurderinger er altså i vidt omfang *systembundne*, idet han kun i begrænset omfang kan indlade

sig på retspolitiske og rent politiske vurderinger. Efter de gældende spilleregler for samfunds kontrol er og må disse være overladt til politikerne, hvis funktion må være til stadighed at revidere den foreliggende, i det overleverede system givne, værdiprioritering og sammenholde den med den fremadskridende samfundsudvikling. Medens juristen *qua jurist* – ikke nødvendigvis som privatmand – må være konservativ i den forstand, at han både som videnskabsmand og som dommer holder sig inden for det »gældende« værdisystem, må politikerens – selv om han er konservativ – til stadighed være beredt til at sammenholde det overleverede værdisystem med samfundsudviklingen.

Af juristen og af politikerens må man imidlertid forlange, at deres afgørelser er rationelle, dvs. at de er *baseret på et sæt af klart formulerede præmisser*. Overpræmissen må bestå i en eller flere alment gyldige normer eller politiske programpunkter. Underpræmissen må i begge tilfælde bestå i en relevant og korrekt situationsbeskrivelse, og beslutningen må herefter fremtræde som en logisk tvingende slutning. At dette ideal ikke altid følges i den retlige beslutningsproces, må betragtes som sandsynligt, og at der ofte forekommer »falske lodder i fru Justitias vægtskål«, kan ikke bestrides. Juristen er dog i kraft af sin uddannelse og i almindelighed også på grund af sin principielle uinteressethed i afgørelsens resultat mindre disponeret for manipulation med præmisserne end *politikerens*, der ofte har en videregående politisk interesse med sine konkrete beslutninger og undertiden vel også et politisk liv at tage hensyn til. Det kan da ofte forekomme, at politikerens må ofre rationaliteten i den konkrete afgørelse for hensynet til sine andre mål. Allerede Machiavelli formulerede maximen om, at målet helliger midlet, hvilket også kan betyde, at den konkrete politiske afgørelse bliver svagt, mangelfuldt eller urigtigt begrundet.

Det kan således forekomme, at politikerens ønsker en bestemt afgørelse af en bestemt sag ud fra videregående politiske opportunitets-hensyn eller ud fra en prioritering af visse interesser forud for andre. Han kan dog være interesseret i at tilsløre denne omstændighed for f. eks. ikke at behøve at røbe en videregående politisk strategi, og kan derfor ønske at lade såkaldte »*saglige hensyn*« formelt være

bestemmende for afgørelsen. Ved »saglige« forstås her sådanne hensyn, som udelukkende refererer sig til anerkendte formål, medens »politiske« hensyn refererer sig til endnu ikke anerkendte formål. Politikeren kan derfor være interesseret i at indhente »sagkyndige« udtalelser, selv om han i og for sig ikke primært er interesseret i oplysning om sammenhænge inden for rammerne af de »anerkendte formål«. Når han er interesseret i de »sagkyndiges« udtalelse, kan det for det første være, fordi sagkyndighed – trods megen og tildels berettiget kritik heraf – stadig har en stor autoritet, og dernæst fordi politikeren herved slipper for ansvaret for sin beslutning, idet han kan henvise til de sagkyndiges indstilling.

Tydeligt fremtræder den usaglige anvendelse af sagkyndige erklæringer, såfremt politikeren først modtager en indstilling, som han ikke er tilfreds med, hvorefter han bestiller en ny uden at frembringe nyt materiale eller nye argumenter ud over tilkendegivelsen af, at han *ønsker* en anden – den modsatte – indstilling. Noget sådant oplevede vi i sin tid, da de sagkyndige først advarede mod at sende »Hans Hedtoft« til de grønlandske farvande ved vintertid, senere tilrådede det efter at have været genstand for politisk pres – med de katastrofale følger den politiske beslutning fik.

Et lignende eksempel har vi været vidne til i denne sommer, hvor undervisningsministeren bad Aarhus Universitet om en ny udtalelse, efter at man én gang havde udtalt sig imod en generel immatrikulationsret (§ 1 i den ndf. nævnte anordning) for personer med højere handelseksamen (HH), der vel at mærke i henhold til en kun to år gammel anordning havde adgang til universiteterne efter en individuel prøvelse af ansøgernes studieegnethed. Når ministeren efter at have modtaget det første afslag afæskede universitetet og fakultetet en ny udtalelse med tilkendegivelse af, at han agtede under alle omstændigheder at gennemføre ordningen, kunne det kun opfattes som et forsøg på at lægge pres på fakultetet for at få dette til at anbefale forslaget. Naturligvis kunne fakultetet ikke en måned efter det første svar have en anden mening om den forelagte sag, eftersom der ikke i anden omgang forelå andre præmisser – bortset fra oplysningen om, at ministeren var sindet at gennemføre ordningen – end i første

omgang, da præmisserne utvivlsomt måtte føre til en negativ indstilling.

Planlægningsrådet og dermed ministeriet havde nemlig henvist til, at HH-eksamen måtte sidestilles med en for samfundsvidenskabelige studier specielt tilpasset HF-eksamen. Da HF-eksamen af samme instanser få måneder i forvejen var henført under § 2 i Anordningen af maj 1967 om immatrikulation ved universiteterne, og da denne paragraf i modsætning til § 1 ikke hjemler en generel immatrikulationsret, men en adgang efter konkret prøvelse af ansøgerens studieegnhed, måtte henvisningen til HF-eksamen med tvingende logik føre til det modsatte af det af ministeriet ønskede resultat.

Hertil kom, at HH-eksamen, der sidst blev reformeret i 1966, ved anordningen fra 1967 af ministeriet var placeret i § 2.

Fakultetet pegede på, at der med den foreliggende sag som udgangspunkt måtte være anledning til at tage universiteternes fremtidige status som højere læreanstalter op til principiel diskussion, idet man samtidig ønskede at understrege afgørelsens politiske karakter, som måtte træffes under ministerens politiske ansvar. Man kunne befrygte, at ministeriet efter at have skaffet HH-eksamen generel kompetence under henvisning til HF-eksamen ville søge at skaffe denne eksamen en tilsvarende kompetence under henvisning til HH-eksamen, en tankegang, som allerede har været formuleret i et dagblad, som politisk står ministeren nær, men som af en fremtrædende liberal skolemand er blevet imødegået under henvisning til HF-eksamens begrænsede formål.

I stedet for at få en saglig debat har sagen i dagspressen og i øvrigt i den offentlige debat ført til et stemnings- og følelsesmæssigt pres mod universitetet, der på et tidspunkt, da der endnu ikke forelå nogen indstilling fra fakultetet, på grundlag af indiskretioner fra deltagerne i fakultetsmødet, på den efterhånden ikke usædvanlige stereotype måde blev beskyldt for at diktere uden at ville argumentere. Ingen har, så vidt mig bekendt, interesseret sig for fakultetets argumentation, der naturligvis også kom lidt post festum, eftersom ministeren allerede *dels* offentligt havde bekendtgjort, at han agtede under alle omstændigheder at gennemføre sagen, *dels* desværre havde undladt at benytte den lejlighed, der med en forespørgsel var givet ham til at lægge op til principiel debat om universiteternes fremtid.

Man kan naturligvis sige, at universitetet opnåede, hvad man ønskede. Man fik en *politisk afgørelse af et politisk spørgsmål*. Alligevel var det en meget betinget succes, eftersom ministeren ikke benyttede lejligheden til at give en reel begrundelse for sin afgørelse og ikke tog initiativet til en på saglig information baseret politisk debat om universiteternes fremtidige status og målsætningens konsekvenser både for uddannelsens og forskningens niveau og de økonomiske konsekvenser både for samfundet og for de studerende: *Skal universitetet være en udvidet folkehøjskole eller en højere læreanstalt?*

Der er ingen grund til at tvivle på, at ministeren har en vision om universiteternes og den højere uddannelses fremtid; hvis den går i retning af det helt åbne universitet (i så fald må det i øvrigt gælde alle læreanstalter), hvad der måske kan være megen mening i, må det siges klart, hvilke konsekvenser det vil få, således at offentligheden kan få lejlighed til at diskutere den generelle målsætning og dens følgevirkninger. Det tjener hverken klarheden eller åbenheden i den offentlige debat, at man med et måske godt formål for øje lemper en række konkrete afgørelser igennem dels på grundlag af urigtige præmisser, dels på grundlag af en offentlig pression.

For demokratiet og for retssikkerheden er det af afgørende betydning, at der gives rigtige og acceptable grunde for politiske og retlige afgørelser. Rigtige afgørelser med urigtige eller uklare præmisser er lige så farlige som halve eller kvarte sandheder. De virker demoraliserende og giver anledning til skæve og uønskede konsekvens-afgørelser.

Rationel argumentation er i de seneste år blevet et modebegreb, der som alle modebegreber dels misforstås, dels misbruges. Lige så rigtigt det er at forlange en rationel begrundelse eller en rationel argumentation for et standpunkt eller en afgørelse, lige så forkert er det – men desværre ikke ualmindeligt i mange kredse – at afvise enhver mening eller enhver afgørelse, som man ikke kan lide som »irrationel« eller »uargumenteret«.

Ungdomsoprøret

I

Det såkaldte ungdomsoprør betragtes oftest som et entydigt begreb og anskues ud fra en enkelt synsvinkel. I virkeligheden er der tale om en række forskellige almindelige og specielle faktorer, som har virket sammen i retning af at fremkalde det fænomen, som kaldes ungdomsoprøret.

Ved den nærmere analyse vil det være praktisk at skelne mellem de faktorer, som faktisk har været virksomme, og den teori eller ideologi, hvormed man har forsøgt at formulere og rationalisere sit reaktionsmønster. Hvis man går ud fra, at samfundsmæssige behov og ideer og ideologier er komplementære, d. v. s. indbyrdes relaterede, kan man skelne mellem samfundsmæssige behov og ideologi og værdisætninger. Som en tredje faktor kan man interessere sig for personerne, især lederne i ungdomsoprøret. Endelig kan man for det fjerde forsøge en vurdering af ungdomsoprørets resultater.

I. Sociologiske og psykologiske faktorer

1. Generationsskifte

Ethvert generationsskifte er med nødvendighed præget af modsætninger. Såvel etologien, sociologien som pædagogikken er opmærksom på, at et generationsskifte er forbundet med konflikter mellem den ældre og den yngre generation. Den yngre generation har behov for at finde sin egen identitet og frigøre sig fra den ældre generations autoritet ved at tage afstand fra den ældre generations metoder og resultater. Sådanne konflikter er naturlige og gavnlige derved, at de sikrer en vis udvælgelse af de bedste individer og en ny formulering og løsningsforslag til gamle eller nye behov. På den anden side er den ældre generations modstand mod at overlade styret til den yngre

generation lige så naturlig og lige så fornuftig, idet man herigennem sikrer sig, at generationers erfaringer ikke sættes over styr.

Det specielle i vor tid er den omstændighed, at samfundet stiller større krav og også forbedrede muligheder til rådighed for uddannelse, således at de unge mennesker længe efter, at de har opnået fysisk modenhed, er uden nogen social funktion, uden socialt ansvar og dermed også mindre udviklede i åndelig modenhed. På den anden side har forbedringerne i de økonomiske og sociale forhold, endog en bedre ernæring, medført en tidligere fysisk modenhed. Denne voldsomme og tiltagende konflikt mellem den åndelige og den fysiske modenhed har en tilbøjelighed til at fremkalde utilfredshed og uro; især blandt de bedst uddannede, som også har lettest ved at verbalisere, rationalisere og idealisere deres utilfredshed, er der tale om et optimalt møde: disposition og mulighed.

2. Økonomiske faktorer

a. Den sidste generations stadig stigende velstand har på den ene side skabt behov for og givet muligheden for den bedre uddannelse. Selv om uddannelsen stiller krav til den enkelte, bliver der dog en væsentligt større kapacitet til rådighed for rekreative formål. Det er en kendt sag, at en revolutionær situation først opstår, når de økonomiske og materielle forhold har udviklet sig i en sådan grad, at der er et økonomisk og psykologisk overskud til at investere i revolutionære aktioner.

b. Den yngre generation er opvokset i det velfærdssamfund, som tillader enhver at nyde uden nødvendigvis at yde noget til gengæld. Ikke mindst den studerende ungdom har i den seneste årrække været vant til at kunne stille stigende krav om økonomisk støtte til uddannelsen. Samfundets muligheder og interesser er i vidt omfang blevet konverteret til oplevede rettigheder, til studiestøtte samtidig med at man forlanger en fuldstændig fri og uhæmmet adgang til at beskæftige sig med hvad man har lyst til og helt efter sit eget hoved. Netop fordi de unge mennesker savner socialt ansvar, nærer de også ubegrundede og urealistiske forestillinger om, hvilke muligheder samfundet har for at investere ubegrænset i ungdommens trivsel.

3. Pædagogiske faktorer

a. Den nuværende forældregeneration er i vidt omfang opdraget såkaldt autoritært, dvs. i et hierarkisk værdisystem. Mange af disse forældre har følt dårlig samvittighed over for deres børn, dels fordi de selv har oplevet den mangel på glæde, som kan være forbundet med et autoritært system, og dels fordi repræsentanterne for den såkaldt »frie børneopdragelse« i 30'erne og 40'erne fortalte dem, at de skulle lade deres børn udvikle sig i fuldstændig frihed, at man ikke måtte skælde på børn, men give dem en forklaring, og at man ikke måtte bibringe dem nogen dårlig samvittighed. Forældrene ville gerne give deres børn det bedst mulige, og det var derfor oftest en bedre uddannelse, som forældrene ofte havde savnet og nu havde mulighed for at give børnene.

I stedet for nu at se et resultat i form af glade, tilfredse, taknemmelige og tilpassede børn og unge mennesker så man ofte det modsatte. I ikke ringe grad overså den tids pædagoger, at børn ikke blot har behov for frihed, men har et lige så fundamentalt behov for tryghed. Den gammeldags autoritære opdragelse sikrede især dette hensyn og skabte vel dispositioner for neurotikere, mens den hæmningsløse frihed tilsyneladende skabte dispositioner for psykopater.

Ikke alene manglede man trygheden i den autoritære faderskikkelse, men den bedre uddannede unge kom ofte på afstand fra sine forældre, som på deres side manglede evnen til at kontrollere og dermed identificere sig med de unge menneskers problemer, mens de unge mennesker på deres side dels kunne komme til at foragte deres forældre for deres formodede svaghed, dels at betragte dem nedladende på grund af deres manglende uddannelse. Alt i alt kom de unge mennesker oftest til at savne stabilitet og tryghed, hvilket som bekendt ofte giver sig udslag i såkaldt »uartighed«. Det er sikkert ikke ganske urimeligt at betragte en del af ungdomsoprøret som et oprør mere mod forældrene end mod samfundet. Den undertiden aggressive og provokerende begrebsverden og nomenklatur kan til forveksling minde om børns provokerende brug af bandeord og obsceniteter. At unge mennesker i kor råber »ho ho Ho Chi Minh«, kan til forveksling minde om små børn, der råber »røv og gulvsand«.

4. Politiske faktorer

a. Den nuværende forældregeneration har oplevet 30'ernes krigstider og 40'ernes krigs- og efterkrigstid. Det er for dem vanskeligt at forestille sig, at den unge generation, som er født og opvokset efter krigen, ikke har nogen erindring om denne periode, for hvem 30'ernes arbejdsløshed, depression og ideologiske totalisering samt krigstidens rædsler og efterkrigstidens heroiske genopbygning ikke spiller nogen som helst rolle. Efterkrigstidens skepticisme og afideologisering, som blev identificeret med demokratiet og genopbygningen, er afløst af et krav om ideologikritik og total ideologisering.

b. Hertil er kommet en vis forståelig parlamentslede. Alle de demokratiske partier kunne efter krigen blive enige om visse fundamentale målsætninger: Afvisning af de antidemokratiske kræfter såvel til højre som til venstre, den økonomiske genopbygning og velfærdsstaten. Den økonomiske og materielle genopbygning stillede så store krav, at økonomisk vækst kom til at fremtræde som et mål i sig selv i stedet for som et middel for videre formål.

I 50'erne talte man om ideologiernes krise og forestillede sig, at politiske beslutninger kunne være ubetinget saglige eller usaglige, idet det nærmest forudsattes, at ideologiske hensyn var usaglige. Især for unge mennesker fremtræder en pragmatisk og »teknokratisk« livsholdning dels uspændende og dels kynisk og materialistisk. I efterkrigstiden har ungdommens naturlige trang til idealisme og eskapisme givet sig udslag i tilslutning til forskellige idealistiske bevægelser. Først kom fredsduerne, derefter A-bombe-protesterne, protesterne først mod englænderne på Cypern, franskmændene i Algier og senere mod amerikanerne i Vietnam.

c. På den ene side er valgretsalderen blevet nedsat, hvorved politikerne har været nødt til i stigende grad at tage hensyn til de unges menneskers interesser. På den anden side er der ikke sket en tilsvarende foryngelse af politikerne. Sammenhængende hermed er den tiltagende henvisen af de politiske ungdomsorganisationer, hvad der hidtil ikke er givet nogen ganske dækkende forklaring på.

At ungdommen tildels er eskapistisk og altså ikke engagerer sig i konkret politisk arbejde, men samtidig reagerer med forurettelse over ikke at være repræsenteret og have indflydelse og repræsenta-

tion, har givetvis været medvirkende til at skabe det politiske grundlag for de udenomsparlamentariske aktioner under påberåbelse af en naturretligt farvet maksime om modstandsret, som skulle stå til rådighed for de kræfter, som er holdt uden for indflydelse på det politiske system.

5. *Psykologiske faktorer*

a. Socialpsykologiske faktorer. Jeg har tidligere nævnt, at unge under højere uddannelse generelt kan karakteriseres som ældre, velbegavede og velverbaliserede mennesker i forhold til andre unge befolkningsgrupper. Når universiteterne i de senere år især er blevet arnesteder for ungdomsoprøret, hænger det også sammen med særlige forhold ved universiteterne i den seneste tid.

På grund af den voldsomt stigende tilgang til universiteterne i forning med den frie adgang hertil i modsætning til andre læreanstalter og den bredere rekruttering i social henseende og kvalitative forringelse skabes forskellige problemer. Det alvorligste er nok, at gruppemønsteret er blevet amorft. De yngste studerende, som endnu ikke har identificeret sig med institutionen eller dens traditionelle normer og værdier, har været i et abnormt overtal, således at kommunikationen fra de ældre og tilpassede studerende er blevet forringet for ikke at sige ødelagt. De unge mennesker er derfor ikke alene ikke blevet præget af den traditionelle målsætning og disciplin og gruppetilhør, men er blevet overladt til sig selv, hvorved de dels er blevet utrygge, skuffede, forurettede og aggressive, dels har haft den labilitet, som har skabt grundlaget for, at den som har haft en idé, en sag og den fornødne drivkraft, har kunnet aktivisere den latente kraft og lede den i den ønskede retning.

De forskellige aktioner kan siges at have haft et dobbelt formål afhængigt af aktionernes ledere. Det at aktioner foretages og retningen af aktionerne har socialpsykologisk set den funktion at styrke gruppesammenholdet for derved at bevare og manifestere en styrke og et bestemt gruppepres. Det er derfor nødvendigt at fremmane en fjende og at formulere et program, der er så enkelt og letfatteligt, at det egner sig til slagord. At det ikke egner sig til realisering, er i

denne forbindelse ganske uvæsentligt og næppe heller ønskeligt, eftersom man da måtte opfinde nye mål.

At det her anførte er et væsentligt formål med aktionerne, behøver man ikke at gætte på, eftersom det jo ganske klart er sagt af aktionernes teoretiske ledere. Andre ledere har haft andre og videregående politiske eller personlige formål med at planlægge og lede aktioner, som vi skal vende tilbage til senere.

b. Individualpsykologiske faktorer. Det er allerede antydnet, at samfundet og uddannelsesforholdene er medvirkende til at forsinke den personlige og sociale modenhed. Den amerikansk-tyske psykolog og psykiater Bruno Bettelheim har herudover i en artikel i *Encounter* karakteriseret en gruppe af de mest radikale amerikanske studenterledere som psykoinfantile. Bettelheim ophæver herigennem det paradoks, som mange har været forvirret af, at mange af de unge aktivistledere er særdeles velbegavede. Ja, siger Bettelheim, men for mange af dem modsvares en usædvanlig intellektuel udvikling af en tilsvarende usædvanlig mangel på følelsesmæssig udvikling.

En stor del af den klichéagtige og slagordsprægede agitation kan som nævnt forklares socialpsykologisk. Man må dog ikke se bort fra, siger Bettelheim, at netop denne unuancerede attitude er karakteristisk for psykoinfantile, som samtidig med at være overordentlig aggressive er lige så urimeligt sårbare med den deraf følgende disposition for forurettelse og hang til urealistiske absolutter. Ofte er disse mennesker prægede af en indre rastløshed og selvdestruktiv disposition, som gør dem til selvskrevne katalysatorer for en latent og dump utilfredshed i deres gruppe, såfremt de samtidig er velbegavede og velartikulerede. Når de kæmper mod systemet, er det i virkeligheden deres egne indre fjender, de bekæmper, og opnåelsen af de satte mål vil samtidig være ophævelsen af deres mulighed for at afreagere deres indre uro. Det er klart, at sagen for dem bliver et mål i sig selv og ikke et middel til opnåelse af de angivne formål. Derfor sættes kravene urimeligt højt, og derfor formuleres der til stadighed nye krav.

Som det fremgår heraf, kan man give en tildels tilfredsstillende fremstilling af aktionernes problematik, såvel på grundlag af en socialpsykologisk som en individual-psykologisk analyse. Det er dog vigtigt at holde sig for øje, at begge muligheder foreligger, og at den

nærmere analyse i det konkrete tilfælde må afhænge af en vurdering af de konkrete aktioners konkrete ledere.

6. *Sociologiske faktorer*

a. En vigtig forklaring til ungdommens uro er dens usikkerhed over for fremtiden, dels i almindelighed, dels specielt i henseende til dens egen uddannelses relevans og evne til at skaffe den en tilfredsstillende karriere. Det er derfor ikke uforståeligt, at studerende fra de målrettede uddannelser, ingeniør, læge, tandlæge, jura o. l. ikke er disponerede for aktiviteter. Heri kan naturligvis ligge en vis selektion, men et vist mål af tryghed, dels med hensyn til uddannelsens mening og mål, dels med hensyn til dens sociale muligheder, spiller ind. Særligt disponerede for studenteruro har især været de humanistiske, især sociologiske og psykologiske studerende. Her kan der naturligvis også være tale om en vis selektion. Det er ikke helt urealistisk at forestille sig, at mange vælger sociologi og psykologi som studiefag, først og fremmest – men ubevidst – for at søge en løsning på deres egne personlige problemer. Imidlertid er det nok alligevel snarere usikkerheden over for deres studiefags sociale relevans, der spiller en afgørende rolle. Det er da også et markant træk i studenteraktivisternes ideologi, at samfundet må ændres bort fra det teknologiske hen imod en humanistisk social målsætning. Man må ikke se bort fra, at et samfund af denne retning har behov for et væsentligt større antal humanister, sociologer og psykologer end et teknologisk orienteret samfund.

Hertil kommer, at den dynamiske samfundsudvikling dels styrker disse usikkerhedsfaktorer, dels understreger betydningen af en løbende revision af uddannelsesprogrammerne og samfundets behov og målsætning. Det er da også en vigtig begrundelse for medbestemmelsesretten, at de unge mennesker vil have indflydelse på den uddannelse, som skal være deres grundlag i fremtiden, hvorfor de føler sig utrygge ved, at ældre skal præge uddannelsen med fortidens og nutidens, men ikke fremtidens behov for øje.

Når aktionerne især har været rettet mod universiteterne, skyldes det foruden de faktorer, som ovenfor har været nævnt: den højere alder, intelligensen og verbaliseringsevnen, den abnorme fordeling

mellem de højere læreanstalter og universiteterne i henseende til studentertal og tildels selektionen, endvidere følgende naturlige faktorer.

På det helt elementære plan må man fremhæve, at universiteterne så at sige er studenternes arbejdsplads, det miljø de kender, og det miljø, de kan reagere imod.

Tværtimod at være autoritære har universiteterne fra gammel tid været liberale og lidet egnet til at modstå et stærkt ydre pres. Hertil kommer, at antallet af lærere i begyndelsen af 60'erne var begrænset til et mindre antal professorer, som siden har haft hænderne fulde med at forsøge at improvisere tålelige studieforhold for studenterne uden helt at sætte deres forskningsmuligheder overstyr. Opbygningen af en supplerende lærerstab har ikke nær kunnet holde trit med studentertilgangen, dels på grund af det begrænsede udbud af egnede kandidater, dels på grund af konkurrencen fra arbejdsmarkedet. Længe før studenternes aktioner satte ind, var professorerne i fuld gang med at inddrage studenterne i det administrative arbejde. Således har der været studienævn ved de fleste fakulteter igennem en længere årrække, ligesom studenter har haft repræsentation i fakulteter og konsistorium længe før aktionerne satte ind. Det er et spørgsmål, om universiteterne her i landet og især i udlandet ikke snarere har reageret for svagt især i de tidligere faser, hvorefter situationen er kommet ud af kontrol, for derefter at blive mødt med stigende modstand, hvorefter man har eskaleret op ad skalaen til egentlige voldshandlinger.

Det er klart, at den politisk målbevidste og den personligt afsporede studenterleder har ønsket denne tilstand, mens den store gruppe af sympatisører antagelig blot er blevet aktiviseret i gruppesolidaritet med deres kammerater som følge af den opeskalerede konflikt. I hvert fald synes Bettelheim at fortolke udviklingen i den retning, at svage og liberalt indstillede universitetsledere har været medansvarlige for, at udviklingen kom ud af kontrol. Bettelheim peger på, at den grænseløse frihed, som også præger det amerikanske studieforløb, er med til at uddybe den utryghed, som er skabt af en principløs pædagogik med den følge, at imødekommenhed fortolkes som svaghed, som derefter automatisk søges udnyttet.

II

Når studenteraktionerne har kunnet – i hvert fald i begyndelsen – få så stor en publicity og sympati i den almindelige befolkning, skyldes det antagelig en forståelig og ambivalent holdning over for universiteterne. Menneskene synes at have en enten instinktivt eller kulturelt betinget disposition for at identificere sig med dem, som opleves som svage, og derfor en disposition for at tage afstand fra autoriteterne. Alle de store komiske figurer i verdenslitteraturen i videste forstand har fået befolkningens sympati ved at gøre grin med autoriteterne.

Der er næppe nogen tvivl om, at universiteterne har været anset for og anses for autoriteter, idet de i dag forvalter den vigtigste statusskabende magt: uddannelsen. Tidligere var jorden samfundets magtgrundlag, senere blev det kapitalen, i dag er det uddannelsen. Jævnside hermed har henholdsvis godsejeren, kapitalisten og nu akademikeren været samfundets øverste statuslag. Det er derfor naturligt, at det for de fleste forældre står som et højt prioriteret statussymbol at få deres børn på universitetet.

Denne situation har medført, dels at universiteterne bliver oversvømmet med studenter, som ikke burde komme der, dels derfor bliver faktisk socialt og økonomisk devalueret. Det er paradoksalt, at studenterne og befolkningen tilsyneladende på én gang ønsker at få andel i universiteternes formodede prestige, samtidig med at man gør sit yderste for at nedbryde denne prestige. Pressens og især TV's interesse for studenteraktiviteterne hænger vel dels sammen med befolkningens almindelige sympati med autoritetsnedbrydningen, men også med den omstændighed, at aktioner, demonstrationer og happenings især er egnet til fotografering, hvad studenteraktivisterne med stor opfindsomhed har benyttet sig af. Man kan ikke se bort fra farerne ved, at en mindre gruppe på den måde er i stand til at fortægne de virkelige proportioner i samfundsproblematikken.

En overordentlig vigtig faktor i billedet er samfundets stigende krav om effektivitet og professionel kunnen. Som nævnt har det været et fælles politisk mål i efterkrigstiden at fremme den økonomiske vækst og kvantificere de materielle goder. Som modsætning hertil har et element i ungdomsoprøret været krav om en ny problemstil-

ling i samfundsvidenskaben og politikken. I stedet for at rette blikket mod den økonomiske vækst og de materielle goder stiller man nu krav om immaterielle goder og sætter den menneskelige lykke som samfundets mål. Det er en svaghed i universitetspolitikken, at man endnu ikke har taget stilling til, om uddannelsens formål er at fremme effektiviteten og sagkundskaben gennem målrettede studier eller om målet i stedet er at overlade det til den enkelte efter sit frie valg at søge sin egen lykke gennem lystbetonede studier. Skal målsætningen være en utilitaristisk nyttemoral eller en nyromantisk lykkemoral? Det er klart, at man på denne måde kan rationalisere megen eskapisme.

Der er næppe tvivl om, at mange af de aktive deltagere i ungdomsoprøret er sociale og uddannelsesmæssige tabere, som søger kompensation, sikkerhed og stimulans i en kollektiv lykkemoral. Der går linjer mellem provoer, hippier, aktivister og ned til stofmisbrugere og andre sociale tabere. Det er heller ikke ganske urimeligt, at mange mennesker har fået indtryk af, at megen aktivisme skyldes manglende lyst til at erkende og indstille sig på virkelighedens hårde og ubønhørlige krav til kunnen og viden.

7. Kulturelle faktorer

a. Det er allerede nævnt, at studenteraktivismen og ungdomsoprøret kan betragtes som et nyromantisk oprør mod en rationalistisk nyttemoral. Man fremhæver lykke på bekostning af effektivitet, idealismes og immaterielle goder i stedet for materielle goder og medfølelse i stedet for nyttemoral. Visse dele af bevægelsen, der fremhæver humanisme og individualisme, står i et ejendommeligt dialektisk forhold til andre marxistiske og sociologiske elementer.

b. Den tyske retsfilosof og retssociolog Eric Fechner ser ungdomsoprøret som et almindeligt kulturhistorisk fænomen, som et opgør mellem utopi og virkelighed, den permanente revolution, der i nutiden konkretiseres i ungdomsoprøret. Som paralleller i fortiden fremhæver han

1. Kristendommen, hvis voluntaristiske kærlighedsbudskab var et oprør mod den græske rationalisme og nyttemoral.
2. Reformationen og humanismen var en tilsvarende radikalise-

ring af disse værdier i opposition til middelalderens formelle skolelastik.

3. Goethes Sturm und Drang og den senere romantik var et lignende opgør med en rationalistisk og utilitaristisk livsstil.

4. Det samme må siges om Jugend-stilen og 90'ernes irrationalisme og nyromantik.

5. På samme måde indvarslede modernismen i 50'erne den generelle nyromantik, som man kan betragte ungdomsoprøret som et symptom på.

II. Ideologi, videnskab, filosofi

Jeg skal ikke her gøre så meget ud af de ideologiske aspekter af ungdomsoprøret, men blot nøjes med en almindelig henvisning til dets værdikritiske sigte.

a. Man vender sig i almindelighed mod positivismen som videnskab og livsholdning. Det er især Adorno's kritik af samfundsvidenskabernes og de humanistiske videnskabers kritikløse overtagelse af naturvidenskabernes positivistiske metode. Ved at tage sit udgangspunkt i de positive sociale kendsgerninger accepterer man uden videre også den politiske målsætning og de værdier, som er indbygget i de eksisterende sociale institutioner. Til en vis grad er denne kritik berettiget, men naturligvis skyder den langt over målet. Naturligvis må sociologien som sådan bygge på sociale kendsgerninger, såkaldte hard facts. Man kan vel heller ikke bebrejde sociologerne, at de er gået i samfundets tjeneste, eftersom det er det, de er uddannet til. Det, man snarere kan kritisere – ikke mindst i den amerikanske og den skandinaviske sociologi – er vel den omstændighed, at man har været tilbøjelig til at afvise social filosofi.

b. Dette kan igen skyldes, at filosofien og moralfilosofien har været baseret på den logiske empirisme, der vel respekterede vurderinger som objekt for en behavioristisk videnskabelig behandling, men afviste muligheden af at foretage fornuftige eller rationelle beslutninger. Hele værdiproblematikken blev derfor overladt til det irrationelle, til intuitionister, eksistentialister og andre, som anerkendte eksistensen af et erkendelsesapparat ved siden af det intellektuelle, som var i stand til umiddelbart at komme i kontakt med værdierne,

hvis disse ikke blev fortrængt til det ubevidste plan. Det var en logisk følge af denne opfattelse, at begrundelser for moralske, politiske og retlige beslutninger blev opfattet som efterrationaliseringer og facadelegitimationer. Hvad man end måtte mene om naturalismen som moralfilosofi, må man indrømme, at det er en fordel at tilslutte sig en filosofi og en videnskabelig metode, som tillader videnskaben at beskæftige sig rationelt med værdier.

Lige så klart det herefter må være, at videnskabens retning og problemstillinger er bestemt af hensyn, som ligger uden for videnskaben, lige så forkert er det naturligvis at hævde, at al videnskab er politik, sådan som man undertiden ser det i denne tid. Lige så lidt som kunst og politik er eller bør være ét. Den nuværende generation erkender ikke på samme måde som den forrige generation faren ved en sådan totalisering af videnskaben og kunsten.

Jeg er tilbøjelig til at betragte Marx, Marcuse, Mao, Che Guevara og Ho Chi Minh som mere begrænsede faktorer i det samlede forløb. For en stor del er der, når disse navne tages forfængeligt, tale om bevidste provokationer uden dybere indhold. Der er dog ingen tvivl om, at den nymarxistiske socialkritik af det kapitalistiske samfund spiller en vis rolle for et mindre fåtal. Marcuses fremhævelse af manipulationen med det endimensionale menneske og hans fremmedgørelse og på den anden side tusindårsriget med den frigjorte libido har en vis appel til unge mennesker. For mig er det imidlertid vanskeligt at se, hvordan ungdommens råb om frihed og individualisme kan forenes med den marxisme og hegelianisme, som i sidste instans er bygget på den utålelige modsætning mellem individets interesser (egoismen) og samfundets interesser (socialismen), en modsætning, som kun kan ophæves gennem individets fuldkomne opløsning i samfundet, hvorefter staten kan henvisne. Rent bortset fra, at det er en urealistisk antropologi, eftersom ophævelsen af egoismen ikke alene vil betyde den enkeltes og statens, men også samfundets og menneskeslægtenes hændelse.

Mennesket har en gang både behov for frihed og tryghed, en vanskelig afbalancering, som hverken det gammelkapitalistiske eller det gammelsocialistiske samfund kan foretage. Hverken den grænseløse frihed (anarkiet) eller den grænseløse tryghed (despotiet) kan være det ønskede endemål. En realistisk detalje i Marx' antropologi er

antagelsen af, at arbejdet er menneskets »form«. Det er næppe realistisk at tro, at lediggang og fritid vil bringe en meningsfuld tilværelse og dermed lykken til den enkelte.

Den legitimitet, Marcuse forsøger at give udenomsparlamentariske aktioner ved henvisning til en naturretlig modstandsret, er en manipulation med retsbegrebet. Modstandsret i historisk perspektiv er og kan ikke være andet end moralsk eller politisk krav om ændring i det bestående retssystem. Retten selv er systembundet.

III. Personproblematikken

1. Størsteparten af studenterlederne er utvivlsomt studenterpolitiere, som forfølger studenterpolitiske mål og bruger aktionerne som et middel til at skabe gruppesolidaritet, aktivitet og kommunikation mellem studenterrådet og studenterne. De erkender selv, at kommunikationsproblemet er centralt, og at det ikke så meget er kommunikationen mellem universiteterne og studenterlederne, der har svigtet, som kommunikationen mellem studenterlederne og studenterne i almindelighed, hvad også den manglende interesse for studenterrådsvalgene tyder på. Disse studenterledere er vel interesserede i at fremprovokere konflikter med ledelsen eller at opfinde sådanne, hvor ingen findes, og fremstille de resultater, som man ville have opnået under alle omstændigheder, som fremtvungne gennem de foretagne aktioner. I denne forstand kan aktionerne være irriterende, men fornuftige.

Man kan dog ikke se bort fra, at de har været medvirkende til at skabe et såkaldt backlash i befolkningen og en vis træthed og afstandtagen i den almindelige studentermasse.

2. De studenteraktivister, som har videregående politiske formål, er utvivlsomt i mindretal. Enkelte har givetvis anset universiteterne – og det gælder nok først og fremmest i Frankrig og Tyskland – som en platform, som kunne anvendes til en generel revolution af hele samfundet. Det er vigtigt at kende denne problemstilling, idet det ellers kan være vanskeligt at forstå dels rent bogstaveligt det sprog, der tales, dels de krav, der stilles, og de metoder, der anvendes. For denne gruppe af studenterledere er de liberale reformister blandt universitetslederne den vigtigste fjende, som må bekæmpes, eftersom

formålet er at skabe et sammenbrud i samfundets funktioner som grundlag for en generel magtovertagelse i samfundet.

3. Endelig må man fremhæve den tredje gruppe, som Bettelheim især beskæftiger sig med: De psykiatriske tilfælde. Det er de ulykkelige psykoinfantile, men velbegavede studenter, som kun kan finde en vis midlertidig lettelse for deres psykiske uro gennem aktioner. Denne gruppe er farlig for alle andre parter, idet disse ledere, for hvem kampen er mål og ikke middel, er tilbøjelige til hele tiden at skrue kravene i vejret og selv intet har at vinde, men alt at tabe ved, at målene nås.

IV. Prognose

Ser man ud i fremtiden vil populationsproblemet løse sig af sig selv. I løbet af nogle få år er de nuværende unge studenter ældre studenter, som vil være i et betydeligt flertal over for de nytilkomne. Der vil påny have dannet sig gruppemønstre, idealer og normer, som vel ikke nødvendigvis vil være ligesom de gamle, men i hvert fald vil medføre en vis stabilitet. Man må gå ud fra, at de studenterledere, som i dag kæmper for medbestemmelse, til sin tid vil have vanskelighederne med at fastholde de vundne resultater over for den nye generation.

Kapacitetsproblemerne vil også i 70'erne komme nærmere til deres løsning med et mindre studenterpres, en større udbygning og en større lærerkapacitet. Også de nye studieordninger med tidligere frasortering af uegnede og en eventuel forbedring af konkurrenceforholdene mellem universiteterne og de højere læreanstalter vil hjælpe til.

Man må håbe, at man får den uddannelsespolitiske problemstilling afklaret. Selv om man af menneskelige og praktiske grunde må overlade en del til studenternes frie valg, må det nok være det fornuftigste, at samfundet gør sig visse forestillinger om behovet for bestemte uddannelser i fremtiden. Helt uden hjælp af indsigt og fantasi i denne henseende kan man dog ikke være. Man kan ikke overlade udviklingen til det blinde tilfælde eller til kræfternes frie spil.

Det ser ikke ud til, at studenteraktionerne har medført nogen forbedret kommunikation mellem studenterorganisationerne og stu-

denterne. Muligvis vil en tilbagevenden til en mere moderat og i egentlig forstand studenterpolitisk linje være egnet til at aktivisere større grupper. De politiske manifestationers og solidaritetserklæringers epoke er formentlig omme. Universiteterne får en ny styrelsesanordning med en institutionaliseret indflydelse for studenterne, som dog hverken bliver 50 eller 100 pct.

Også her må man differentiere efter de forskellige funktioner; mens studenterne bør have betydelig indflydelse på undervisningens tilrettelæggelse og undervisningsformerne m. v., kan de ikke gøre megen nytte i forskningsadministrationen, ligesom prioriteringen på administrativt plan mellem midlerne til forskning og undervisning antagelig må overlades til de almindelige politiske instanser. Denne udvikling ville dog være kommet ganske uden hensyn til de forskellige aktioner, som for så vidt kan siges at have været en fiasko og måske direkte skadelige, idet de har skabt mistænksomhed og uvilje i vide kredse.

Man må håbe, at den kolossale kraftanstrengelse har skabt en varig interesse for aktive undervisningsmetoder. Erfaringerne fra tidligere aktioner gør én skeptisk over for varigheden af aktiviteten også på dette felt.

På mange felter har ungdomsoprøret besværliggjort reformer ved at fremkalde en reaktion fra konservative kræfter, på den anden side må man erkendte, at ungdomsoprøret har populariseret, omend ofte i en vildt overdreven form, vigtige ændringer i videnskabens og erkendelsesteoriens problemstillinger. Modsætningen mellem positivismen og negativismen er blevet gjort alment kendt.

Alt i alt må man sige, at der har været tale om et nødvendigt opgør med forældede problemstillinger; der er formuleret et nyt, humanistisk livssyn, et nyt videnskabssyn, en ny organisationsteoretisk model med medindflydelse og medansvar. Ungdomsoprøret har ikke formuleret nogen af de teoretiske landvindinger, men har været den motor, som har bragt problemerne ind i hver mands stue gennem presse, radio og fjernsyn.

På det inden- og udenrigspolitiske område har man formuleret en ny human socialisme. Om den er levedygtig, vil fremtiden vise. Fremtiden vil også vise, om de nuværende ungdomsoprørere til sin tid vil være lige så liberale over for deres ungdomsoprørere, som

den nuværende forældregeneration har været. Man skal ikke glemme, at den revolutionære ikke så meget ønsker en anden magtstruktur som andel i magten. Den revolutionære må som den meget aktive være udstyret med en betydelig dosis aggression i etologisk forstand, med disposition for en heraf afledet dominerende attitude og med risiko for at udvikle en autoritær holdning.

Modstandsret og ungdomsoprør

Begrebet modstandsret har en lang forhistorie. Det har altid været anvendt som en betegnelse for borgernes påståede ret til at gøre oprør mod statsmagten. Det er et almindeligt retsteoretisk spørgsmål at tage stilling til, hvilken kvalitet af ret i teknisk juridisk forstand begrebet har, og et statsteoretisk problem, hvilken funktion begrebet har haft i udviklingen af den almindelige statsteori.

Ordet »ret« anvendes i forskellige betydninger. Dels 1) i dagligsproget »at have ret« om den, der har den gyldigste grund, 2) moralsk, det moralske rette, det der er rigtigt i moralsk henseende, 3) religiøst – man skal handle ret i betydningen religiøst begrundet retfærdighed, og endelig 4) juridisk. – Taler man om ret i juridisk sammenhæng, refererer man ikke til religiøse eller metafysiske overvejelser, men til menneskeskabte regler for menneskeligt samliv. Naturligvis kan disse regelsystemer støde sammen, så det i praksis kan være vanskeligt at skelne mellem ret og moral, og naturligvis er der en nødvendig sammenhæng mellem ret og moral. – a) Hvis retten ikke i store træk er i overensstemmelse med den herskende moral, vil den have vanskeligt ved at fungere i hvert fald under friere demokratiske forhold. – b) Retssystemet henviser ofte til moralen, idet man i lovbestemmelserne henviser til moralske begreber, såsom almindelig hæderlighed, rimelighed, tro og love osv. – I det omfang retssystemet imidlertid ikke er i overensstemmelse med den herskende moral, og på de felter, hvor retssystemet ikke henviser til moralen, er det det fornuftigste at fastholde rettens systembundne karakter og at betragte anvendelsen af ordet »ret« i forbindelse med begrebet »modstandsret« i den populære forstand, som findes såvel i politisk, moralsk som i barnligt sprog, når man hævder, at man »har ret til« et eller andet. I almindelighed udtrykker talemåden blot, at den pågældende ønsker, kræver eller hævder sin magt til noget. –

Af hensyn til rettens uforstyrrede praktiske funktion er det vigtigt at opretholde en klar sondring mellem ret og politik og mellem ret og moral i videste forstand. – Selv om det er forståeligt, at man især i efterkrigstiden har haft behov for at genoplive ideen om modstandsret over for statens uretmæssige love, er det ikke fremmende, hverken for klarheden i tanken eller for retsvæsenets uafhængighed også af falske referencer til modstandsretten at acceptere denne som andet og mere end et moralsk krav til lovgivningsmagten og det politiske system. Naturret må i det hele taget for en realistisk betragtning ses enten som et såkaldt moralsk eller politisk krav til lovgivningsmagten eller som en empirisk begrundet påstand om visse almindelige strukturer eller træk i alle eller de fleste retssystemer.

Marcuse sonderer som bekendt mellem, hvad han anser for at være illegitim undertrykkelsesvold og legitim frihedsvold. Der er i begge tilfælde tale om politiske eller moralske ideer, der efter den opfattelse af retten, som her tiltrædes, intet har med ret i virkelig forstand at skaffe. Retten i virkelig eller realistisk forstand må nødvendigvis være integreret i det herskende politiske system. Metasystematiske henvisninger til retten, dvs. til uden for det gældende retssystem stående normer, må opfattes som udtalelser af en anden kategori end de i faglig forstand retlige.

Når Marcuse selv skal begrunde modstandsretten, henviser han da også til, at der eksisterer en nær forbindelse mellem modstandsret og naturret, selv om han siger, at vi ikke kalder det sådan. Han udtaler dernæst, at han tror, der findes en sådan højere ret, og at denne ikke blot er en speciel gruppes relative interesser, en interesse, vi selv har defineret. Han hævder tillige, at han kan bevise det, men beviset består kun af følgende: Den humanitære ret til fred, den humanitære afskaffelse af ret til udsugning og tryk, gælder ikke selvdefinerede specielle gruppers interesser, men interesser, som kan bevises at være almene rettigheder. Derfor, siger Marcuse, er modstandsretten mere end relativ ret. Det er vanskeligt at se, at Marcuses bevis består i andet end et nyt postulat. De humanitære rettigheder, Marcuse taler om, er ideer, som de fleste danske kan tilslutte sig, men det er vanskeligt at bevise, at der her er tale om *almene* rettigheder, og i hvert fald forsøger Marcuse ikke selv at føre noget bevis herfor. Noget så-

dant bevis er det ikke muligt at føre, og det skulle heller ikke være nødvendigt og endog ikke ønskeligt at føre et sådant bevis, når man accepterer både ønskeligheden og nødvendigheden af at sondre mellem ret og moral og mellem ret og politik.

Modstandsretten som teoretisk begrebsdannelse er af nyere dato. Som nævnt accepterede Thomas Aquinas fyrstens lovgivningskompetence. Staten er en naturlig institution affødt af elementære sociale drifter hos mennesket. Den skal tjene sikkerhed og velfærd for befolkningen. Staten har en legitim lovgivningssfære, inden for hvilken den skal regulere det sociale liv retfærdigt, dvs. til fællesskabets bedste. Er loven uretfærdig ved 1) ikke at være til folkets, men lovgiverens bedste, 2) at overskride lovgivningssfæren, 3) i sin form, dvs. ved en skæv fordeling af goder og byrder, så strider loven mod den naturlige og guddommelige lov og er derfor principielt ugyldig, men konsekvensen er ikke, at der herved etableres ret endsige pligt for borgerne til at gøre modstand, højst at vise en passiv utilfredshed. For Thomas Aquinas vurderede effektiv orden i modsætning til uorden højere end uretfærdigheden ved tyranniske love. Staten er alene til for fællesskabets skyld. Opretholdelsen af den for det fælles gode til grund liggende orden og sikkerhed må derfor gå frem for individuelle rettigheder. – En tilsvarende opfattelse finder man senere hos Hobbes, der på baggrund af sine erfaringer i den urolige tid forud for borgerkrigen i midten af det 17. århundrede ligesom Thomas understregede behovet for sikkerhed og henviste til en enevældig konge som den bedst egnede til at varetage dette formål. Der var imidlertid den vigtige forskel i tid mellem Hobbes og Thomas, at mens Thomas og de senere forsvarere af fyrstens lovgivningskompetence understregede fyrstens fra det guddommelige erhvervede suverænitet, byggede de senere forfattere på den fra Grotius udgåede rationalistiske naturret, der anså mennesket som fornuftsvæsen som indehaver af visse fundamentale menneskerettigheder. For ham og de senere naturretsforfattere var det enkelte individ samfundets grundlag, og i stedet for at aflede sin suverænitet fra Gud måtte fyrsten efter denne samfundsopfattelse aflede den fra befolkningen og af dennes folkesuverænitet. Suverænitetstanken havde imidlertid både et naturretligt og et positivistisk element. Suverænitetstanken som

en mennesket tilkommende magt til at ordne sine egne forhold overførtes af de senere naturrets- og socialfilosoffer til begrebet folkesuverænitæt, som førte Rousseau, Locke og Montesquieu i det 18. århundrede til demokrati, mens den samme tankegang under andre livsforhold tidligere havde ført Hobbes til at lægge eftertrykket på det positivistiske element i suverænitætstanken og begrunde enevælden i folkets tilslutning som alternativet til alles krig mod alle.

Den teoretisk formulerede modstandsret var imidlertid foregrebet allerede af de såkaldte monarkomacher i det 16. århundrede som en overbygning på striden mellem pave og kejser, investiturstriden, og udformes også først af gejstlige med eksemplifikation i *feudalkontrakten*. Ifølge folkesuverænitætstanken havde kongen sin magt som embede givet ham af folket med en fast afgrænset kompetence. Kongen var kun udøver af retten. Heraf følger, at folket faktisk fastsætter sine egne love og blot lader dem udføre af en embedsmand, der drages til ansvar for sine embedshandlinger, enten af hele folket eller af specielle hertil udpegede repræsentative organer, som efterhånden udvikler sig til ikke blot at kontrollere, men til direkte at fastsætte lovene.

Den retsvidenskabelige overbygning på denne filosofi fandt man i kontraktslæren. Man udformede *socialkontrakten*, den fingerede kontrakt mellem borgerne, hvorved de lover at holde loven mod, at de opnår lovens beskyttelse. Den tankemæssige baggrund for denne fiktion fandt man i middelalderens feudalkontrakt, som vitterlig var en realitet, idet samfundet var opbygget på en serie af kontrakter, dels mellem kongen og rigsrådene, herremændene, baronerne, dels mellem baronerne og deres fæstere. Statsretligt var kongens stilling fastsat i de såkaldte håndfæstninger, som kendes her i landet gennem hele middelalderen og frem til enevælden i 1660. Den samme feudalkontrakt finder man i det engelske Magna Carta, der ikke er udtryk for demokrati i moderne forstand, men blot for baronernes (som de danske herremænds, rigsråders) ret og pligt til at holde kontrol med kongen og til at nægte at adlyde kongen eller at afsætte ham, hvis han handler i strid med ret og billighed (the rule of law).

Mens ideen om folkesuveræniteten og samfundskontrakten fik Locke, Rousseau og Montesquieu til at argumentere for demokratiet som statsform og som den bedste beskyttelse af menneskerettighederne, fik den samme tankegang som nævnt Hobbes til tidligere at gå ind for det enevældige monarki. Man ser altså, hvorledes samme teoretiske grundlag kan føre til stik modsatte politiske og sociale opfattelser, alt efter socialforholdene og de erfaringer, de pågældende forfattere har gjort, og alt efter, hvilken prioritet man hver især giver de indledningsvis nævnte fundamentale, men modstridende interesser for henholdsvis frihed og tryghed. Ligesom Spinoza formulerede tesen om, at den absolutte frihed er frihedens ophævelse, idet den må munde ud i alles krig mod alle og således føre til anarki, må det absolutte samfund føre til individets udslettelse, en tankegang, som jo er udført hos Marx i hans statsteori. – Staten er efter hans opfattelse grundlagt på modsigelsen mellem offentligt og privat liv, mellem almindelige og individuelle interesser. Staten vil aldrig søge årsagen til sociale misforhold i staten og de sociale institutioner selv. Staten og den sociale struktur er ikke to forskellige ting, staten er samfundets struktur. Sociale misforhold forklares i stater med politiske partier ikke ved selve statens natur, men ved dens aktuelle form, som man ønsker erstattet af en anden form, et andet parti. Eller misforholdene forklares ved det private livs forhold, som staten ingen indflydelse har på eller i sidste ende ved mangler ved administrationen, som staten derfor til stadighed søger at reformere, fordi administrationen er statens organiserede aktivitet. Men misforholdet mellem administrationens mål og dens midler kan ikke opløses uden at opløse staten selv, thi misforholdet skyldes, at administrationen må standse sin aktivitet ved det private livs sfære. Skal derfor administrationens impotens afskaffes, må det private liv afskaffes, og dermed forsvinder staten, da den jo netop eksisterer i kraft af modsigelsen mellem offentligt og privat liv.

De seneste menneskealdres erfaringer synes at afkræfte Marx' antagelse af, at egoismen kan ophæves som drivkraft. Den eneste mulighed for at få individualismen til at forsvinde bliver netop derfor ikke uden staten, men som Lasalle antog i kraft af staten og dens undertrykkelse, den absolutte stat er ensbetydende med despotiet,

hvorved det enkelte menneskes interesser tilsidesættes til fordel for det almene eller statens interesser og den almene sikkerhed.

Man kan sige, at i jo højere grad den bestående statsform er i stand til at løse problemet, som blev formuleret i starten, nemlig at finde en mekanisme, som kan løse konflikten mellem individuelle og sociale behov, desto mindre behov er der for begrebet modstandsret. Vi har set, hvorledes forskellige statsformer gennem tiderne har løst disse problemer på den efter de herskende socioøkonomiske omstændigheder og de politiske magtforhold i samfundet optimale måde. Kun i marginalperioderne, hvor man er under opbrud fra den ene statsform til den anden, optræder begrebet modstandsret for straks efter igen at forsvinde. Det er karakteristisk, at begrebet modstandsret opstår i midten af det 16. århundrede med de såkaldte monarkomacher, og at det pludselig forsvinder i midten af det 19. århundrede med tanken om det repræsentative demokrati og dets realisering. Modstandsretten danner således mødestedet for og overgangen mellem folkets individuelle frihedssfære og den organiserede statsmagt.

Meget tyder på, at store befolkningsgrupper, især unge mennesker, føler, at de ikke er repræsenteret i det gældende politiske system. For de fleste er der næppe tale om nogen anfægtelse af den demokratiske styreform, som den trods alt mindst dårlige af samtlige kendte styreformer. Den tidligere fysiske modenhed og den bedre uddannelse af unge mennesker har ført til et stigende krav om medindflydelse, ikke alene på det politiske plan, men også i administrativ henseende. I førstnævnte henseende er udviklingen tildels fulgt med, efter som valgretsalderen er blevet nedsat fra 25 til 21 år, og nu søges yderligere nedsat til 20 år. I hvert fald studenteroprøret har især været rettet imod læreanstaltnes og universiteternes etablerede magtstruktur, som studenterne føler, at de ikke har haft nogen indflydelse på. Jeg skal ikke komme nærmere ind på ungdomsoprørets sociologiske, politiske og ej heller universitetspolitiske aspekter. Min hensigt her er blot at henlede opmærksomheden på, at det formelle demokratis teknik ikke kritikløst kan overføres som løsningsprincip for administrative enheder, herunder også universiteter. – Det synes at være en almindelig organisationsteoretisk erfaring, at jo mere udviklet og gennemorganiseret en virksomhed bliver, og jo højere ud-

dannet organisationens medlemmer bliver, og jo mere kvalificeret arbejde de udfører, desto dårligere fungerer en autoritær og regelorienteret styrelsesform. På organisationens højere udviklingstrin synes accepten fra de enkelte medlemmer af ledelsens dispositioner at være af afgørende betydning for resultaterne. Kommunikationsproblemet bliver derfor af central betydning, og lederens ledelsesform bliver derfor ikke autoritær og regelorienteret, men formidlende og konsekvensorienteret. Lederens opgave bliver i høj grad gennem argumentation at overtale organisationens medlemmer til at acceptere en bestemt procedure og i vidt omfang tage hensyn til organisationens enkelte medlemmers interesser og meninger. Kommunikationsproblemet bliver derfor af fundamental betydning. Meget tyder på, at den lille gruppes behov i en eller anden form må overføres til samfundets struktur. Det synes at ligge i menneskets biologiske natur, at man er indrettet til at leve i en mindre gruppe på 30–50 individer og aldrig lærer følelsesmæssigt at indrette sig på en større struktur, således at større politiske og samfundsmæssige strukturer af sig selv opløses i mindre understrukturer, hvori det enkelte individ kan føle sig accepteret, betydningsfuld og tryk. Den ulystfølelse, som opstår hos de fleste individer, hvis de bliver overladt til grupper af en ikke-optimal størrelse er formentlig det som man har kaldt fremmedgørelse og andre lignende ting. I stedet for som Marx at forestille sig, at mennesket kan gå op i en større social enhed uden hensyn til sine egne interesser, hvad der utvivlsomt er utopisk og i strid med menneskets natur, må man søge at indrette dels de private, dels de erhvervsmæssige og samfundsmæssige organisationer således, at de tager videst mulige hensyn til de primære menneskelige behov og til den sociale enhed, som må formodes at være det naturlige miljø for disse behovs tilfredsstillelse.

Kan man løse denne opgave, ikke alene på alment politisk grundlag, men også på administrativt grundlag i virksomhederne og i skolerne og på universiteterne, vil behovet for begrebet modstandsret utvivlsomt påny aftage i betydning. Moren har i så fald gjort sin pligt og kan gå.

Naturalistisk antropologi

Ikke sjældent forekommer den løbende kultur- og samfundsdebat uklar og forvirrende. En mangfoldighed af politiske, kulturelle og sociale problemer tages op og debatteres i dagspressen, i radio og TV uden at problemerne løses. Man slår sig ofte til tåls med, at problemet ud fra en én gang valgt synsvinkel egentlig er absurd.

Den manglende forståelse kan ofte skyldes, at man ikke har en tilstrækkelig meningsfuld og velunderbygget teori om menneskelige forhold, kort sagt at man bygger på en forkert eller mangelfuld antropologi. Hvis en teori ikke er i stand til at ophæve modsigelser i vor erkendelse eller ikke er i stand til at forklare sammenhænge, vil mange eller i hvert fald nogle fænomener og reaktioner forekomme meningsløse og irrationelle. Det ejendommelige er, at mange mennesker synes at være mere tilbøjelige til at hygge sig med paradokser eller at anlægge en tragisk/heroisk eller en intolerant/moraliserende holdning til sådanne fænomener end til at relativere deres teori. Til en vis grad føler man ofte savnet af en samfundsvidenskabelig orientering i den almindelige kulturdebat. Det kan forekomme ejendommeligt, at interessen for samfundsvidenskaberne tilsyneladende ikke forøges i takt med interessen for samfundsforhold. Ikke alene den ældre generation af kulturdebattanter har i et vist, ikke ubetydeligt, omfang ment at kunne erstatte en indsigt i samfundsvidenskabelige problemstillinger og erfaringer med en forudfattet mening om samfundet og menneskets natur. Men også i den yngre generation, hvor samfundsforholdene i den grad er kommet i focus, at al videnskab, kunst og kulturliv skal være engageret og politisk, synes man ikke sjældent at forveksle en brændende interesse for at løse samfundsproblemer med indsigt i samfundsvidenskaberne. Lige så værdifuldt det er, at samfundsvidenskaberne opnår større interesse og dermed større prestige, lige så farligt vil det være, i samfundsvidenskabens

navn at tage stilling til politiske, pædagogiske, retlige og moralske problemer uden en tilsvarende dækning i samfundsvidenskabelige metoder og resultater. Hermed være naturligvis ikke sagt, at samfundsvidenskaberne kan løse sådanne problemer, men samfundsvidenskaberne kan forsyne debatten med de teorier og de kendsgerninger om samfundets struktur og funktion og om menneskets stilling og muligheder som individ og gruppevæsen, som er nødvendige for problemernes løsning.

Nu kan man stille det videre spørgsmål, om samfundsvidenskabernes almindelige teori er baseret på et realistisk grundlag, idet en fornuftig teori om samfundsforhold vel må bygge på en fornuftig teori om mennesket. Samfundsvidenskaberne har på dette væsentlige punkt problematik fælles med de humane videnskaber, herunder de humanistiske og de psykologisk-psykiatriske. For at kunne tage stilling til den rette samfundsindretning, den rette pædagogik og den rette psykoterapi må man vide, hvad mennesket er, hvilke muligheder mennesket har og især, hvilke muligheder mennesket ikke har. Det er ikke nok at have en ideologi eller en politik, hvis mennesket enten overhovedet ikke kan realisere den eller ikke kan realisere den uden at blive syg, fysisk eller psykisk. – Alle videnskaber eller ideologier tager deres udgangspunkt i en teori eller et postulat – udtrykkeligt eller stiltiende – om menneskets natur. Så længe det drejer sig om en arbejdshypotese, er der heller ingen uovervindelig risiko ved de valgte antagelser om menneskets natur, selv om det for tilhængerne kan være slemt nok at være menneske, indtil det er åbenbart, at hypotesen er forkert, og den derfor forlades. Bliver antropologien (menneskesynet) derimod metafysisk, dvs. baseret på spekulationer over menneskets væsen, religiøst, ideologisk eller filosofisk, kan den på en uhensigtsmæssig måde forhindre hensyntagen til nye erfaringer om mennesket, idet disse må beskæres eller bortelimeres for at passe til det én gang vedtagne.

Med en ikke helt forsvarlig forenkling kan man karakterisere det kristne og det marxistiske menneskesyn som metafysisk af henholdsvis en religiøs og en ideologisk variant, medens det freudianske principielt er teoretisk, omend det ofte behandles som en metafysisk kendsgerning. Medens man kan sige, at det kristne livssyn bygger på

antagelsen af, at mennesket fundamentalt er ondt og kun kan frelses ved Guds nåde, bygger det marxistiske på antagelsen af, at mennesket fundamentalt er godt, men er blevet perverteret af en forkert samfundsorden. Den freudianske teori er beslægtet med den marxistiske, for så vidt som den også bygger på forudsætningen om, at mennesket »*egentlig*« burde være i harmoni med sig selv, men på grund af forkert opdragelse og forkerte samfundsforhold bliver *frustreret*. Alle tre antropologier bygger på den grundforudsætning, at mennesket *egentlig* er et harmonisk væsen, men at henholdsvis arvesynden, fremmedgørelsen og aggressionen forhindrer mennesket i at opnå lykken og frelsen i tusindårsriget, henholdsvis det evige liv, det kommunistiske samfund og det afneurotiserede lykkeland. Forskellen er den, at det kristne livssyn (ligesom det kapitalistiske) forudsætter, at der må gøres noget ved og af mennesket, hvorimod det marxistiske og det freudianske forudsætter, at der gøres noget ved og af samfundet.

Medens den kristne, den herpå byggede humanistiske og den freudianske menneskeopfattelse er principielt individualistisk, idet det enkelte individs frihed, ansvar og lykke tages som udgangspunkt for fortolkningen af menneskets forhold til den sociale omverden, er den marxistiske på Hegels filosofi byggede antropologi principielt kollektivistisk, idet den forudsætter, at den ideale harmoni først kan opnås i et samfund, hvor det individuelle (egoistiske) er udryddet og erstattet af det sande fællesskab, hvor individet går op i helheden. Derfor må klassesamfundet udryddes, hvorved familien og staten henvisner af sig selv, idet staten og familien kun har en funktion i et samfund, der er disharmonisk, fordi der er konflikt mellem de individuelle og de fælles interesser. Herved ophæves også fremmedgørelsen, som er et resultat af denne disharmoni, på samme måde som omvendt aggressionen i den freudianske teori er et resultat af den frustration, som er følgen af miljøets skadelige indflydelse på individets frihed. På trods af det forskellige menneskesyn har den marxistiske og den freudianske teori den fælles opfattelse, at fejlen skal findes i samfundets indretning, hvis mennesket ikke er harmonisk og lykkeligt, ofte med den videregående slutning, at man ved passende ændringer af samfundsordenen og miljøet kan skabe det ideale

menneske såvel i social som i moralsk henseende, således at også enhver kriminalitet forsvinder af sig selv. Den kristne menneskeopfattelse er mere tilbageholdende med at proklamere tusindårsriget på denne side af graven og synes derfor i sin skepsis over for muligheden af at udrydde synden (fremmedgørelsen, frustrationen) og dermed ansvaret og straffen at være nærmere i overensstemmelse med realiteterne, der som bekendt er nogle hårde krabater.

I stedet for som visse retninger, især inden for den protestantiske teologi, at søge sin tilflugt i paradokser eller som beslægtede retninger inden for den eksistentialistiske litteratur og filosofi at slå sig til tåls med tilværelsens absurditet, som det blot gælder om at gennemskue og heroisk at bære på, kunne der være anledning til at standse op og overveje, om ikke såvel den kollektivistiske marxisme som den freudianske og den kristne og den eksistentialistiske individualisme er for snævert et menneskebillede.

Det andet menneskesyn finder vi i en anden tradition, der udgår fra Aristoteles, fortsættes af Thomas Aquinas (o. 1200) og senere af Hugo Grotius (o. 1600), der opfattede mennesket som et socialt dyr (zoon politicon), d.v.s. et dyr, der vel har en fornuft og derfor en individuel frihed og et heraf afledet ansvar for sine handlinger, men har en social drift, som fører det til at knytte forbindelser såvel i familie som i samfund, hvis funktion netop er at afstemme disse grundlæggende drifter hos mennesket: Trangen til frihed og selvudfoldelse og trangen til tryghed og sikkerhed i samfundet. Omend denne »naturretlige« socialteori ikke er gået til grunde, så trives den ikke godt i protestantiske lande og slet ikke med den videnskabsfilosofi, som sædvanligvis kaldes den logiske positivisme, for hvilken naturret er idel metafysik. Det er derimod ejendommeligt, så godt denne antropologi harmoniserer med det menneskebillede, man skimter bag etologiens (dyrepsykologiens) erfaringer og teorier. Kort fortalt er mennesket ifølge en sådan teori et socialt, territorielt og nysgerrigt dyr udstyret med en fundamental motor: aggressionen, som har mange forskellige hensigtsmæssige funktioner i den tænkte naturtilstand. Aggressionen er altså hverken god eller ond, men en naturkraft, der ligesom kønsdriften må tages som et faktum, og hvis funktioner må analyseres i overensstemmelse med den biologiske kode,

som mennesket er udstyret med. Aggressionen er på en gang den drift, som sikrer en følelsesmæssig kontakt mellem de enkelte individer i familier og grupper, og som sikrer en passende afstand og konkurrence mellem individerne til gavn for artens muligheder for i fællesskab at overleve. Den sikrer tillige et hensigtsmæssigt hierarki, som skaffer gruppen egnede ledere, som kan betrygge ordenen indtil, beskytte mod ydre fjender og organisere kampen for at overleve. Mennesket er blot ene af alle dyr i stand til ved hjælp af sin intelligens og sin fantasi at skabe kultur og et sprog til at holde sammen på denne. Heri ligger på én gang roden til menneskets lykke og dets ulykke. Den kulturelle udvikling skaber forudsætningerne for en beherskelse af naturen, som imidlertid stiller større og større krav til samarbejde og organisation i voksende gruppe- og samfundsformationer, der kræver styring ved hjælp af moral- og retsregler, som går langt ud over de naturlige instinktive adfærdsmønstre. Moral- og retsregler er ikke længere en deskriptiv overbygning over naturlige menneskelige reaktioner, men normative forskrifter, som har til formål at styre samfundsudviklingen mod fælles mål.

På baggrund af en sådan teori er det indlysende, at der ikke er plads for en principiel individualistisk eller kollektivistisk menneskeopfattelse. Den rets- og statsteoretiske historie afgiver da også en uafbrudt illustration til kampen for at forene menneskenes ambivalente behov for frihed og tryghed under de vekslende materielle kulturforhold. I primitive jæger-, nomade- og landbrugskulturer, hvor gruppens eksistens er knyttet til et bestemt objekt, byttet, hjorden, jorden, råder en kollektivistisk og hierarkisk kultur, hvor det enkelte individ – fra de mindste til de største, fra de svageste til de stærkeste – har en bestemt status og funktion, som sikrer dels den fælles overlevelse, dels den enkeltes større eller mindre andel i udbyttet. Først med dannelsen af bysamfund baseret på handel og senere på industriel produktion stilles der øgede krav til arbejdsdeling og dermed til opløsning af de overleverede statusrelationer, hvorved individet fremtræder som den sociale enhed, hvis sikkerhed til gengæld må betrygges af en voksende statsmagt. Først i form af et absolut monarki, senere i form af varierende former for demokrati, der har til formål at afstemme de enkelte individers eller de forskellige gruppers inter-

esser i forhold til hinanden, en udvikling som med nødvendighed foregår gennem krystallisering i og løsning af konflikter ved dertil indrettede organer. Den statsform, som man har, er den, der til enhver tid har været bedst egnet til at løse den primære opgave: at afstemme de enkelte individers fundamentale behov for frihed og tryghed og sikre den kollektive overlevelse og udvikling og til den ende gennem konkurrence sikre samfundet de bedst egnede ledere til at betrygge freden og ordenen indadtil og sikkerheden udadtil.

Når Johannes Sløk i en kronik i Aarhuus Stiftstidende den 15. nov. anser slægtsfejden som et centralt tema i Romeo og Julie, har han utvivlsomt ret. Når han desuden mener, at Shakespeare anser det for en absurditet, at mennesker slår hinanden ihjel, blot fordi de har forskellige navne, er det også rigtigt. Hvis han derimod har ment, at det er og har været absurd under alle forhold, er det imidlertid ikke rigtigt. Tværimod var slægtsfejden en logisk følge af middelalderens sociale forhold og deraf afledede kollektivistiske menneskesyn. Shakespeare var imidlertid ikke middelalderen i England fjernere, end at det for ham var nærliggende polemisk at forfægte renæssancens individualistiske menneskesyn mod den middelalder, som endnu var en påtrængende realitet.

Slægtsfejden og et kollektivistisk retshåndhævelsessystem var velkendte fænomener i nordisk oldtid og middelalder, ligesom det tilsyneladende er kendt i alle kulturers udvikling på et vist niveau og trives endnu den dag i dag i primitive kulturer og i Europa har overlevet i Albanien og på Sardinien.

Retsteorien og retsvidenskaben har i øvrigt kunnet hente inspiration i en antropologi af det beskrevne indhold. En del af det retlige idéindhold, som har haft en overordentlig sejlivethed i skikkelse af en såkaldt naturret, har fået en ny forankring i antagelsen af, at fundamentale retlige og etiske ideer såsom: du må ikke lyve, stjæle, slå ihjel og begære din næstes hustru, du skal ære din far og mor, med visse forbehold har et modstykke i fundamentale – ikke nødvendigvis kulturelle – men måske »naturlige« – behov. Mange af de forestillinger, der af K. E. Løgstrup kaldes »suveræne livsytringer«, kan utvivlsomt også fortolkes i lyset af en sådan antropologi. – Organisationsteoretikeren kan finde en slående lighed mellem sociologen Ho-

man's signalement af den ideelle leder og *Desmond Morris'* beskrivelse af overbavianen. Menneskenes tilbøjelighed til at danne subgrupper i form af foreninger o. l. under de officielle samfundsgrupper kan forstås på baggrund af antagelsen af, at menneskets naturlige gruppestørrelser er 30–50 individer, kun grupper af denne størrelse synes at give en meningsfuld identifikationsfølelse.

Den tryghedsfølelse, som er nødvendig for gruppens trivsel og for en positiv personlighedsudvikling kan kun opnås i en gruppe (familie), hvor lederen (faderen) viser det mål af fasthed og aggression, som er nødvendigt, for at medlemmerne af gruppen (børnene) kan have tillid til hans evne til at beskytte familien udadtil. En »fri« usikker opdragelse vil have en tendens til at fremkalde den indstilling hos børnene, at tolerance er udtryk for svaghed, der skal udnyttes, en mekanisme, som måske ikke er uden betydning for den afsporede del af nutidens ungdomsoprør.

Det er ud fra denne synsvinkel også et spørgsmål, hvor bekymrede jurister og moralister behøver at være på ægteskabets vegne. Hvis det er rigtigt, at mennesket er et monogamt dyr, der, hvis ikke ydre forhold tvinger til andre former, vil være disponeret for at vælge en fast partner, vil familiestrukturen være vanskelig at nedbryde, hvad erfaringerne såvel fra de socialistiske lande som fra israelske kibbutzer også tyder på.

Det irrationelle fremmedhad og børns (og voksnes) velkendte grusomhed mod afvigende individer kan rationaliseres (gøres forståeligt) på grundlag af teorien om den for dyrearten nødvendige identitetsoplevelse og overlevelsesdrift. Hermed være ikke sagt, at vi skal acceptere disse fænomener. Tværtimod, men hvis vi ikke stiller en rigtig diagnose, er en egnet terapi udslag af en tilfældighed.

Ungdomsoprøret er som generationsopgør også fuldt ud i overensstemmelse med den biologiske og artsfremmende udskillellesproces, idet den sikrer, at de unge trænes til at overtage »systemet«, på den anden side er de ældres modstand af lige så stor betydning for at sikre erfaringen og stabiliteten. I det hele taget må konflikternes fundamentale betydning for selektion og udvikling erkendes som et fænomen, der ikke kan bortmoraliseres eller udryddes, uden at samfundslivet risikerer at dø hen, ligesom udryddelsen af aggressionen må forudsætte udryddelsen af individet. Behandlingen vil måske lyk-

kes, men patienten vil afgå ved døden. Går man derimod ud fra, at konflikter ikke kan eller bør undgås, vil man rette opmærksomheden mod midler til foregribelse og løsning af sådanne konflikter.

Både humanpsykologien og psykiatrien har i de seneste år søgt inspiration i dyreprylogiske forsøg, især de bekendte forsøg med abeunger og attrapmødre har på en rystende måde givet et indblik i den mekanisme, som skaber neuroser og kriminalitet. Senest har den engelske psykiater *Anthony Storr* i sin bog: *Det aggressive menneske*, på en provokerende måde gjort op med den freudianske menneskeopfattelse og med en nærmest advokatorisk overdrivelse gjort opmærksom på, at mennesket ikke fødes som en ren tavle, hvorpå alt kan skrives, men tværtimod for over 90 %'s vedkommende er »natur«, d.v.s. struktureret og kodet såvel somatisk som psykisk, således at der kun er begrænsede muligheder for udefra kommende påvirkning af vurderinger og adfærd og for intellektets indflydelse på personligheden. Når det kan tage sig anderledes ud, skyldes det en manglende sans for proportioner og en begrænset forståelse for den grundlæggende zoologiske og biologiske virkelighed. På den anden side er det også rigtigt, at mennesket har en overordentlig tilpasningsevne og har muligheder for at påvirke sin virkelighed i en positiv retning, vel at mærke, hvis det kender og erkender sine muligheder og sine begrænsninger, således at de skadevirkninger, der opstår i den menneskelige zoo, begrænses mest muligt.

Et sådant naturalistisk menneskesyn og en herpå bygget naturalistisk moral er naturligvis ikke at betragte som en videnskabeligt fastslået kendsgerning, men blot en teori, til gengæld så en teori, der på mange områder er bedre i overensstemmelse med vore erfaringer og bedre i stand til at forklare og dermed rationalisere fænomener, som på basis af de ældre modeller måtte forekomme irrationelle eller absurde. Naturligvis kan man ikke på én gang vende op og ned på de sociale og humane videnskaber, men det vil være af stor betydning, om man i stigende grad ville benytte sig af muligheden for at anvende en anden fortolkningsmodel end de allerede kendte. I hvert fald må man håbe, at hverken teologer eller andre videnskabsmænd på forhånd vil forkaste muligheden af at drage nytte af en sådan zoologisk teori, således som man for 100 år siden med indignation, hån

og latterliggørelse vendte sig mod Darwins zoologiske udviklingslære.

En naturalistisk moralopfattelse er naturligvis ikke ensbetydende med en defaitistisk determinisme, som opløser de moralske problemer til intet. Tværimod. Den retter blot opmærksomheden mod menneskets naturlige muligheder for herved at undgå fejltagelser. Et fornuftigt menneske moraliserer ikke med et tordenvejr og søger ikke at opdrage en edderkop til at blive vegetarianer.

Sprog og virkelighed

I sin kronik den 4. juli beskæftigede Per Højholt sig bl. a. med forholdet mellem digtning og virkelighed og derfor også med forholdet mellem sprog og virkelighed. Højholt udtalte i tilslutning til Niels Egebak, at digtning ikke har til opgave at afbilde virkelighed, men derimod at *skabe* virkelighed. I modsætning til andre litterære teoretikere ville Højholt imidlertid ikke herved forstå noget metafysisk $\propto$: oversanseligt; det, digteren skriver, bliver naturligvis ikke virkeligt i og med at det skrives. Meningen er blot den, at kunstneren *skaber* sit kunstværk med sproget som redskab. Kunstneren skaber derimod ikke nogen ny virkelighed, men derimod nok en ny *erkendelse* af virkeligheden. – I det følgende vil jeg forsøge at vise, at en beslægtet problematik gælder indenfor videnskaben, som også må forsøge gennem sproget at skabe en erkendelse af virkeligheden.

En side af den nutidige samfunds- og videnskabsdebat vedrører den positivistiske til dels naive videnskabsopfattelse, at indsamlinger og bearbejdelse af fakta foregår og kan foregå objektivt og forudsætningsløst. Ved en sådan virkelighedsopfattelse og en sådan videnskabsteori tager man ikke tilstrækkeligt hensyn til vilkårene for menneskelig erkendelse. Også indenfor naturvidenskabernes erkendelsesteori anerkender man i dag, at virkeligheden principielt er grænseløs kompleks, og at det ikke er muligt at give en entydig beskrivelse af nogen del af virkeligheden, idet man ved at vælge et perspektiv for sin iagttagelse ikke alene vilkårligt afgrænser sit iagttagelsesfelt i forhold til virkelighedens kontinuum, men ved at anvende et sæt begreber og et sæt redskaber også principielt afskærer sig fra samtidig at iagttage og beskrive andre mulige sider af tilværelsen. Og erkendelse er altså afhængig af det spørgsmål, vi stiller og dermed af vor interesse i at stille spørgsmål. Menneskene stiller kun de spørgsmål til den uendelige tilværelse, som de er i stand til og interesseret i at

stille. Vort billede af tilværelsen er derfor kun et af uendeligt mange forskellige mulige billeder. Hvordan tilværelsen »egentlig er«, er et metafysisk spørgsmål, som mennesket fra Platon til Kant altid har stillet sig. For at give udtryk for den opfattelse, at den totale forudsætningsløse virkelighedsopfattelse er en umulighed, greb såvel Platon som Kant til en digterisk henvisning til ideerne, som lever deres eget uforstyrrede liv udenfor vor erkendelsesverden. For vor tids videnskab er det mere nærliggende og nøgternt at henvise til erkendelsens relativitet og interessebundethed.

En af menneskets tilsyneladende fundamentale interesser er at forstå og forklare sin tilværelse for derigennem at kunne få orden i kaos. Dette gælder såvel det enkelte menneske som menneskeheden, der ved hjælp af hvad man kan kalde videnskab, søger en sådan sammenhæng, som er dikteret dels af menneskets fundamentale behov og dels af mere varierede politiske og ideologiske værdipræmisser. Denne sammenhæng opnås ved hjælp af forskellige redskaber, som alle må medvirke til at omsætte vore sanseindtryk i videste forstand til et sprog, som kan bearbejdes af vor intellektuelle bevidsthed. Dette sprog må ligesom ethvert andet sprog være et symbolsprog, d. v. s. et tegn, der på en eller anden måde repræsenterer fænomener i abstrakt form. Vore sanseindtryk må for at kunne gøres til genstand for en intellektuel bearbejdelse oversættes til begreber, d. v. s. tankemæssige abstraktioner eller billeddannelser, der, ved at vi isolerer forskellige elementer i fænomenerne efter visse kategorier, sætter os i stand til at inddele fænomenerne i klasser, der afgrænses i forhold til hinanden. Herigennem sættes vi i stand til at generalisere, til at påvise ligheder og forskelle, til at drage logisk bindende slutninger, og til at udtale os om lovmæssigheder; med andre ord sætter dannelsen af almenbegreber mennesket i stand til at opstille syntetiske begrebssystemer. Denne klarhed og konsekvens vindes imidlertid på bekostning af andre mulige forklaringsmønstres anvendelse. Almenbegreberne isolerer visse begrebelementer og adskiller det, som er et kontinuum. Den logisk-deduktive slutningsmetode er kun mulig indenfor et vilkårligt afgrænset begrebssystem, og altså kun på områder, hvor vi i forvejen har gjort erfaringer, som er oversat i de

i forvejen kendte og anerkendte sprog. Derigennem er mulighederne for at gøre nye erfaringer vanskeliggjort, idet vi vanemæssigt ser, det vi er vant til at se, og for den sags skyld hvad vi ønsker at se. Skal vi kunne gøre nye erfaringer, d. v. s. erfaringer, som ikke kan oversættes i det overleverede begrebssystem, må det ændres, hvilket ikke kan ske ad formal-logisk vej, d. v. s. indenfor systemets grænser, men må foregå ved en principielt herfra forskellig virksomhed. Her berører vi et centralt punkt i al erkendelse. Det kan umiddelbart forekomme indlysende, at vor sædvanlige såvel dagligdags som videnskabelige bearbejdelse af tilværelsen i det sproglige og videnskabelige begrebssystem er en vurderingsfri logisk virksomhed. Herved overser man imidlertid den omstændighed, som har haft overordentlig stor betydning for den retsvidenskabelige teori, nemlig at der i enhver anvendelse af et begrebssystem på virkeligheden må ske en oversættelse, en kvalifikation eller en konkretisering af fænomenerne i forhold til de intellektuelle begreber. Heri ligger et principielt valg, en alogisk vurdering, hvadenten den sker intuitivt eller bevidst i forhold til visse kriterier. Enhver vil kunne anerkende, at Rold skov er en skov, men er to eller tre træer en skov, eller hvor mange træer skal der være, og hvilke andre kriterier skal være opfyldt? Dette hænger sammen med dagligsprogets principielle vaghed og mangetydighed, der også understreger, at ethvert begreb har en betydningskerne og en betydningsomkreds. Det er disse iagttagelser, som har ført mange til at operere med et typebegreb som et modstykke til almenbegrebet.

I modsætning til sidstnævnte skulle typebegrebet ikke have til formål at afgrænse elementer i tilværelsen fra hinanden gennem skarpe og undtagelsesfrie kriterier, men derimod bygge bro mellem elementerne i tilværelsens kontinuum ved at inddele denne ikke efter arten, men efter intensiteten af elementerne. Går man ud fra et alment begreb, er en samling af træer enten en skov, eller også er den det ikke. Går man ud fra et typebegreb kan en trægruppe i højere eller lavere grad være en skov. Mens den til almenbegrebet knyttede slutningsmetode var logisk induktiv eller deduktiv, er en sådan ikke mulig ved anvendelsen af et typebegreb. Skal man kvalificere et sæt fakta

under et typebegreb, kan man derfor ikke subsumere, d. v. s. efter en isolering af optælling af begrebselementer med sikkerhed henføre fakta under begrebet. Man må i stedet gennem en vurderende proces tage stilling til, hvilken af forskellige typer tilfældet ligner mest. Den principielle tænkemåde bliver derfor ikke subsumption, men analogi eller askription. Det er vanskeligt at udtale sig med sikkerhed om betydningen af disse to forskellige tænkeformer. Der er ingen tvivl om, at den logiske tænkning ved hjælp af almenbegrebet er og har været af uvurderlig betydning for menneskets udvikling, især dets tekniske udvikling. På den anden side er det vigtigt at erkende den heri implicerede begrænsning i erfarings- og interessefelter. Omend det naturligvis er muligt at vinde ny erkendelse gennem induktiv eller deduktiv anvendelse af begrebssystemet eller en teori gennem efterprøvelse af dennes konsekvenser på virkeligheden, er der som sagt en nærliggende fare for, at det valgte begrebs- og teorisystem hæmmer udviklingen for ny erkendelse. Meget tyder på, at det ikke er muligt for mennesket at vinde ny erkendelse uden ved hjælp af kendte modeller til teorier eller billeder, der derefter ofte langsomt ændrer tydning og indhold. Kommer mennesket og videnskaben ind på nye erfaringsområder og nye perspektiver inden for de kendte, kvalificeres erfaringerne med nødvendighed i forhold til det velkendte begrebsapparat. Dette sker imidlertid ikke reelt i form af en subsumption, men i form af en analogi eller en fiktion. Man kan altså anvende enten en begrebsmæssig eller typologisk tænkeform ved hjælp af de overleverede ord »begreber«, og denne forskellige fremgangsmåde er ikke altid bevidst. Især inden for daglig sproganvendelse er glidningen ubevidst. Inden for digtningen kan metodeblanding med stort held anvendes både bevidst og ubevidst, hvorved nye sammenhænge på overrumpende måde kan anskueliggøre tilsyneladende usammenhængende kategorier af forhold. Inden for den formelle matematik og logik er den begrebsmæssige tænkning uomgængelig, mens den typologiske tænkning har haft en vis betydning for de biologiske videnskaber, omend man naturligvis ikke kan undvære den begrebsmæssige tænkning inden for rammerne af den formelle logik. Det er vigtigt at fremhæve metodeblandingsens nødvendighed alt efter videnskabernes funktion. Inden for givne værdipræmisser og med et antal givne problemer er den begrebsmæssige tænk-

ning nødvendig til skabelse af sammenhæng og konsekvens i virkelighedsopfattelsen. Skal man derimod ud over det overleverede begrebs- og værdisystem, vil vejen være den typologiske metode eller analogien.

Nyromantik

Mange af nutidens rørelser virker forvirrende, uforståelige og derfor absurde. Det seneste tiår har bragt os beatmusik, ungdomsoprør, hash, langt hår, unisex og maxi, modernismen, provoer og hippier, forureningsdebat, udenomsparlamentarisme, antikrigsbevægelser, storfamilie og krav om »medbestemmelsesret«. Herved være ikke sagt, at alle de nævnte fænomener med nødvendighed hører sammen. Spørgsmålet er derimod, *om de – blandt andre – er brudstykker af et mønster, eller sagt med andre ord om en enkelt faktor er i stand til dels at forklare deres opståen, dels deres indre sammenhæng*. Er der med andre ord nogen realitet i det, som P. Sørensen Fugholm kaldte tisånden?

Det er ikke synderligt originalt eller præcist at tale om en nyromantisk bevægelse. Men mange har anvendt denne generelle faktor som forklaring uden nogen nærmere analyse af begrebet romantik eller af dets filosofiske, ideologiske og sociologiske baggrund. Ingen profet er fremstået for folket og har formuleret en filosofi eller ideologi, der på én gang kan sammenfatte den kalejdoskopiske virkelighed og give bevægelsen inspiration og dynamik. Ingen politikere af format – hverken ude eller hjemme – har kunnet sætte tingene i bevægelse ved at formulere et mål, ved at give befolkningen en opgave, som giver tro og håb, ingen myte. Tværtimod synes politik at være domineret af ferme teknikere: i USA har man Nixon, i Danmark Baunsgaard, der – i øvrigt sans comparaison – har det fællespræg, at de sikkert ærligt og oprigtigt mener, at politik ikke alene – men *bare* – er det muliges kunst. Nu vil nogen måske henvise til Marcuse og Marx og hævde, at nymarxismen, som den også er formuleret af flere mindre profeter, er svaret på tidens problemer. Spørgsmålet er relevant, men svaret kan meget vel være, at nymarxismen netop er en slags nyromantik. Denne udlægning er antydnet af Joachim Israel i

hans bog om fremmedgørelsen. Den unge Marx var stærkt påvirket af de romantiske filosoffer, fra Rousseau til Hegel, og begrebet fremmedgørelse er hentet herfra og undergivet en speciel tolkning. For Marx refererer fremmedgørelsen sig udelukkende til produktionsprocessen og har sin årsag i arbejdsdelingen, som forhindrer mennesket i at realisere sin sande natur i et meningsfuldt arbejde, fremmedgørelsen er noget ubetinget negativt, som kan og bør ophæves gennem ændringer i samfundsforholdene, den private ejendomsret må ophæves, hvorefter det sociale menneske (statsborgeren) vil falde sammen med det individuelle menneske, og det hele menneske vil blive realiseret. For romantikken er fremmedgørelsen af principiel karakter. Mennesket er uhjælpeligt adskilt fra naturen – »jeg'«et fra »ikke-jeg'«et – ånden, tanken, fornuften, ideen fra materien. Da mennesket samtidig er en del af det evige, det absolutte, vil det stræbe efter at opnå identitet mellem ånd og virkelighed, men dette er umuligt på grund af menneskets ufuldkommenhed. I en mystisk tidsalder har mennesket (guderne) været *helt*, dvs. harmonisk, siden er man faldet og må i disharmoni og frihed søge mod fuldkommenheden. Egoismen, lyksalighedsdriften, der søger at sikre den individuelle tilværelse, må til stadighed afstemmes med enhedsdriften, moraliteten, der søger helhedens vel, men for en endelig betragtning kan modsigelsen *aldrig* hæves.

Vi ser altså, hvorledes fremmedgørelsen for Marx principielt kan ophæves gennem ændringer i samfundsforholdene, men vel at mærke ved ændringer som ophæver enhver modsætning mellem det individuelle og det kollektive, medens romantikeren anså ophævelsen for principielt umulig, men moralsk efterstræbelsesværdig. Man må konkludere, at marxismen og romantikken har en dyb moralsk følelse tilfælles. Medens Marx vil tilstræbe det hele menneske ved at stille krav til samfundet, vil romantikken opnå det samme ved at stille krav til den enkelte. Det fælles er troen på det hele menneske, der både har krav på at realisere sig selv i frihed for tvang og en i sig boende drift til at leve i fællesskab med andre. For romantikeren er der først og fremmest tale om åndens frihed, medens der for Marx var tale om politisk og økonomisk frihed.

Medens Marx imidlertid troede, at det politiske menneske var et

resultat af en ufuldkommen samfundsordning, som igen skyldtes produktionsformerne og den ulighed, som følger af den private ejendomsret, troede romantikerne, at det borgerlige samfund var en nødvendig følge af udviklingen af menneskesamfundet fra naturtilstanden. Den »samfundspagt«, som Rousseau postulerede som grundlag for staten, var ligesom tidligere Hobbes' »fyrstepagt« en erkendelse af, at mennesket efter »synde« faldet ikke kan vende tilbage til naturen uden, at samfundet går i opløsning. Rousseau satte imidlertid principielt frihed over orden, for så vidt som hans pagt førte til demokrati, hvor Hobbes' pagt førte til enevælde. Imellem de to forfattere lå imidlertid ca. 200 år (1600–1800), netop enevældens klassiske århundreder.

I virkeligheden var afstanden mellem Rousseau og Hobbes ikke så stor som i princippet, »la volonté générale« sættes lig med »Retsordenen«, der når den tvinger individet til at makke ret, ikke krænker dets frihed, idet det jo frivilligt har tilsluttet sig samfundspagten.

Den historiske virkelighed var forskellig. Medens der ikke i 1600-tallets Europa var økonomiske og sociale muligheder for lighed, havde situationen ændret sig radikalt med den første industrielle revolution (1770–1830), der på én gang skabte det økonomiske grundlag for demokrati og samtidig var baseret på den arbejdsdeling, som skabte følelsen af fremmedhed hos menneskene. Arbejdsprocesserne opløstes i funktioner, og relationerne mellem de enkelte led blev abstrakte og upersonlige ikke mindst i kraft af pengeøkonomien. Forfatterne Herman Broch og Robert Musil har understreget disse faktorer, og den omstændighed at den religiøst-kulturelle enhedsideologi opløstes i sækulariserede og pluralistiske ideologier, som forklaring på en tiltagende følelse af magtesløshed og uvirkelighed. Den Goetheske universalvidenskab opløstes i forskellige fagvidenskaber.

Læsningen af de indledningsforelæsninger til den ny filosofi, som Henrik Steffens i 1803 holdt i København, giver tydeligt indtryk af et brændende ønske om at finde en ny virkelighed, et nyt enhedens princip i mangfoldigheden. Men de indeholder også andre elementer, som er interessante for fortolkningen af nutidens rørelser.

Steffens' angreb gjaldt først og fremmest den rationalisme og em-

pirisme, som i det foregående århundrede havde lagt hovedvægten på den materielle udvikling. Over for det materielle satte han det åndelige, over for forstanden følelsen og intuitionen, over for prosaen poesien. Digteren, geniet, skal i kraft af sin delagtighed i det evige og guddommelige anelsesfuldt formulere de nye mål, finde »*det organiserende princip i vor eksistens*« »Det uforanderlige i al forandring«, »det evige i det endelige«. På det »praktiske« (moralske) område anså han ligesom Kant og Hegel familien, staten og de borgerlige samfunds øvrige institutioner for at være nødvendige redskaber for opnåelse af frihed. Ligesom individet er opbygget af en mangfoldighed af samvirkende organiske funktioner i kraft af et ordnende princip, som sikrer og er identisk med overlevelseshdriften, således udvikler samfundet organisk et ordnende (moralsk) princip, som sikrer, at det egoistiske (lyksalighedsdriften) og det moralske (enhedsdriften) afstemmes i en harmoni, der dog til stadighed ændres i en evig strid. På det teoretiske (videnskabelige) område måtte fornuften stræbe – ubevidst – på at hæve alle de »... Modsigelser, som helt er et Produkt af den endelige Tilværelse, som alle er hævdede i det Eviges Væsen, den søger en klar Harmonie, en evig Form, som kunde sættes identisk med al fornuftig Activitet ...«. Også herigenem lyder Kants ord. Kant havde spaltet tilværelsen i en virkelig verden, som alene kan gøres til genstand for videnskab, og en åndelig, ideernes, verden, som ligger uden for erkendelsens rækkevidde. Romantikerne – og hermed Steffens – søgte på ny at forene disse adskilte dele og søgte en syntese, som – ikke forstanden – men udelukkende følelsen, intuitionen, kunne få indsigt i gennem geniet, digteren.

Kant selv havde allerede mere nøgternt antaget, at ideerne (»das Ding an sich«) vel ikke kunne være genstand for videnskab, men vel kunne sætte nye mål for videnskaben. Hermed er vi ved et af kernepunkterne i den ny videnskabskritik, der netop forkaster den rationalisme og positivisme, som siden 20'erne har domineret videnskaben. Ved at tage det positive for givet, risikerer man især inden for samfundsvidenskaberne stiltiende at acceptere de målsætninger af politisk og kulturel art, som samfundet og dermed samfundsvidenskaberne er bygget på. Ligesom romantikken – med delvis rette – anklagede rationalisterne for kun at interessere sig for det, der kunne

gavne og fornøje, beskylder den ny videnskabsteknik efterkrigstidens rationalister for kun at have interesse for maksimering og fordeling af materielle værdier. Men mennesket lever ikke af brød alene!

Men er det rimeligt at forvente en nyromantik netop nu? Er romantikken ikke et engangsfænomen, som ikke gentager sig? Hvis man antager, at romantik er følelsens oprør mod forstanden, et af forstanden udviklet verdensbillede, der måske engang har været gyldigt, ja, måske endda fremgået af en tidligere romantisk revolution, så har romantikken mange forløbere og flere efterfølgere. Jeg behøver blot erindre om Kristi lære vendt imod farisæernes rationalisme, om den dionysiske kultus som reaktionen mod den klassiske græske videnskabelighed, den byzantinske sjælelære i reaktion mod den klassiske romerske saglighed, renæssancens og reformationens oprør mod den skolastiske katolske formalisme. I alle disse bevægelser finder man i større eller mindre grad en ny moralitet, sammenhængende med et nyt menneskesyn med en tydelig understregning af individets lykke enten her eller hinsides, oftest i en uafklaret blanding af individualisme og altruisme. I disse mødesteder mellem en gammel og en ny tid søger menneskene et nyt blandingsforhold mellem sine fundamentale individuelle og samfundsmæssige behov, i pagt med de nye muligheder for frihed og lighed, som udviklingen sætter. De store opdagelser tilførte Europa den kapital, som skabte muligheden for renæssancen, den første industrielle revolution som sagt baggrunden for romantikken. Det er da heller ikke forbavsende at finde nyromantikken omkring århundredskiftet efter den 2. industrielle revolution i 1880'erne. Det er heller ikke på denne baggrund urimeligt at forvente en anden nyromantik efter den 3. industrielle revolution i efterkrigstiden. Efterkrigstidens genopbygning har været gennemført i fuld enighed om målsætningen, som ikke har været genstand for virkelig uenighed, hvorfor man også har kunnet udvikle en generation af politikere, som i fuld alvor har troet på, at politik kun består i at finde den (eneste) »saglige« løsning på et politisk problem, og som ikke kan formås til at formulere og diskutere videregående politiske målsætninger for samfundet i almindelighed og uddannelsesområdet i særdeleshed.

Efter den tolkning, som er forsøgt i det foregående, er det muligt

at sammenfatte i hvert fald en del af de i indledningen omtalte fænomener i et fælles forklaringsmønster: nyromantik. Denne tolkning understøttes af andre tidstypiske træk, som også var karakteristiske for romantikken: poesiens renæssance, interessen for historien og de fremmede (eksotiske) kulturer og interessen for eventyr, folkesagn, folkemusik, mystik og alle hånde »gotiske« rariteter. »Romantik« anvendes af Steffens netop som betegnelse for den katolske (gotiske) middelalders poesi og kunst. Herigennem søger man ny inspiration til målsætningsdebatten. For øjeblikket synes denne imidlertid at savne den profet, der som Steffens i 1803 kunne frigøre de bundne kræfter og lede stormangrebet mod det bekymrede borgerskab, »det etablerede samfund«, »systemet«. Marx og hans nutidige efterfølgere må lades ude af betragtning. Det gode i nymarxismen er romantik, det ny er baseret på en urealistisk antropologi, som i stedet for tusindårsriget uvægerligt må føre enten til anarki eller despoti.

Hvem det end måtte blive der fremtræder som talerør for en ny romantik, er det fornuftigt at erindre sig (ud over at Steffens måtte fortrække til Tyskland), at enhver romantisk bevægelse i løbet af en tid over en idealistisk mellemfase, hvor kræfterne samles om realiseringen af de nye mål, som forudsætter et nyt økonomisk spring fremad, udvikler sig til en ny rationalisme osv.

Kritisk videnskab

I nutiden er det blevet moderne at tale om »kritisk videnskab«, »værdikritik«, »metodekritik« o. l. som om kritik og kritisk videnskab var en nydannelse. Ved nærmere eftersyn viser det sig imidlertid, at der virkelig er tale om et nyt begreb. »Kritisk« betyder i den nye sprogbrug *samfundskritisk*, og ikke nok med det, men tillige kritisk mod det »bestående« samfund og dets værdigrundlag. Det »bestående« samfund er identisk med det kapitalistiske samfund, som igen står i modsætning til et socialistisk samfund. En virksomhed er derfor »kritisk«, når den kritiserer et bestående »kapitalistisk« samfund og dets værdier på et socialistisk grundlag, men derimod ikke blot fordi den kritiserer samfundet i al almindelighed, og slet ikke når den kritiserer en socialistisk samfundsopfattelse eller ideologi.

Når man blot kender denne nye brug af ordene »kritik« og »kritisk«, er der naturligvis ingen større problemer forbundet med deres anvendelse. For dem, der ikke er fortrolige med en sådan sprogbrug, som afviger fra den normale, kan det være mere forvirrende. Imidlertid er der som bekendt ikke noget *forkert* ved at kalde en ko for en hest og omvendt, idet sådanne begreber er rent nominelle, dvs. navne på visse generalisationer. Det er blot upraktisk, såfremt man ønsker en hurtig og sikker kommunikation af et meningsindhold, at anvende ord og begreber, som afviger fra den sædvanlige betydning, der må antages at ligge til grund for adressatens forståelse. Er man derimod ude på at »manipulere« med adressatens bevidsthed, kan det efter omstændighederne være meget effektivt at anvende ord og begreber i en særlig betydning, der vækker en række associationer af positiv eller negativ art, alt efter hvilken hensigt den pågældende »homo manipulans« måtte have.

Hos de fleste mennesker på et vist uddannelsesniveau har ordet »kritik« en positiv klang ligesom »retfærdig«, »demokratisk«, »pro-

gressiv«, »fredelig« osv. Kan man knytte sådanne positive associationer til den politik eller den ideologi, som man ønsker at fremme, vil man opnå en psykologisk fordel, som ligger uden for det konkrete indhold af meddelelsen. Denne erfaring har man allerede flittigt gjort brug af i reklamebranchen og den politiske agitation. Man kalder det manipulation eller propaganda.

Det er ikke alene en tilsnigelse at anvende ordet »kritisk« på en sådan manipulativ måde. Det er også en historieforfalskning og ganske umarxistisk at ville gøre den »dialektiske materialisme« til en historisk nydannelse. Ligesom det meste af »marxismen« er den dialektiske materialisme et led i en lang historisk dialektik, idet den jo netop var reaktionen på Hegels idealistiske dialektik.

Det nye i marxismen var i hvert fald ikke dialektikken og heller ikke materialismen i for sig sig, men den opfattelse, at ideerne om tingene er et resultat af de materielle samfundsforhold, som (dialektisk) fremkalder vore forestillinger og vurderinger.

Medens det ifølge *Kants* »kritiske« og *Hegels* spekulative filosofi er de menneskelige ideer og værdiforestillinger, som er afgørende for samfundets indretning, er det ifølge Marx-Engels som sagt de socio-økonomiske materielle samfundsforhold, som præger vore ideer, omend den senere *Engels* antog, at der består et gensidigt vekselvirkningsforhold mellem idé og materiel virkelighed.

Medens senere videnskabsteori almindeligt har accepteret tesen om et gensidigt vekselvirkningsforhold mellem det, den marxistiske teori kalder den »materielle basis« (samfundsforholdene) og den »ideelle superstruktur« (ideerne, teorierne, ideologien), har man dog stærkere understreget det *gensidige* i påvirkningsforholdene, og især fremhævet det alt for snævre i den marxistiske værditeori, idet man har betonet, at menneskene ikke alene og måske endda ikke først og fremmest er styret af materielle behov, men også af irrationelle religiøse, æstetiske og moralske følelser. At man har kunnet få indtrykket af det modsatte, skyldes måske den omstændighed, at marxismen er udformet i en periode, som har været præget af materiel knaphed. Den sultne kan som bekendt dårligt tænke på andet end mad. Er han derimod blevet mæt, melder der sig straks mange andre tanker.

Hverken det »kritiske« eller det »dialektiske« var originale nydannelser i den marxistiske teori; det var derimod teorien om, at de materielle forhold skaber vore ideer, og denne opfattelse har, omend den er alt for snæver som generel teori dog haft stor betydning for den senere samfundsvidenskab som et blandt mange aspekter i teoridannelsen. Når man med »kritisk« forstår »dialektisk« og med »kritisk videnskab« »dialektisk videnskab« osv. er det let at se, at »kritisk videnskab« ikke er noget nyt, men tværtimod lige så gammel som videnskaben selv. På den anden side vil det være alt for snævert at anvende begrebet »kritisk« som synonymt (ensbetydende) med »dialektisk«. Som nævnt betegnes f. eks. Kants filosofi, der var en af Marx' forudsætninger, som »kritisk«, ikke fordi den var »dialektisk«, men fordi den i modsætning til den tidligere filosofi prøvede selve forudsætningerne og grænserne for erkendelsen i vor bevidstheds evne til at danne og anvende begreber.

Ordet *dialektisk* er græsk og beslægtet med ordet *dialog* = samtale. Som bekendt anvendte Sokrates og hans elev, Platon, samtalen som middel til at finde frem til sandheden ved at modstående påstande førtes frem og blev gjort til genstand for en gensidig kritik. Der var dog en intim forbindelse mellem dialogen som diskussionsform og *retorikken*, der især dyrkedes af de såkaldte sofister, som var samtidige til Sokrates og Platon i det 4. årh. f. K. Retorikken var talekunsten – ikke i den forstand, hvori vi nu forstår den, som en kunstfærdig (tom) veltalenhed – men som kunsten at *overtale* andre ved hjælp af ord såvel retligt som politisk. Da det var den samme folkeforsamling, som havde dømmende og lovgivende myndighed, var det af stor betydning at beherske overtalelsens kunst. Som følge heraf kom sofisterne efterhånden i miskredit, hvilket i nutiden ses deraf, at sofisme og sofistisk betegner noget negativt, nemlig hårdkløveri og illoyale fortolkningskneb.

I virkeligheden var retorikken og sofisterne den første sprogvidenskab og sprogvidenskabsmænd, som fik en enorm betydning for eftertidens ikke mindst juridiske fortolkningslære. Man analyserede ordenes betydning og udformede de redskaber, som er accepteret af den senere videnskab og fortolkningslære. Man sondrede mellem det enkelte tilfælde og det almindelige problem og opstillede en abstrakt *topik* (videnskabelig bevislære bestående af typiske argu-

menter og synspunkter), der forudsatte almenbegreber (*genera*), som sammenholdtes med deres fremtrædelsesformer (*species*), hvorefter man skelnede på grundlag af forskelligheder og sammenfattede efter ligheder. Man udformede i den senere retoriske videnskab flere kunstregler og argumentationsmønstre: analogi- og modsætnings-slutninger for at kunne skabe sammenhæng og modsigelsesfrihed dels i vor erkendelse i almindelighed, dels i en given tekst, f. eks. retsreglerne i særdeleshed.

Hos Aristoteles sattes retorikken og dialektikken i system og inkorporeredes i logikken. I korthed sondrede Aristoteles mellem to forskellige slutningsmetoder, den *apodiktiske* syllogisme, som består af to præmisser, hvoraf man med logisk nødvendighed drager en konklusion, og den *dialektiske* syllogisme, hvor man har den ene præmis og en konklusion, hvorefter processen går ud på at finde den præmis, som fører frem til den ønskede konklusion. Det gælder altså ikke om at finde det nødvendige, men om at søge det fornuftige eller sandsynlige, som der vil kunne samles almindelig tilslutning til hos den kreds, man henvender sig til. I topikken samlede Aristoteles og de senere retorikere, hvoraf romeren Cicero var en af de bedst kendte, et katalog af argumenter, som der til enhver tid kunne formodes at skabes almindelig tilslutning til.

Det er ingen tilfældighed, at retorikken fandt en betydelig tilslutning hos eftertidens jurister, og det er da også karakteristisk, at det netop var genopdagelsen af de romerske retskilder (digesterne) og Aristoteles' logik, der i det 11.–12. årh. skabte grundlag for det, som er blevet kaldt det 12. århundredes renaissance. Det var især jurister og moralteologer, som på hver sit område på grundlag af Aristoteles' logik – og ikke mindst retorikken og dialektikken – søgte at skabe sammenhæng og modsigelsesfrihed i de overleverede kirkelige og retlige autoriteter gennem anvendelsen af en »kritisk« dialektisk metode.

Denne virksomhed, som senere er sammenfattet under betegnelsen *skolastik*, en betegnelse der også i eftertiden har fået en odiøs klang som noget formalistisk og virkelighedsfjernt væv, var for sin tid *den* videnskabelige metode eller i hvert fald dens forløber og et stort

skridt i forhold til den tidlige middelalders ukritiske autoritetsdyrkelse. De skoler, hvor disse studier blev drevet, udviklede sig efterhånden til universiteter, hvoraf de første var universiteterne i Paris og Bologna. I den dialektiske metode lå som nævnt grundlaget for gennem argumenter *pro et contra* at ophæve tilsyneladende modsigelser, *at* udfylde tilsyneladende tomrum, og *at* sondre mellem væsentligt og uvæsentligt og altså *at* sammenfatte og adskille efter almindelige principper.

Med den »rigtige« renaissance i det 15.–16. årh. satte en ny »kritisk« videnskab ind, idet man nu med udgangspunkt i et nyt verdensbillede og nye økonomiske ressourcer sprængte de gamle formalistiske grænser og i litteratur og kunst skabte et nyt stilideal og i videnskaben med en geografisk forskydning mod Frankrig ændrede den videnskabelige tradition bort fra det analytiske i retning mod det systematiske begrundet i almindeligt antagne principper, som fandtes begrundet i fornuften. Det er denne videnskab og filosofi, som sædvanligvis kaldes rationalismen, og som ligesom de nævnte forgængere efterhånden udviklede sig til en dogmatisk formalisme, der som nævnt i slutningen af det 18. årh. blev gjort til genstand for Kants principielle kritik.

I det 19. årh. opstod i opposition mod idealismen foruden marxismen tillige positivismen, som kun vil beskæftige sig med det givne, en retning som især fik indflydelse på samfundsvidenskaberne. En udløber i det 20. årh. af positivismen er den såkaldte logiske positivismisme eller logiske empirisme, som i tilslutning til naturvidenskaberne kun vil beskæftige sig videnskabeligt med fænomener, som kan verificeres eller falsificeres (påvises som eksisterende eller ikke-eksisterende) i den virkelige verden.

Det vil føre for vidt i denne forbindelse nærmere at redegøre for denne logiske empirisme og de følger, den fik for den videnskabelige metode i almindelighed. Blot skal det nævnes, at den principielt nægtede *vurderinger* videnskabelig relevans, eftersom de er begrundet i irrationelle følelser, som ikke har nogen selvstændig objektiv eksistens. Følgen heraf blev, at videnskaben, herunder især samfundsvidenskaberne, blev »værdineutrale«, hvilket ifølge kritikernes mening er en *skjult* stillingtagen til fordel for de bestående værdier, det bestående »system«. En kritik af den logiske empirisme er sat ind fra

mange sider i de senere år, herunder også fra nymarxismen, men af mange andre uafhængigt heraf.

Formålet med ovenstående har ikke været at redegøre udtømmende for videnskabernes og filosofiens historie, ej heller for den nymarxistiske ideologis »kritiske« videnskab. Det har blot været at gøre opmærksom på, *at* videnskaben altid har været kritisk, *at* enhver videnskabsteori efterhånden udvikler sig til dogmatisme, og *at* en kritik derfor er nødvendig ikke alene fra tid til anden, men til stadighed.

Den måde, nymarxismen bruger begreberne »kritisk« og »kritisk videnskab« på, er ikke alene en anmasselse, men tillige en »manipulation«, som har videregående politiske intentioner.

Demokratiets dilemma

Ordet demokrati er græsk og betyder folkestyre. Det er udformet i bystaten Athen 5–600 år før vor tidsregning i modsætning til monarki, enkeltmandsstyre, og oligarki, fåmandsstyre. Det er vigtigt at erindre sig, at demokratiet historisk udviklede sig fra et kongestyre over et adelsstyre til et folkestyre, at denne udvikling fandt sted samtidig med udviklingen i de sociale og økonomiske forhold fra en landbrugsøkonomi til en byøkonomi baseret på en omfattende arbejdsdeling og med hovedvægten lagt på handel, håndværk og søfart, og at den atheniensiske bystat kun omfattede et areal som Fyn og havde en befolkning på 200.000, hvoraf ca. halvdelen boede i selve byen.

Andel i magten havde alle frie, voksne mandlige beboere af ren attisk afstamning, og altså ikke slaverne –, hvoraf der fandtes væsentligt mere end 10 pct. af befolkningen, – kvinderne, unge eller ikke-indfødte. Til gengæld var demokratiet et direkte og ikke et repræsentativt demokrati, idet samtlige borgere principielt havde adgang til at deltage i de politiske beslutninger i folkeforsamlingen.

Også den oprindelige bystat, Rom, havde en slags demokrati, der havde udviklet sig efter samme mønster som i Athen, men som var mere repræsentativt med et senat og andre politiske organer, der udtrykte romernes velkendte juridiske sans for formers og institutioners betydning for retssikkerheden. Efterhånden som Rom udviklede sig til et verdensrige, forsvandt folkestyret og afløstes af et nyt monarki, kejserriget, som endeligt afløstes af middelalderens feudalisme, fyrstestyre, da det romerske rige brød sammen. I hele middelalderen var der ikke basis for noget folkestyre i Europas primitive og økonomisk tilbagestående landbrugslande. Først med dannelsen af de nye handelsbyer i Norditalien o. år 1000, de store opdagelser med en tiltagende handel, søfart, håndværk og senere en begyndende industrialisering skabtes i årene fra det 16.–17. århundrede et nyt grund-

lag for demokratiet efter et mellem spil af mere eller mindre oplyst enevælde. I løbet af det 19. århundrede var demokratiet som statsform trængt igennem i det meste af Vesteuropa og Nordamerika.

Man kan af denne summariske historiske oversigt drage visse slutninger om demokratiets vilkår og funktion. Demokratiet er et velstandsfænomen, for så vidt som det ikke har kunnet fungere under primitive økonomiske og sociale forhold, der kræver enten en patriarkalsk eller en autoritær styreform, medmindre der er tale om de små lokale enheder, hvor landsbyfællesskabet ofte ledes demokratisk. Erfaringerne fra U-landene bekræfter kun denne lære. Demokratiet forudsætter derfor også en betydelig grad af arbejdsdeling med byerhverv, som igen forudsætter et vist oplysningsniveau. Endelig forudsættes, at samfundet på den anden side ikke er mere kompliceret, end at den enkelte borger kan forstå og dermed interessere sig for samfundets problemer.

Vi kan konkludere, at demokratiet som statsform er et organisationsprincip, der er opstået til forskellige tider og på forskellige steder under visse ydre omstændigheder, fordi det har været bedst egnet til at løse samfundets organisationsmæssige problemer, som i meget bred almindelighed består i at producere og fordele goder mellem deltagerne. Statsformen er mødestedet mellem individ og samfund, der prioriterer individernes og gruppernes interesser i forhold til hinanden og i forhold til samfundet.

Vi må imidlertid ikke se bort fra, at samfundet også har andre funktioner, idet det tillige må opfattes som en forlængelse af de naturlige gruppedannelser, som følelsesmæssigt giver individerne tilfredsstillelse af deres behov for hengivenhed, selvfølelse og sammenhæng (*Ezioni, The Active Society*). Det er rimeligt i nutiden at stille spørgsmålstegn ved demokratiet som organisationsform på alle niveauer internationalt, nationalt og lokalt, politisk og bedriftsmæssigt. Det paradoksale i den moderne verden er, at stigende effektivitet kræver større og større arbejdsdeling og dermed større og større enheder, medens trivslen kræver mindre og mindre grupper, men at effektiviteten ifølge organisationsteoretiske erfaringer på højere udviklingstrin i sidste ende er afhængig af trivslen, eller sagt med andre ord af at individerne *accepterer* »systemet« og dets værdier og på den anden side selv føler sig accepteret.

Kan demokratiet i en verden, som er behersket af muligheden for og viljen til en hastigt stigende velstand med deraf følgende behov for teknik og sagkundskab, opfylde det dobbelt behov for effektiv organisation og tilfredsstillelse af individernes følelsesmæssige behov? Er ikke såvel de nationale som de internationale problemer så komplicerede såvel på samfundets som på erhvervslivets og organisationernes område, at man må overlade afgørelserne til de højt uddannede, sagkyndige teknokrater? Er det ikke umuligt for den enkelte at se nogen mening og sammenhæng i tilværelsen og dermed føle nogen evne og lyst til at få medindflydelse på udviklingen?

På den konference, som Foreningen Norden her i maj måned arrangerede på sin kursusejendom Biskops-Arnö, nær Uppsala i Sverige, diskuteredes emnet: »Den enkelte, demokratiet og de større beslutningsenheder« mellem en kreds af nordiske politikere, teoretikere og pressefolk. Der viste sig at være fuldstændig enighed om, at demokratiet burde bevares i videst muligt omfang trods ændringerne i de samfundsforhold, som tidligere gjorde det muligt for de enkelte individer at overskue deres tilværelses og deres samfunds problemer og tillige at øve en konkret indflydelse på disses løsning.

Det *repræsentative* demokrati, der består deri, at befolkningen vælger sine politiske tillidsmænd til på deres vegne at træffe de nødvendige beslutninger, er en videreudvikling af det *direkte* demokrati, hvis afgørelser træffes af samtlige individer. Folkeafstemninger er i nyere tid en reminiscens af dette direkte demokrati, som er forsøgt indført i den moderne tids idéverden af visse radikale grupper i tilslutning til det såkaldte ungdomsoprør (»Det ny Samfund«).

På konferencen var der imidlertid almindelig enighed om, at det direkte demokrati som organisationsprincip ikke var foreneligt med nutidens krav om en høj økonomisk og social standard, som forudsætter et betydeligt mål af effektivitet med deraf følgende krav om ekspertise og sagkundskab. En stor del af ungdomsbevægelsernes ideer er udtryk for en romantisk tankegang, som forudsætter, at mennesket vender tilbage til naturen, eller i hvert fald til det landsbyfællesskab, som en af indlederne dvælede ved uden dog at anbefale en tilbagevenden til 20'ernes og 30'ernes tilhørende materielle fattigdom.

På den anden side var der lige så stor enighed om, at befolknin-

gen må sikre sig mod, at sagkundskab og teknik misbruges til i effektivitetens navn at umenneskeliggøre tilværelsen. Befolkningen må gennem sine valgte politikere sikre at dens generelle behov tilgodeses gennem kontrol af de værdier og målsætninger, hvorefter samfundet eller organisationen ledes, ligesom man må tilstræbe, at flest mulige af de *konkrete* beslutninger træffes af individerne selv eller i hvert fald på så lavt et plan i systemet som muligt, men i overensstemmelse med de almindelige retningslinier, som er resultatet af de generelle politiske principper og vurderinger.

Man kan på én gang opnå den størst mulige udnyttelse af den teknologiske og anden sagkundskab ved at operere med større og større enheder, men ved på ethvert udviklingstrin at sørge for, at beslutningerne decentraliseres mest muligt. Som sagt er effektiviteten i en udviklet organisation afhængig af loyalitet og accept, ligesom en sådan skabes af en organisation, som giver individerne medindflydelse og dermed følelsen af mening og betydning.

Det repræsentative demokrati forudsætter på den anden side et betydeligt mål af tillid til politikerne, der iøvrigt selv i vidt omfang i nutiden må opfattes som hørende til sagkundskaben ligeså meget som til befolkningen. En af indledderne nævnte i denne forbindelse, at der i befolkningen er et forholdsvis ringe kendskab til de politiske partiers programpunkter selv i tiden umiddelbart efter et valg, især i de lavest uddannede befolkningsgrupper, og at interessen for det politiske organisationsarbejde er ringe. På den anden side afviste han de populære forestillinger om manglende tillid til politikerne i almindelighed, ligesom de stigende valgprocenter med stigende samfundsudvikling ikke i og for sig kan forenes med påstanden om en aftagende politisk interesse.

Alt i alt må disse omstændigheder vel tages som udtryk for, at befolkningen er levende optaget af de generelle og principielle beslutninger omkring valget af politiske tillidsmænd i parlament og byråd, men at man imellem valgene overlader til de professionelle politikere at udmønte de almindelige principper i konkret politisk handling, hvis nærmere indhold individerne ikke forstår og ikke berøres af helt konkret. De beslutninger, som berører den enkelte helt konkret

i dagligdagen, er han til gengæld ligeså optaget af og ligeså interesseret i, som han har været det siden landsbyfællesskabet, hvor alle beslutninger til gengæld var fælles.

Der var da også fuldstændig enighed om, at man i forbindelse med kommunalreformer, som skrider fremad i alle de nordiske lande, burde sikre og udbygge det lokale selvstyre, selv om man af effektivitetshensyn må sammenlægge administrative enheder på forskellige niveauer. Ophævelsen af de mindre enheders lokale råd går hånd i hånd med ophævelsen af andelsselskaber, sygekasser og andre folkevalgte organisationsbestyrelser. Til gengæld bør man udbygge den konkrete interesse i beslutningsprocessen, f. eks. ved oprettelse af lokalråd i de større kommunale enheder, ved styrkelse af forældreindflydelsen på de lokale skoler, og af elevernes indflydelse på deres undervisningsinstitutioner, alt begrænset af og i overensstemmelse med de generelle politiske principper, som er udformet ud fra hensynet til helhedens interesser. Der var dog udbredt enighed om et almindeligt og derfor upræciseret vejledende princip, hvorefter beslutninger ikke bør træffes på et højere niveau end nødvendigt.

Der var en tilsvarende enighed om, at behovet for accept og muligheden for medindflydelse er afhængig af et maksimum af information, hvorfor der især må stilles store krav til pressens kvalitet og opfindsomhed og til politikernes evne og vilje til at formulere befolkningens latente behov. Demokratiets største problem er vel det paradoksale, at folket vel skal styres i overensstemmelse med sine ønsker, men vel at mærke sine »sande« og ikke sine »falske« behov. Demokratiet skal ikke være et servicedemokrati eller et konsumentdemokrati. Folket skal med andre ord ikke nødvendigvis først have, hvad det ønsker sig på kort sigt.

Civilisationen står netop i forbindelse med menneskets evne til at give afkald på en øjeblikkelig fordel for at kunne opnå en større fremtidig gevinst. Men hvem er kaldet til at fortolke menneskets »sande« behov. Vi husker alle Aksel Larsens kendte maksime (i sin tid): »Inderst inde er alle danske kommunister; de ved det bare ikke selv; det er det, vi kommunister er sat til at lære dem«. Eller er det forretningslivets reklamekonsulenter, som formulerer vore virkelige

behov; umiddelbart synes det private forretningsliv jo at være mest i overensstemmelse med nærdemokratiets princip: Kunden har altid ret.

Henrik Pontoppidan fortæller i romanværket: De dødes rige, om den store politiker, Enslev, der har lånt træk fra flere af århundredskiftets danske politikere, især Viggo Hørup. Enslev er prototypen på lederen i almindelighed og den politiske leder i særdeleshed. Han er i stand til at skabe en myte omkring sig, men vel at mærke en myte, som i høj grad er en verbalisering af gruppens – folkets – latente ønsker og behov. Allerede Pontoppidan indså, at lederen for at kunne være leder nødvendigvis må leve op til og være i stand til at formulere gruppens værdier og mål, og at det, som Enslev siger, kan være vanskeligt at sige, i hvilket omfang lederen leder eller bliver ledet af gruppen.

Nazismen var, som Kurt Schumacher udtrykte det, en appel til menneskets inderste »Schweinhund«. Men mennesket er mange ting og i reglen bedre end sit rygte. Men demokratiet sikrer, at de dårlige fortolkere af menneskenaturen udskiftes fra tid til anden, og at der til stadighed er en chance for at også den gode kan blive leder. Derfor demokrati!

3. AFDELING

Universitetspolitiske emner

Junior Colleges

De seneste års studenteroprør har med udpræget sans for massemediernes muligheder været med til at popularisere den erkendelse, som længe har været almindeligt tankegods inden for filosofien og de enkelte videnskaber: at enhver beslutning består af en kombination af på den ene side indsigt i fakta og lovmæssigheder og på den anden side valg af mål og midler. Dette gælder principielt alle beslutninger fra de mest dagligdags til de mest betydningsfulde politiske og videnskabelige afgørelser. Studenterne har af let forståelige grunde valgt at udmønte denne erkendelse på de institutioner, som de har kendskab til og interesse for at reformere. Når man skræller alle overdrivelser og urimeligheder af, er der en rigtig kerne i studenternes mere artikulerede aktioner. Der er behov for en uddannelsespolitik, og denne politik kan ikke overlades alene til universiteterne. Konsekvensen af denne indsigt er imidlertid ikke, at studenterne bør have 50 procent eller en endnu større medbestemmelsesret. Den berettigede kritik, som studenterne retter mod universiteternes falske autoritet, må med samme ret anføres over for studenterne, der ikke kan være bedre egnet end universitetets lærere til at træffe politiske beslutninger. Den rette konsekvens må være, at universiteternes traditionelle selvstyre i stigende grad afløses af et samfundsmæssigt styret og centralt administreret organ. Studenterne vil sande, hvad allerede Spinoza indså, at den fuldkomne frihed er frihedens ophævelse, og at det fuldkomne demokrati er demokratiets ophævelse.

I 1964 oprettedes Planlægningsrådet for den højere uddannelse med det dobbelte mål, at sikre alle egnedes adgang til en højere uddannelse og at tilpasse denne til samfundets behov. Inden for denne målsætnings rammer skal man stille forslag dels om en langsigtet og om en kortsigtet udbygning såvel af den fysiske som af den perso-

nelle kapacitet, dels om den indbyrdes prioritering. I to betænkninger fra 1965 og 1968 har man redegjort for sine forhandlinger og indstillinger, der især koncentrerer sig om opbygningen af de fremtidige universitetscentre. Også den politiske debat har samlet sig om dette spørgsmål, medens man kun i begrænset omfang har drøftet den højere uddannelses generelle målsætning, der vel i første række er et samfundspolitisk spørgsmål. Før dette spørgsmål er besvaret, er det ikke muligt at tage stilling til de subsidiære spørgsmål, som har været genstand for nogen debat: 1) Adgangsbetingelserne, 2) mellemuddannelser (bachelor grad), 3) universitetscentre med flexible studiekombinationer. Studenterne har især interesseret sig for medbestemmelse, for uddannelsesløn og for en samfundsorienteret, for ikke at sige politisk engageret virksomhed. I debatten hører man ikke længere så tydeligt begreberne effektivitet og prioritering.

Hvad vil man

Der er allerede truffet flere afgørelser med henblik på en udvidelse af kredsen af adgangsberettigede til universiteterne, uden at dette er sammenholdt med en generel uddannelsespolitik og herunder universiteternes forhold til andre uddannelsesinstitutioner, som alle fra de højeste til de laveste praktiserer en eller anden form for adgangsbegrænsning ud over krav om faglig kvalifikation. Også centertanken har affødt visse praktiske konsekvenser, dels universitetsplanen for Odense, dels en foreløbig beslutning om udbygningen af Aarhus Universitet. Derimod er der endnu ikke truffet beslutninger, der direkte berører det tredje hovedspørgsmål om mellemuddannelserne og deres placering.

Inden man går videre med disse spørgsmål, burde man tage sig tid til at foretage en dybtgående analyse af den uddannelsespolitiske målsætning: Skal universiteterne fortsat være målrettede højere læreanstalter sigtende mod at forsyne samfundet med kvalificeret arbejdskraft, eller skal de i stigende omfang være videregående folkehøjskoler, der har til opgave at udvikle og modne ungdommen til at træde ud i livet som voksne og samfundsbevidste borgere. Det første alternativ bygger på forudsætningen om, at samfundets behov er det primære, det andet alternativ på forudsætningen om, at det enkelte

individs interesser er overvejende. Sagt med andre ord, skal vi tage vores udgangspunkt i en rationalistisk nyttemoral, eller skal vi opleve en nyromantisk lykkemoral?

Det er klart, at det kan være svært at udtale sig om samfundets behov i en hurtigt accelererende fremtidig udvikling. Derfra og til at overlade kræfterne til deres eget frie spil i troen på den gammel-liberalistiske doktrin: at de enkelte individers stræben efter deres egen fordel vil tendere mod at blive til alles gavn, er der et langt skridt. Det er også klart, at samfundet har et voksende behov for uddannelse i det hele taget, men betyder det, at man har behov for enhver form for uddannelse og for enhver pris?

Man kunne her indvende, at man jo har planlægningsrådet, og at det er planlægningsrådets opgave at løse disse problemer. Hertil er at sige, at planlægningsrådet er et rådgivende organ, der på grund af sin sammensætning uden politisk deltagelse ikke er egnet som beslutende instans, og at planlægningsrådet ingen vejledning har fået af politikerne, eftersom dets kommissorium som nævnt er dobbelt: det skal *både* sikre alle egnede den bedst mulige uddannelse *og* tilpasse denne til samfundets behov. Nogen har her talt om målsætningens schizofreni, efter min mening med urette, eftersom der i enhver beslutning som nævnt indgår en prioritering af inkommensurable værdier. Det gale er blot, at man har overladt denne stærkt politiske værdiprioritering til et organ, som efter sin sammensætning er upolitisk, idet dets medlemmer hovedsageligt er repræsentanter fra de højere læreanstalter.

Planlægningsudvalget har imidlertid et sekretariat af personer, som samtidig er højtstående embedsmænd i regeringskontorerne. Der kan derfor naturligvis tilføres dette udvalg og dets underudvalg politisk information og vice versa, men det er klart, at en sådan skjult politisk styring af et rådgivende organ ville være betænkelig, eftersom politikerne i så fald kun kunne forvente (og ønske) at høre, hvad de ønskede at høre, mens offentligheden måtte tro, at der var tale om objektive og sagkyndige råd. Ikke alene ville universiteterne og planlægningsrådet herigennem opnå en falsk og en uønsket autoritet, dvs. en autoritet som ligger uden for rammerne af deres ekspertise, men politikerne ville tillige kunne unddrage sig ansvaret for deres beslutninger på et vitalt område.

Velegnet til TV-høringer

Jeg ville derfor ønske, at der måtte blive taget initiativ til en grundlæggende og udtømmende universitetspolitisk debat. Så vidt jeg kan se, ville emnet egne sig fortrinligt til én eller flere af de eksperthøringer, som TV har arrangeret om vigtige samfundsproblemer. Herigennem kunne alle synspunkter såvel faglige, økonomiske som politiske komme til orde og forhåbentlig i det mindste munde ud i en større afklaring af den fundamentale målsætning og dennes økonomiske og uddannelsespolitiske konsekvenser.

Junior Colleges – en vej frem

– Skulle jeg give udtryk for en tanke om, hvordan man kunne løse en flerhed af problemer, måtte det være en tanke hentet i det amerikanske uddannelsessystem, der som model for reformforslag ofte netop har været brugt her i landet. Mellem de amerikanske High Schools, der afslutter et skoleforløb, der hvad åremål og indhold angår ligger imellem en dansk realeksamen og studentereksamen, og de amerikanske universiteter er indskudt et ekstra led, de såkaldte *Junior Colleges*, som kan være eller ikke være et led i et universitets samlede organisation. Her tilbringer de studerende 1–2 år med at læse humanistiske emner under vejledning af lærere, som dels ligger på gymnasielærerniveau, dels ikke har nogen forskningsforpligtelser.

Afdramatisering og aflastning

Overført til danske forhold ville en sådan nydannelse kunne løse mange problemer: den generelle målsætning ville miste noget af sit sprængstof, såfremt alle med studentereksamen eller dermed ligestillet eksamen kunne tilbringe 1–2 år med at dyrke en fri kombination af forskellige fag. Man ville afdramatisere spørgsmålet om adgangsbegrænsning, stopprøver og studiefrafald, idet alle ville kunne få bevis for at have fulgt undervisningen. Man ville drastisk aflaste universiteterne, der for tiden investerer for meget i udskillelsesproceduren, idet Junior Colleges ville kunne drives for det samme, som gym-

nasier og seminarier koster, og man har jo for tiden en for stor seminariekapacitet.

Man ville undgå den lidt farlige diskussion om at ophæve forbindelsen mellem forskning og højere undervisning og dermed ophæve en væsentlig baggrund for den utilfredshed, som har ligget bag studenteroprøret. Centertanken ville miste noget af sit sprængstof. Man måtte forestille sig, at $\frac{1}{3}$ – $\frac{2}{3}$ af de studerende ligesom i USA ville gå direkte fra Junior College ud i erhvervslivet, hvor der sikkert vil være behov for denne uddannelse, mens resten, som må formodes at være særligt studieegnede, ville søge universiteternes uddannelse.

Den romantiske centertanke

I universitetsdebatten herhjemme indgår en række romantiserede begreber, der tilsyneladende er blevet så alment accepteret, at de ikke længere giver anledning til reel diskussion. I vidt omfang benyttes begreber såsom demokratisering, humanisering og fleksibilitet som argumentation for forslag til reformer i den højere uddannelses og forskning indhold, struktur og organisation.

I det omfang disse begreber formulerer en almindelig politisk grundholdning til uddannelsen kan de fleste sikkert blive enige om deres fortræffelighed. Man kan i det store og hele være enige om, at samfundet i fremtiden vil have et stigende behov for uddannelse, og at dette behov kun kan dækkes, såfremt større og større grupper af unge inddrages i videregående uddannelser.

På den anden side kan der også være almindelig enighed om, at det enkelte menneske må være samfundspolitikken og dermed også uddannelsespolitikken sidste formål. Ved at indrette uddannelsessystemet således, at et stigende antal personer får lejlighed til at tilpasse et stigende antal undervisningstilbud efter deres egne behov, skulle man således kunne leve op til alle tre ideer, både demokratiseringen, humaniseringen og fleksibiliteten.

Så vidt så godt! I det omfang sådanne ideer udmøntes i konkrete forslag til praktiske reformer, kan de midlertidig være farlige, for så vidt som de kan udvikle sig til idealisme. Lige så vigtigt det er at have ideer og helst i en vis sammenhæng, lige så betænkeligt er det, hvis almindeligt holdte ideer anvendes som begrundelse for konkrete beslutninger, uden at de analyseres nærmere i relation til den konkrete valgsituation. Ideer udvikler sig let til at få samme funktion som slagord, som udelukkende appellerer til følelsen, og som har til formål at sætte forstandens kontrol ud af spillet. Slagordene er nøg-

leord, som mobiliserer visse indstillinger og reaktioner i offentligheden.

Når politikere helt bevidst benytter sig af sådanne midler til at skabe en indstilling til fordel for sig eller imod en modstander, er det vel til en vis grad en nødvendighed, idet mange politiske problemer er for indviklede til at kunne gøres alment begribelige. I hvert fald på generelt politisk plan er en sådan argumentationsmetode ej heller så farlig. Farligere er den, såfremt den anvendes på konkrete beslutninger, som er truffet ud fra helt konkrete interesser og derfor begrundet i helt konkrete momenter, som blot ikke anføres over for omgivelserne.

Farligst er situationen imidlertid, såfremt en idealiserende argumentation anvendes i god tro, hvad der ofte kan blive tale om, såfremt et sæt af ideer bliver så almindeligt accepteret, at en henvisning til den rette lære udløser de forventede reaktioner, og at afstandtagen herfra udløser indignation eller tavshed.

En af de efterhånden »hellige køer« er som omtalt demokratiseringsideen, der anføres til fordel for enhver udvidelse af adgangsforholdene til de i forvejen overbelastede universiteter, uanset at det måtte være evident for enhver, at dette problem ikke løses ved at optage flere og mindre velkvalificerede grupper af personer på universiteterne, hvis største problem måske allerede er det store frafald af studieuegnede studenter. Skal der flere arbejderbørn på universiteterne, sker det ikke ved at åbne adgang for HH og HF studerende, men ved at sætte ind på et langt tidligere tidspunkt og skabe forståelse og forudsætninger for, at børn fra studiesvage miljøer får chance for at nå frem til en studentereksamen.

En anden hellig ko for tiden er centertanken. Et center for højere uddannelse er mange forskellige ting. Man kan dermed ganske enkelt mene, at der inden for en given geografisk enhed findes en større eller mindre koncentration af videregående uddannelser. I den forstand er Århus et uddannelsescenter, for så vidt som der inden for byens fremtidige grænser både findes universitet, handelshøjskole, arkitektskole, journalishøjskole, social højskole, teknikum, seminarier m. v.

Man kan imidlertid også mene noget andet og mere. Man kan mene, at der skal være en nærmere forbindelse mellem disse forskellige uddannelser, således at det bliver muligt at kombinere elementer af dem og derigennem skabe nye uddannelsesforløb, som den enkelte og samfundet er interesseret i. I denne forstand er der utvivlsomt meget rigtigt i ideen, eftersom samfundet har interesse i at tilpasse uddannelsesforløbene til udviklingen i behovene for uddannelse.

På Aarhus Universitet har man ikke alene inden for de traditionelle fem fakulteter til stadighed justeret studieforløbene under hensyntagen til udviklingen; men også på tværs af fakultetsgrænserne har man etableret nye uddannelser. Inden for samfundsvidenskaberne har man f. eks. oprindelig gennem et samarbejde mellem det økonomisk-juridiske og det humanistiske fakultet etableret et studium i statskundskab, som senere er udskilt som en særlig faggruppe under det økonomisk-juridiske fakultet. Senere har man imidlertid etableret et studium i samfunds-fag gennem et samarbejde dels mellem tre af det økonomiske og juridiske fakultets faggrupper, dels mellem dette fakultet og det humanistiske fakultet. Endelig er man for tiden ved at realisere planerne om nye økonomi-matematik og økonomi-geologi-geografi studier gennem samarbejde mellem det økonomisk-juridiske og det naturvidenskabelige fakultet.

Disse tværfakultære nydannelser synes at fungere upåklageligt i administrativ henseende, og der er ingen grund til at tro, at vanskelighederne skulle blive større, selv om der blev tale om at kombinere uddannelsesforløb med elementer fra forskellige højere læreanstalter med undervisning på samme niveau. Der er derfor ikke noget nødvendigt behov for at etablere et uddannelsescenter i en tredje betydning, nemlig i betydningen: administrativ enhed.

Når man tager i betragtning, at den centrale universitetsadministration i forvejen er overbelastet, at man i den fremtidige organisation vil lægge større og større opgaver ud til de enkelte faggrupper og institutter, og når man i øvrigt af administrative og forskningsmæssige grunde agter at basere administrationen på de enkelte institutter, er det ikke indlysende, at der er noget større behov for dannelsen af større administrative enheder.

Ser man endelig på tanken om at forene uddannelsesinstitutioner

med forskelligt formål og på forskelligt niveau, må man utvivlsomt anse det for helt urealistisk at tro, at man kan opnå noget positivt hermed. De muligheder, der måtte ligge i en kombination vil utvivlsomt være så begrænsede, at de kan indskrænkes til at angå adgangskravene til de højere læreanstalter.

Når man endelig med center forstår noget endnu videregående, nemlig helt konkret en koncentration af uddannelsesinstitutioner på et afgrænset areal, forekommer denne idé ikke særlig vel motiveret. Kun i det omfang, der er eller bliver tale om kombination af undervisningsinstitutioner, kan det begrunde en geografisk koncentration af hensyn til de studerende. Som nævnt vil dette kun være aktuelt i yderst begrænset omfang. Naturligvis kan der siges meget smukt om solidaritet og om kontakt mellem forskellige grupper af uddannelsessøgende. Mere realistisk er det dog nok at forestille sig, at de forskellige grupper deler sig efter interesser. Det er derfor betænkeligt, at sådanne ideer alligevel synes at have en vis magt til at flytte universiteter, i hvert fald på papiret.

Jeg tænker her på ideen om, at Aarhus Universitet skal flyttes til Lisbjerg, en idé, som man på en underlig kluntet og tilfældig måde har fået universitetet til – med en tvivlsom tilslutning – at gå om bord i. Man har ganske vist kun vedtaget at undersøge mulighederne for en udflytning, men man kan jo aldrig bestemt vide, hvad der kan ske. Det interessante i sagen er, at ingen andre institutioner synes at være interesseret i at flytte til Lisbjerg og danne center, ligesom heller ingen af universitetets fakulteter – bortset måske fra et enkelt – har ytret ønsker i så henseende. Alle synes at befinde sig vel inden for byens grænser, hvor man ikke alene har god fysisk kontakt med hinanden, men også med det bysamfund, som også gerne vil have kontakt med universitetet, ikke mindst gennem Folkeuniversitetet.

Under drøftelserne på Aarhus Universitet er det af modstanderne af udflytningsplanen blevet anført, at der inden for den nuværende universitetspark med tilgrænsende kasernearealer skulle være gode muligheder for inden for en nærmere fremtid, dvs. i dette århundrede at skaffe plads til den ønskelige tilgang af studenter og den forventede forøgelse af forskningsaktiviteterne, under forudsætning af, at universitetet får supplerende arealer i Skejby eller ved Vilhelmsborg,

og under forudsætning af, at man hurtigst muligt skaffede de bestående universiteter aflastning gennem oprettelse af nye universiteter.

For Aarhus Universitets vedkommende ville et universitet i Aalborg givetvis betyde den største aflastning, og det kan derfor kun beklages, at politiske hensyn tilsyneladende fører til en forsinkelse af udbygningen i Aalborg i strid med de eksisterende universiteters interesser.

En udbygning i Aalborg ville sikkert have størst øjeblikkelig interesse for det lægevidenskabelige fakultet, som allerede har måttet overveje at lægge en del af den kliniske undervisning til Aalborg, først og fremmest fordi Århus-området ikke indeholder et tilstrækkeligt patientmateriale for et større antal studerende. I øvrigt vil det på kortere sigt blive muligt at oprette et tredje fakultet med økonomiske og juridiske fag. Behovet har længe været til stede, men antallet af kvalificerede lærere har ikke været tilstrækkeligt; i løbet af en kortere årrække skulle disse problemer forhåbentlig være løst.

Man må håbe, at en serie af tilfældigheder i byplanlægningen kombineret med en romantisk centertanke – fordi den eventuelt måtte være brugelig tildels som dække over forskelligartede interesser hos forskellige grupper – ikke uanalyseret må føre til en u hensigtsmæssig udbygning af Aarhus Universitet og en tilsvarende forsinkelse af universitetet i Aalborg. Man må håbe, at resultatet af universitetets undersøgelse bliver, at der ikke er behov for nogen større udflytning, og at Lisbjerg-centret derfor må forblive en smuk, men urealistisk fantasiforestilling.

Efter at indlemmelsessagen nu er ført igennem, må det vel også være muligt på helt afslappet måde at genoptage drøftelserne mellem Århus Kommune og universitetet om ekspansion ned gennem Sjællandsgade-kvarteret, efterhånden som dette saneres.

– Nu kan det ikke længere være afgørende for byen, om skatteborgerne bor inden for eller uden for de nuværende bygrænser, hvorimod det er af afgørende betydning for universitetets trivsel, at det ikke for en længere årrække spaltes op i to vidt adskilte dele, og at dets grundlæggende idé: *universitas* eller frit oversat: *uddannelsescenter* således ikke i en uoverskuelig fremtid forflygtiges af hensyn til en fjern utopi. Det bedste må aldrig blive det godes fjende.

Stillingsstruktur

I den betænkning om stillingsstrukturen ved universiteterne og de højere læreanstalter, som det af Undervisningsministeriet nedsatte udvalg har afgivet i april måned, fremsættes et forslag om en ny struktur. Først skal man ansættes som adjunkt i en prøvetid på fra 2–4 år, derefter kan man efter en kvalifikationsvurdering, der foretages af de kommende institutråd, fast ansættes som lektor.

Udvalget har ikke kunnet opnå enighed om, hvorvidt der som en særlig gruppe mellem lektorer og professorer skal indskydes en fjerde gruppe svarende nærmest til de nuværende afdelingsledere, dog uden disses administrative funktioner, eftersom det jo er et grundprincip i den nye styrelseslov for universiteterne, at alle lærere skal have samme rettigheder og forpligtelser til at deltage i det administrative arbejde, der til gengæld ikke skal betales særskilt gennem honorarer.

Man er dog enige om, at det ikke er nogen god idé at betegne dem, som eventuelt kommer til at høre til denne mellemgruppe som assisterende professorer eller lignende; skal de være der, skal de hedde docenter. Når man ikke har kunnet opnå enighed om dette spørgsmål, hænger det bl. a. sammen med uenighed om, hvilke kriterier man skal lægge vægt på ved udnævnelsen af professorer og tillige med usikkerhed over for kravet om, at alle dertil kvalificerede skal kunne udnævnes til professor ubundet af den nuværende begrænsning i antallet af normerede professorater.

Om det sidste vil jeg blot sige så meget, at der kan være en god overensstemmelse mellem den nye styrelseslovs ordning, hvorefter »professoratsbegrebet« ophører med at eksistere, idet professorerne mister enhver rettighed i forholdet til andre lærere i samme fag, som de til gengæld heller ikke som hidtil har noget særligt ansvar overfor i form af særlige pligter til at skrive lærebøger o. l., – og en ret

til at blive udnævnt til professor, når man er kvalificeret hertil. »Professor« er ikke længere en stilling, men en titel som er forbundet med visse kvalifikationer. – Om det første vil jeg derimod sige noget mere, eftersom betænkningen her betræder nye veje.

Hidtil har der ikke været tvivl om, at de videnskabelige kvalifikationer principielt er afgørende ved bedømmelsen af kvalifikationerne, når nogen søger et professorat. Administrative og undervisningsmæssige kvalifikationer har kun kunnet spille ind, hvis to ansøgere iøvrigt står lige.

Man kan til nød forstå, at man hidtil har kunnet kritisere denne ordning, under en struktur som gav indehaveren af et professorat en særlig kompetence vedrørende administrative og undervisningsmæssige forhold. Det er derimod vanskeligere at forstå, at man med tanke på den nye struktur kan argumentere med samme styrke for at slække på de videnskabelige kvalifikationskrav, eftersom professorerne jo netop ikke ifølge denne har nogen særstilling, men blot har en titel, der giver visse fortrinsrettigheder til at blive aflastet for undervisningsarbejde af hensyn til deres videnskabelige arbejde.

Det er dog klart, at der alligevel vil være visse problemer forbundet med spørgsmålet, så længe professorer (endnu) har en højere løn end andre lærere. Opnåelsen af professortitlen er altså for så vidt stadig et avancement og dermed uløseligt forbundet med rekrutterings- og avancementsproblematikken. Der er derfor en vis mening i af den grund at se professortitlen som en normal afslutning på en universitetskarriere, og der kan da også anføres mange gode argumenter for, at man skal kunne avancere til tops i lønsystemet, når man på en tilfredsstillende måde udøver de arbejdsopgaver, man påtager sig, hvad enten de er af administrativ, undervisningsmæssig eller forskningsmæssig art. Alle funktioner er nødvendige på en højere læreanstalt, så længe den både skal forske og undervise.

Lægger man også fremtidigt udelukkende vægten på de videnskabelige kvalifikationer, vil det sandsynligvis resultere i en ringere motivation over for undervisningsmæssige og administrative opgaver fra de yngre læreres side. Da arbejdsopgaverne i den nye struktur fordeles efter majoritetsprincippet, og da der er fire gange så mange ikke-professorale som professorale lærere, kan en sådan ordning

føre til, at professorerne fortrinsvis pålægges administrative og undervisningsmæssige opgaver, unægtelig en ejendommelig konsekvens af en revolution, som er gennemført under det motto, at professorernes »magt« skulle brydes, fordi de ikke var uddannet til og særligt egnede til andet end videnskabeligt arbejde.

Lægger man derimod lige megen vægt på de forskellige funktioner, vil de yngre lærere sikkert med større sindsro påtage sig administrative og undervisningsmæssige opgaver. Til gengæld kan professorerne så forske i fred.

Såfremt der ikke var andre hensyn at tage end de nævnte, måtte alle interesserede støtte en ændring i stillings- og advancementskriterierne i den nævnte retning. Men det er et spørgsmål, om samfundet trods alt kan være interesseret i en sådan ændring af professorernes udvælgelse: Hvad er samfundets interesse i universiteterne på længere sigt? Skal universiteterne først og fremmest være centre for forskning – og en hertil knyttet højere undervisning, eller skal de være undervisningsinstitutioner, der er en videre udbygning af gymnasierne med en vis hertil knyttet forskningsvirksomhed?

Hvis man mener, at det sidste er samfundets interesse og mål, må man utvivlsomt uden forbehold slutte sig til tankerne om nye kvalifikationskriterier for professorer. Er man derimod indstillet på det førstnævnte mål i erkendelse af, at forskningen er det eneste, som med sikkerhed afgrænser universiteterne og de højere læreanstalter fra andre uddannelsesinstitutioner og dermed det afgørende for deres prestige, må man frygte, at en ændring af kvalifikationskravene vil forringe forskningens stilling på universiteterne og dermed nødvendigvis forringe deres prestige.

Denne slutning kan måske forekomme lidt inkonsekvent, eftersom vi jo tidligere nåede til den slutning, at hensyntagen til undervisningsmæssige kvalifikationer ville tendere mod at frigøre professorerne til forskning. Dette er måske nok rigtigt på kortere sigt. På længere sigt vil universiteternes ændrede prestige antageligt ændre rekrutteringen, således at de bedst kvalificerede vil søge andre steder hen, hvad enten det nu vil blive private eller halvprivate forskningsinstitutioner knyttet til erhvervslivet eller til efteruddannelsen af akademikere o. l.

For de samfundsvidenskabelige fakulteters vedkommende er konkurrencen fra administrationen og det private erhvervsliv i forvejen stærk og vil utvivlsomt være voksende med den lønpolitik, der i øvrigt drives over for professorer og andre højt kvalificerede forskere. Mange professorer af den hidtidige gruppe vil utvivlsomt af andre grunde føle sig fristet til at forlade universiteterne, nu da deres status ændres fundamentalt. Man har endog hørt tale om ventepenge og pension på grund af tjenestemandsstillingens væsentlige ændring!

På denne baggrund er det af stor interesse, at den omtalte betænkning fastslår, at man vel som hovedregel skal lægge afgørende vægt på dokumenteret høj grad af videnskabelig modenhed og original forskning, suppleret med evnen til at vejlede andre, bedømme andres forskning og at udvikle et fagområde. Men – afhængig af fagets og institutionens art – skal man også kunne lægge – ikke vægt, men – *hovedvægt* på andre kriterier: original indsats, litterært eller andet fagligt arbejde på højt niveau, herunder nyskabende arbejde inden for det pædagogiske område, f. eks. i form af udarbejdelse af undervisningsprogrammer, lærebøger osv.

– Man tilføjer, at man ikke tilsigter nogen *niveausænkning*, en noget jesuitisk formulering, eftersom der i hvert fald vil blive tale om en *niveauændring*. Når man i sin argumentation forudsætter, at professorerne har en ledende rolle i forskningen, har man tilsyneladende glemt, at professorerne netop i den nye styrelseslov ikke er *sikret* nogen ledende rolle, men tværtimod er underkastet flertallets vilje.

Heri ligger allerede en mulighed – vel også en risiko – for en *niveausænkning*, en risiko, der ikke er blevet mindre deraf, at de særlige organer af professorer og doktorer, som ifølge forslaget alene skulle være kompetente ved bedømmelsen af advancement til professorstillinger og af doktordisputatser, faldt i folketingsudvalget, således at det nu er de ordinære fakultetsråd domineret af studenter og yngre lærere, som suverænt skal træffe disse afgørelser, ganske vist på grundlag af sagkyndige indstillinger. Da det imidlertid er fakultetsrådene, som sammensætter disse sagkyndige udvalg og træffer de endelige beslutninger, kan man vel ikke lukke øjnene for de muligheder, der heri ligger for en sænkning af kvalifikationskravene.

Denne mulighed bliver ikke mindre, hvis rådene får et så bredt og ukontrollabelt udvalg af kriterier ud over de traditionelle, som foreslået af udvalget. Jeg kan derfor fuldt ud tilslutte mig den dissens, som i udvalget er afgivet af rektor for Polyteknisk Lærestalt, der ønsker at bevare de nugældende kvalifikationskrav.

Selv om man måtte erkende, at dokumenterede videnskabelige kvalifikationer fortsat skal være afgørende for advancement til en professorstilling, er det ikke dermed givet, at man skal fastholde det traditionelle disputatskrav, som da også allerede i de senere år er blevet slækket på flere områder. Denne udvikling hænger tildels sammen med den voldsomt forøgede efterspørgsel ved opbygningen af nye og udvidelse af de bestående lærestalter på et tidspunkt, da man på grund af en udpræget sparepolitik og mangel på forudseende forskerrekuttering i 1930'erne og 40'erne var totalt uforberedt på den eksplosive udvikling, som har fundet sted i de forløbne 10–15 år.

Man har i nogen grad allerede reelt måttet konstatere en vis sænkning af niveauet, men ikke faretruende, eftersom man stadig formelt opretholder de traditionelle rammer, som i løbet af nogle år vil kunne fyldes ud, når virkningerne viser sig af den indirekte forskningspolitik, som er afledt af den undervisningspolitik, der har sit udtryk i den frie adgang til universiteterne. Forskerkapaciteten har været et biprodukt af undervisningskapaciteten.

Der er imidlertid i slækkelsen af disputatskravet ikke udelukkende tale om en niveausænkning. Meget videnskabeligt arbejde – især inden for de eksperimentelle videnskaber – er så afhængigt af holdarbejde og teknisk apparatur, at det ikke har været muligt eller naturligt at forlange en doktordisputats af samme art og omfang som sædvanligt her i landet. Man har da også for få år siden skabt hjemmel for, at en disputats kan stykkes sammen af flere mindre afhandlinger. Herigennem har man allerede også formelt fraveget de kriterier, som alene fuldt ud sikrer, at den pågældende opfylder betingelserne for at kunne lede forskningen på et bestemt område: en selvstændig, dybtgående forskningsopgave på et større fagområde af et betydeligt omfang. Herved opnår man en beherskelse af et omfattende hovedområde, der har videregående betydning for overblik og kombinationsevne.

På den anden side må man ikke underkende værdien af holdarbejde og fælles udnyttelse af de videnskabelige miljøer, som vokser frem også ved de humanistiske og samfundsvidenskabelige fakulteter, hvor man også bliver mere og mere afhængig af materiale, som kun kan produceres og bearbejdes tilfredsstillende i fællesskab. I det omfang man fortsat vil stille krav til det selvstændige, personlige arbejde, kan man ikke forvente, at de unge forskere skal være villige til at gå ind i et holdarbejde, som har stor samfundsmæssig betydning.

Man må derfor afveje fordele og ulemper ved den traditionelle disputatsform mod hinanden. For mig er der ikke tvivl om, at disputatsformen er af stor betydning for forsker- og forskningsniveauet. Også det offentlige forsvar sikrer almene interesser derved, at man sikrer, dels at præses selv har skrevet sit arbejde, dels at det ligger på et tilstrækkeligt højt niveau. Garantien ligger ikke mindst deri, at der kan opponeres ex auditorio efter offentlig indkaldelse. Jeg kan derfor ikke helhjertet tilslutte mig en ordning, hvorefter kravene nedsættes til et lavere niveau.

På den anden side må man utvivlsomt være nødt til i stigende grad at acceptere individuelle delresultater af et holdarbejde. Betingelserne må dog være, at det er muligt at adskille de enkeltes indsats, således at deltagerne hver især er ansvarlige for sin anpart.

Man må besinde sig på, hvad man ønsker, universiteterne skal være i det fremtidige samfund. Skal de fortsat være højere forsknings- og læreanstalter, kan man ikke rokke meget ved de forskningsmæssige kvalifikationer hos professorerne. Derfor må udvalgets og betænkningens flertalsforslag forkastes af de ansvarlige politiske instanser, og dissensen følges.

Samfundsvidenskabelig grunduddannelse

I en betænkning fra maj 1970 har planlægningsrådet for de højere uddannelser præsenteret et forslag om indførelse af en fælles samfundsvidenskabelig grunduddannelse. Forslaget går ud på, at ethvert af fagene: jura, økonomi, statskundskab, sociologi, samfundsfag og psykologi skal indledes med to års studier af nogle fælles grundfag samt nogle mindre, valgfrie fag. Efter disse skal man kunne vælge enten et ét-årigt studium, to års basisuddannelse (»bachelorgrad«) ved en af de eksisterende mellemuddannelser: Handelsskolernes H.A. og H.D. studier, de sociale højskoler, Forvaltningshøjskolen, Biblioteksskolen, børneforsorgsseminarierne m. v., eller en tre-årig kandidatuddannelse i de traditionelle fag.

Formålet med forslaget er *dels* at give de studerende en bredere faglig orientering, *dels* at udskyde specialiseringen og *dels* at skabe større mulighed for studie- og erhvervsskift. Den bagvedliggende filosofi er den, at samfundsforholdene i nutiden ændres så hurtigt, at en uddannelse risikerer desto hurtigere at blive forældet, jo mere specialiseret den er.

Derfor vil man også sondre mellem elementviden på den ene side og teori- og anvendelsesviden på den anden, og lægge mindre vægt på indlæring af fakta (elementviden) og koncentrere basisuddannelsen omkring (fælles) samfundsvidenskabelige teorier og metoder.

Der kan anføres meget til fordel for en sådan samfundsvidenskabelig grunduddannelse. Ud over de hensyn, som udvalget anfører, kan man henvise til, at den giver en lempeligere overgang fra gymnasiernes meget brede uddannelse til et krævende specialstudium.

Endvidere vil den også imødekomme ungdommens positive interesse i at blive bedre orienteret i almindelige samfundsmæssige problemstillinger. Ikke mindst juridiske studerende kan have stort

personligt og fagligt udbytte af en forøget indsigt i de samfundsforhold, hvis normsystem, som juristerne uddannes til at administrere, jo er en formalisering af det samfundspolitiske værdisystem.

Hertil kommer endelig, at man vil aflaste de eksisterende uddannelser for problemerne med og ulemperne ved at skulle sortere studentermateriale i egnede og uegnede et år efter studentereksamen.

Vanskelighederne

Når man ser nærmere på forslaget, undgår man imidlertid ikke at se de svagheder, som udvalget selv har været opmærksom på, og som har givet sig udslag i mindretalsudtalelser fra studentside. Udvalget stiller nemlig ikke forslag om en enstregen basisuddannelse, men en flerstregen, som tager hensyn til behovet for de eksisterende uddannelser og deres kompetencer og til vanskelighederne ved herefter at opnå en tilstrækkelig stor fællesnævner, uden at den samlede studietid for kandidateksamen bliver forlænget. Vanskelighederne består i at forene hensynet til den *bredest* mulige og den *kortest* mulige uddannelse.

En anden vanskelighed er, at der i forvejen her i landet findes en række mellemuddannelser af ca. tre års varighed, hvorfor det kan være svært både at introducere en fælles samfundsvidenskabelig basisuddannelse ved universiteterne og samtidig overbygge denne med en ny samfundsvidenskabelig mellemuddannelse (»bachelor-grad«).

I stedet foreslår udvalget det lidet praktiske at lade universiteterne administrere basisuddannelsen for derefter at sende de »bachelor-studerende« til mellemuddannelsesinstitutionerne og selv videreuddanne de »kandidatstuderende«.

Måske længere juridisk studium

En særlig vanskelighed for det juridiske studium, som jeg har det nærmeste kendskab til, vil være, at den »juridiske metode« er så forskellig fra de fleste andre samfundsvidenskabers metode, at den dårligt kan optrænes ved beskæftigelse med andet end retligt materiale. Dette fremgår allerede af de erfaringer, man har gjort ved det eksisterende samfundsstudium. Der kan derfor ikke herske nogen

tvivl om, at i hvert fald et juridisk studium vil skulle normeres til mere end tre år efter en basisuddannelse på to år, hvorved studiet reelt vil blive længere end det nuværende. Hvor store lighederne er mellem de øvrige samfundsvidenskaber i henseende til metodefællesskab, skal jeg ikke bestemt kunne sige. I øjeblikket er der dog fuld identitet mellem 1. del af samfundsfag og statskundskab, men ikke mellem disse og økonomi, som vanskeligere kan integreres i en basisuddannelse.

Andre muligheder end universitetet

Intentionerne i forslaget er imidlertid så positive, at de bør overvejes nøje. Efter min mening leder præmisserne – hvoraf mange er rigtige – til en forkert eller i hvert fald ikke nødvendig konklusion.

Jeg vil henlede opmærksomheden på det forslag, som jeg i Jyllands-Postens Midtpunkt den 1. oktober 1969 fremsatte om i stedet at oprette en basis- og mellemuddannelse forud for kandidatstudierne og uden for universiteterne. Herved ville man aflaste universiteterne for det voldsomme studenterpres, som stiller helt uoverkommelige krav til institutionerne og deres lærere, som for det første ikke er pædagogisk kvalificerede til den propædeutiske opgave og på den anden side er overkvalificerede til at undervise ved en basis- og mellemuddannelse.

Universiteterne, som primært er forskningsmotiverede, finder ikke denne voldsomme elementære undervisningsaktivitet tilstrækkelig meningsfuld hvorfor man må opleve en katastrofal mangel på rekruttering af lærere på dette niveau. Ved at overlade dette udskilningsbeløb til de institutioner, som jeg efter amerikansk mønster kaldte »junior colleges«, ville man aflaste universiteterne, som heretter kunne koncentrere sig om forskningen og den højere undervisning. Man ville skabe en mindre inkonsekvent organisation f. s. v. som det ville være naturligt at have særlige institutioner til at forestå basisuddannelsen og særlige institutioner til at forestå mellemuddannelsen og den højere uddannelse.

I hvert fald er det mindre heldigt at have basis- og højere uddannelse sammen og mellemuddannelsen for sig. Et samlet uddannelsescenter fra bund til top er en anden mulighed, som imidlertid ikke i

sig selv indeholder nogen fordele, hvis gangen gennem systemet er velafstemt. Hertil kommer, at der vil kunne spares store penge, eftersom undervisningen på basis- og mellemplanet vil kunne bestrides af en billigere arbejdskraft, medens den dyre og højt kvalificerede arbejdskraft, som er knap, vil kunne sættes ind på mere adækvate og meningsfulde opgaver.

Kan ikke løsrives

Efter min opfattelse kan man ikke løsrive tanken om en samfundsvidenskabelig basisuddannelse fra universiteternes almindelige stilling i uddannelsessystemet. Også andre studier end de samfundsvidenskabelige har problemer med at sortere de til egentlige kandidatstudier egnede fra de uegnede.

Frafaldsprocenten ligger for universiteterne som helhed omkring 50, og de der falder fra har intet formelt udbytte af studietiden, selv om de søger over i en mellemuddannelse. Alt for meget af institutionens samlede (og begrænsede) kraft er investeret i en opgave, som er belastende og umenneskelig for såvel studerende som lærere. Samfundet kan heller ikke være tjent med fortsatte næsten ubegrænsede investeringer i dyre anlæg og lærere for at opretholde en ubegrænset adgang til universiteterne, samtidig med at samtlige seminarier og andre mellemuddannelser er lukkede ligesom de højere læreanstalter.

Skal man prøve at opretholde den frie adgang til universiteterne, må man nødvendigvis finde en helhedsløsning, hvis ikke hele uddannelsesområdet skal blive forvredet. Den frie adgang til uddannelse må omfatte al mellem- og højere uddannelse. Løftestangen kunne være den frie adgang til en basisuddannelse i samfundsfag, og/eller humanistiske og eksakte videnskaber bygget oven på gymnasieskolen og H.F. og placeret enten her (evt. i forbindelse med afskaffelse af gymnasieskolens realafdeling), ved seminarierne, som jo har svigtende tilgang, eller ved de bestående eller kommende uddannelsescentre.

Basisuddannelsen er imidlertid ikke et særligt universitetsproblem, men et almindeligt uddannelsespolitisk problem. I øvrigt mener jeg fortsat, at man snarest bør formulere en uddannelsespolitik.

Universitetets fremtid

I

Vanskelighederne ved at udtale sig om universiteternes fremtidige stilling skyldes først og fremmest manglen af en klart formuleret politisk målsætning for universiteterne og de højere læreanstalter. Muligvis findes en sådan for almenheden skjult målsætning, som manifesterer sig i et tilsyneladende kalejdoskopisk virvar af dispositioner hvis sammenhæng ville være indlysende klar, såfremt man ved et mirakel fik indblik i det bagvedliggende mønster. Desværre er jeg ikke sikker på, at det forholder sig på denne måde, der vel ville være kritisabel ud fra demokratiets synspunkt, men som ville være forståelig, når man tager de politiske konstellationer og de samfundsmæssige pres i betragtning. Man kan også henvise til, at der for flere år siden er nedsat et planlægningsråd for de højere uddannelser, og at politikerne derfor ikke kan lægge planer, så længe planlægningsrådet ikke er kommet meget videre end til at planlægge de nye såkaldte universitetscentres beliggenhed og iøvrigt er blevet brugt som ekspeditionsorgan for diverse akutte nødløsninger, som politikerne ikke gerne alene har påtaget sig ansvaret for, sidst den såkaldte »punktvisse adgangsbegrænsning«. Udviklingen tyder på, at forklaringen ligger dybere, at man enten ikke kan eller ikke vil formulere en klar målsætning.

Indtil videre må vi derfor indskrænke os til at iagttage de allerede foreliggende brudstykker, af disse udlede de sandsynlige virkninger for derefter at tage stilling til, *om* der foreligger udkast til et mønster, eller *om* der virkelig forekommer indbyrdes modstridende målsætninger, og endelig *om* man kan godkende den eller de forudsatte målsætninger. Man kan også tage sit udgangspunkt i de ideer, som har været genstand for debat, og som måske også er behandlet i offentlige betænkninger uden at være gjort til genstand for politiske beslutninger. Man kan også begynde med at formulere nogle almin-

delige spørgsmål og derefter søge at besvare dem under anvendelse af det foreliggende materiale. Er universiteterne primært en uddannelsesinstitution eller en forskningsinstitution? Skal universiteterne være åbne for alle, eller skal de være forbeholdt personer med et vist – ensartet – uddannelsesniveau? Skal tilgangen til universiteterne reguleres efter de studerendes ønsker eller efter samfundets behov?

Situationen er for øjeblikket den, at universiteterne er løbet over ende. Studentertallet er i det forløbne tiår firdoblet og lærerstaben forøget tilsvarende hovedsageligt gennem ansættelse af et stort antal amanuenser og andre ikke-professorale lærere, således at der i dag er fire gange så mange amanuenser som professorer, medens forholdet tidligere nærmest var det omvendte. Gennem denne meget betydelige udvidelse af lærerstaben med begrundelse i det forøgede undervisningsbehov – hovedsageligt af yngre og ganske unge lærere – har man dels indirekte skabt en udvidet forskningskapacitet gennem anerkendelsen af en norm, hvorefter faste lærere har ret til at anvende 50 pct. af deres tid på forskning, dels indbygget en betydelig spredning af de forskningsmæssige interesser og kvalifikationer i organisationen.

Man har imidlertid ikke hurtigt nok kunnet udbygge universiteternes fysiske kapacitet i form af undervisningslokaler, arbejdsværelser, læsesale m. v., og man har måttet konstatere et meget betydeligt frafald fra studierne, dels som følge af de utilfredsstillende studieforhold, dels vel også på grund af den større og mere uensartede studentermasse. Da den voldsomme vækst i organisationen ikke alene stiller store krav til planlægning og udbygning, men også til administration, har professorerne hidtil måttet anvende en voksende del af deres tid og kræfter til administrative opgaver, eftersom det administrative personale ikke er blevet udvidet i takt med opgaverne.

Flere af problemerne er blevet løst med den nye styrelseslov, som integrerer lærerkorpset i en fælles organisation med lige rettigheder og forpligtelser såvel vedrørende undervisning, forskning som administration. Professorerne er dermed blevet aflastet for en del pligter, som tidligere forhindrede dem i at udføre, hvad de anså som deres egentlige opgave: at forske og at undervise i tilslutning til deres forskning. Imidlertid har man samtidig med at begrænse pligterne

også begrænset kompetencen, således at professorerne ikke længere har nogen ledende stilling i organisationen. Da professorerne i kraft af deres udvælgelse på grundlag af forskningsmæssige kvalifikationer hidtil har været garantien mod, at universiteterne skiftede primærfunktion fra forskning til undervisning, kan man sige, at styrelsesloven åbner *mulighed* for, at universiteterne, der i fremtiden *kan* styres af de yngre lærere og studenterne (hvis de vil være med!), udvikler sig i retning af fortrinsvis at blive undervisningsinstitutioner, såfremt dette måtte være (eller blive) den politiske målsætning. Flere omstændigheder kan tolkes i denne retning.

Flere træk i skolens udvikling peger i retning af en 12-årig enhedsskole. I Sverige har man allerede en gymnasiefrekvens på over 30 pct. af en årgang unge, medens den i Danmark kun er ca. det halve. Man regner med en forøgelse i 1980 til 40 pct. i Sverige og (højst) ca 30 pct. i Danmark. Hertil kommer for Danmarks vedkommende H.F.-uddannelsen og andre uddannelser, som kan være eller blive adgangsgivende til de højere uddannelser. Tendensen til at indtage flere og flere i de højere uddannelser er klar nok, og mange stærke politiske kræfter taler for at åbne universiteterne for alle. Denne tendens understøttes af centertanken, som går ud på at samle en flerhed af højere uddannelser og mellemuddannelser (seminarier, sociale højskoler m. v.) i én organisation for at lette overgangen fra den ene til den anden og for at muliggøre en flerhed af fagkombinationer.

Endelig har man i den seneste tid fremlagt et forslag om en fælles samfundsvidenskabelig basisuddannelse for at skabe et fælles grundlag for de samfundsvidenskabelige uddannelser, højere som lavere. Tanken er ikke blot at skabe baggrund for en fælles viden, men også at udsætte tidspunktet for specialiseringen og endelig at åbne mulighed for at forlade uddannelsessystemet på et tidligere tidspunkt med en kompetencegivende eksamen (»bachelorgrad«). Flere basisuddannelser kan bygges over samme mønster.

Hvis alle disse tanker realiseres, er det indlysende, at universiteterne definitivt vil skifte karakter. Allerede nu stiller studenterne krav om, at en stigende andel af universiteternes budgetter anvendes til undervisningsformål. Det er ikke urealistisk at forestille sig, at en videre udvikling af de skitserede linier vil medføre et stigende pres

på universiteternes lærerstab. Den endnu gældende norm, hvorefter 50 pct. af alle lærernes tid kan anvendes til forskning, står muligvis for fald; i hvert fald er der fra planlægningsrådets side sat spørgsmålstegn herved. Den samme tendens kan findes i betænkningen om stillingsstrukturen ved universiteter og læreanstalter, hvori man fremsætter forslag om, at også pædagogiske kvalifikationer alene eller dog hovedsageligt skal kunne kvalificere til opnåelse af en professorstilling. Der kan ikke herske megen tvivl om, at forskningen ved universiteterne under sådanne vilkår vil få trange kår. Man kan ikke se bort fra, at forskningen vil søge til private eller offentlige forskningsinstitutioner eventuelt i forbindelse med efteruddannelsesinstitutioner o. l., og at det vil være vanskeligere at rekruttere de bedste kandidater til universiteternes lærerkorps, ikke mindst inden for samfundsvidenskaberne, som skal konkurrere med private og offentlige stillinger med høj indtægt og status.

Man kan diskutere, om tilgangen til den højere uddannelse skal være åben for alle uden hensyn til samfundets behov. Man kan naturligvis altid med en vis ret hævde, at samfundet har behov for mest mulig uddannelse. Denne – sikkert rigtige – påstand er imidlertid ikke ensbetydende med, at samfundet har behov for en hvilken som helst uddannelse for enhver pris. Så længe samfundets ressourcer ikke er ubegrænsede, kan man ikke uden videre acceptere, at hvem som helst uden hensyn til kvalifikationer kan have en ubetinget ret til at vælge en hvilken som helst uddannelse og anvende en ubegrænset tid på dens gennemførelse.

Man kan med en vis ret anføre, at det ikke er muligt fuldt ud at skønne over, hvad det fremtidige samfund har behov for, og at det først og fremmest må være lysten der driver værket, ikke alene af hensyn til den enkelte, men også af hensyn til helheden. Alligevel er det ikke det samme som at sige, at det ikke er muligt inden for visse grænser at prognosticere de samfundsmæssige behov i fremtiden. Enhver kan sige sig selv, at det ville være uønskværdigt, om visse af de praktiske, tekniske uddannelser affolkes til fordel for den højere uddannelse.

U-landenes erfaringer tyder derpå, og i Tyskland har man haft problemer med visse mellemteknikeruddannelser. Hertil kommer, at et højt uddannet personale, der bliver beskæftiget med mindre kva-

lificeret arbejde, nemt vil kunne udvikle sig til et proletariat, som vi har set i en ikke fjern fortid.

Det er imidlertid en dårlig løsning at åbne universiteterne for alle og samtidig holde visse andre højere uddannelser, f. eks. læreanstalterne, og mellemuddannelser, f. eks. seminarier, sociale skoler, handelshøjskoler m. v. lukkede. På den anden side er det ikke uforståeligt, at politikerne ikke uden videre følger opfordringen til at åbne læreanstalterne. Man må ikke glemme, at medens det kun koster ca. 30.000 kr. at uddanne en kandidat ved de humanistiske og samfundsvidenskabelige fakulteter, koster det fra 250.000–350.000 kr. at uddanne en kandidat ved læreanstalterne. Her finder vi en væsentlig del af forklaringen på, at studenterne bunkes sammen ved universiteterne. En anden side af sagen er den hos ungdommen voksende interesse for humanistiske og samfundsvidenskabelige emner. Spørgsmålet er blot, om det er nødvendigt at kanalisere denne interesse gennem universiteterne.

II

Der er al mulig grund til at billige et generelt hævet uddannelsesniveau i samfundet; både fordi det er til gavn for samfundets produktionsevne, fordi det giver den enkelte større muligheder, og fordi det tjener til at mindske den sociale ulighed. I det omfang, det er rigtigt, at nutidens sociale magt og status er knyttet til uddannelsen, er det en realistisk tanke at søge den sociale udjævning fremmet gennem en højnelse af uddannelsesniveauet. For visse politiske kredse synes dette at være ensbetydende med en universitetsuddannelse. Den sociale udjævning søger man at opnå ad to veje: *Dels* gennem overproduktion af akademikere, hvorved deres monopolstilling brydes, og løntoppen skæres bort; det er en almindelig opfattelse, at behovet for akademisk arbejdskraft vil være dækket i midten af 70'erne. *Dels* ved at arbejde for at få et stigende antal arbejderbørn på universiteterne; det er en velkendt sag, at medens arbejderne udgør op mod halvdelen af den samlede befolkning, kommer kun ca. 10 pct. af de studerende fra denne befolkningsgruppe.

Det er muligt, at man på længere sigt kan opnå en større udjævning ad denne vej, eftersom det er rimeligt, at traditionelt studie-

fremmede miljøer ikke begunstiger valget af en højere uddannelse, ligesom også økonomiske forskelle for tiden svækker uddannelsesgraden for de lavere indtægtsgrupper. På den anden side er det vel mindre sandsynligt, at udjævningen fuldt ud kan gennemføres ad denne vej, eftersom der vel er grund til at gå ud fra, at selektionen allerede har ført til en spredning i erhvervsvalget efter evner, og at denne spredning – og selektion – i hvert fald i fremtiden vil blive en realitet. Det ville i hvert fald være naivt og urealistisk at bygge sin socialpolitik på en forudsætning om, at alle mennesker har samme intellektuelle udrustning og dermed samme muligheder for at gennemføre en højere uddannelse.

Dette være ikke sagt for at nedvurdere andre menneskelige egenskaber end de bogligt-intellektuelle. Tværtimod fører snobberiet for den højere uddannelse netop til en nedvurdering af alle mulige andre værdifulde sider af den menneskelige intelligens. Skal man imidlertid presse en stigende og uensartet masse af studerende gennem universiteterne, kan det kun ske på bekostning af uddannelsernes standard. I forvejen er frafaldsprocenten i betænkelig nærhed af de 50 %, hvad den i øvrigt altid har været. Det nye er, at det *absolutte* tal af frafaldne er mangedoblet på grund af tilgangsekspllosionen, og at de frafaldne ikke har så let ved at finde alternativ uddannelse ved seminarier og andre mellemuddannelser som har indført adgangsbegrænsning. Der vil derfor uvægerligt opstå et stærkt pres i retning af at sikre alle, som har ret til optagelse på universiteterne, en videre *ret* til en eksamen.

Vi stillede tidligere det spørgsmål, om samfundet havde råd til at uddanne uden hensyn til behov. Vi kan også spørge på en anden måde: Har samfundet råd til en forringelse af den akademiske uddannelse som helhed af hensyn til en eventuelt tilstræbt social udjævning? Har man råd til at forringe universiteternes status med den heraf følgende forringelse af rekrutteringen og forskningen? Efter min opfattelse kan man opnå de ønskede politiske mål tilnærmelsesvis ad anden vej uden de samme skadevirkninger. Man må begynde med at afdramatisere universiteternes stilling ved at hævde andre uddannelsers status.

Jeg har tidligere anbefalet at overbygge gymnasierne med et 2-årigt college-studium, som kan afsluttes med en bachelor-grad, der

giver adgang til mellemuddannelserne og de højere uddannelser for dem, som ikke vil gå ud i livet med denne basisuddannelse. Disse basisuddannelser bør ikke ligge ved universiteterne, allerede fordi undervisningsstaben nødvendigvis vil skulle sammensættes efter forskellige kriterier, hvilket totalt vil ødelægge de forudsætninger, ud fra hvilke styrelseslovens integrationsprincip er dannet. Men sådanne basisuddannelser vil sikkert være mødestedet for samfundets behov for uddannelse og det store flertals muligheder for at gennemføre en sådan.

Det *åbne universitet*, der står til rådighed for hele folket, eksisterer allerede i form af *folkeuniversiteterne*. Med den nye styrelseslov har vi endelig fået lovfæstet universiteternes pligt til – ud over at forske og give højere undervisning – at udbrede kendskabet til forskningens resultater i befolkningen som helhed. Det må derfor blive universiteternes opgave i fremtiden, når og hvis de bliver aflastet for andre opgaver, at opbygge en virkelig *university extension*, der giver befolkningen i almindelighed andel i den forøgede viden.

At efterlyse en universitetspolitik er ikke det samme som at sige, at der skal drives politik ved hjælp af universiteterne. Ej heller, at den virksomhed, som drives ved universiteterne, herunder især forskningen, er eller bør være politisk. I det foregående har jeg efterlyst en universitetspolitik i den forstand, at man fra politisk hold beslutter sig til, hvilken rolle universiteterne skal spille i det fremtidige uddannelsessystem, og hvilken rolle de skal spille i forskningens tjeneste. Herigennem drives der naturligvis politik med universiteterne, men ikke nødvendigvis på den indirekte måde, at man søger at fremme videregående politiske formål i henseende til samfundets fremtidige indretning. Skadevirkningerne kan som nævnt blive for store i sammenligning med de tvivlsomme politiske resultater.

I det hele taget er der grund til at advare mod den for tiden ofte hævdede påstand, at universiteterne er politiske systemer, og at deres virksomhed derfor også er en politisk virksomhed. Denne påstand har – ligesom mange andre – en kerne af sandhed, men også kun en betinget sandhedsværdi. Påstanden er rigtig i samme forstand, som det er rigtigt, at enhver menneskelig organisation, staten, kommunerne, private erhvervsvirksomheder, skoler, familien osv., er politisk for så vidt som deres virksomhed har samfundsmæssig betyd-

ning. Men det er ikke det eneste og måske heller ikke det fornuftigste kriterium for et politisk system, i hvert fald er det ikke det sædvanlige i faglig forstand, omend det er genstand for en voldsom diskussion.

Man kan imidlertid ikke af nogen definition på et politisk system udlede nogen tvingende slutning om, efter hvilke metoder universiteterne skal arbejde, og hvilken organisationsform man skal vælge. For mig at se er det fornuftigt, at man overlader til de egentlige politiske organer at afstikke retningslinjerne for universiteternes styre og virksomhed, og at universiteterne inden for disse rammer søger at efterleve de traditionelle krav om et maksimum af objektivitet i deres forskning og undervisning. De, som ud fra en bestemt politisk ideologi ønsker at identificere politik med videnskab – som de identificerer politik med ret – kan ikke selv være tjent med, at denne lære trænger ind, så længe de ikke selv har den politiske magt.

Ligesom retten bør videnskaben i alles interesse tilstræbe objektivitet og frihed, ikke i nogen bestemt befolkningsgruppes interesse, men fordi dens objektivitet og upartiskhed er dens eneste mulighed for at være samfundets, dvs. det bestående samfunds tjener. Ønsker man at ændre samfundet, er det bedre at gå den sædvanlige politiske vej og at udnytte videnskabens resultater hertil, frem for at politisere videnskaben.

Hermed være ikke sagt, at videnskaben og universiteterne ikke skal være kritiske. Tværtimod. Men de skal være kritiske over for alt, også over for politiske ideologier af enhver art. Det er jo dog universiteterne, der i kraft af udviklingen i den almindelige filosofi og videnskabsteori forlængst har overvundet den positivisme, som velmenende reformatorer nu længe efter vil aflive. Det er ikke nogen hemmelighed ved universiteterne, at forskningen ikke uden at træffe en beslutning på grundlag af en vurdering kan vælge sin genstand og sit mål. Men det er ikke rimeligt at kalde en sådan beslutning politisk, uden at dette begreb udvandes for enhver præcis betydning.

Det er naturligvis samfundets – virkelige – politikere, som må foretage den endelige prioritering af de forskellige forskningsaktiviteter, herunder især fordelingen mellem grundforskning og praktisk forskning og mellem de naturvidenskabelige på den ene og de sam-

fundsvidenskabelige og humanistiske videnskaber på den anden side. Og her er jeg ganske enig med dem, der mener, at samfundet for længe har forsømt de sidstnævnte til fordel for de førstnævnte. Kommer man derimod frem til den enkelte forskers valg, er det erfaringsmæssigt i samfundets interesse at overlade valget af forskningsobjekt og -projekt til den enkelte, såfremt man ønsker at opnå et på længere sigt optimalt resultat, og derfor ikke at stemple disse beslutninger som politiske. De enkelte forskere har i reglen mere fantasi end de politiske instanser til at vælge de for et ekspanderende samfund nyttige emner.

Forskningen skal med andre ord være kritisk i sit valg af objekter og metoder, men når objektet og metoden er valgt, må den videre anvendelse af metoden tilstræbe objektivitet og politisk neutralitet, både af hensyn til resultaterne og tilliden til videnskaben. Kun herved kan universiteterne løse den opgave, som består i på én gang gennem forskning at skabe forudsætning for yderligere ekspansion i samfundet og gennem den højere undervisning at uddanne de mennesker, som skal føre ekspansionen ud i livet. Her må givetvis gamle grænser falde, og nye kombinationer af faglig kompetence etableres. Universiteterne er dog allerede inden for de bestående rammer kommet en del længere i denne retning, end de højtlydende angreb på de forældede fakultets- og universitetsgrænser synes at forudsætte.

For at vende tilbage til begyndelsen: Det er ikke min mening at opfordre politikerne til at lade universiteterne være i fred. Derimod til at vælge en universitetspolitik, men ikke gøre universiteterne til instrument for en videregående politik, der tvinger universiteterne ind i en ny rolle som almen og folkelig undervisningsanstalt.

Herefter kan universiteterne forblive – eller rettere sagt – påny blive, hvad de bør være: Forskningsinstitutioner med en til forskningen knyttet højere uddannelse. For øjeblikket balancerer vi på knivens æg. Det er på høje tid, at politikerne bestemmer sig til at vælge. Er toget først kørt, er der ingen vej tilbage.

— — —

NB! Efter at ovenstående er gået i trykken, har offentligheden fået kendskab til Undervisningsministeriets perspektivplan, som be-

kræfter, *dels* at Undervisningsministeriet faktisk arbejder med en universitetspolitik, *dels* at mine slutninger angående dennes indhold ikke er ubegrundede, hvorfor mine betænkeligheder kun er blevet yderligere bekræftet.

P-planen og universiteterne

P-planen, regeringens perspektivplan for 1970–1985, er nu efter en del forpostfægtninger blevet offentliggjort i sin helhed. Ikke mindst forhåndsomtalen af de økonomiske fremtidsudsigter har givet anledning til dystre overvejelser hos dem, der troede, at vi var på vej ind i tusindårsriget. Det står klart, at den økonomiske vækst vil blive af væsentlig mindre omfang i 70'erne end den var i 60'erne, og at ekspansionen inden for den offentlige sektor må begrænses på forskellig måde, såfremt man skal undgå alvorlige forstyrrelser af ligevægten i landets økonomi. På den anden side er det klart, at uddannelsen er en produktivkraft af største betydning i et ekspanderende samfund.

Uddannelsessystemet kommer derfor i en dobbeltposition. På den ene side er samfundet interesseret i et stigende uddannelsesniveau, herunder en voksende forskningsaktivitet, dog ikke alene af nationaløkonomiske grunde, men også på grund af uddannelsens personlighedsudviklende betydning. På den anden side må samfundet af hensyn til den fortsatte vækst i samfundsøkonomien og af hensyn til prioriteringen i forhold til andre samfundsgoder, social- og sundhedsvæsen, trafikveje m. v., være interesseret i at begrænse udgifterne til uddannelse og forskning mest muligt.

Jeg skal i det følgende ikke opholde mig ved P-planen som helhed, men indskrænke mig til at fremsætte nogle kommentarer til afsnittet om den højere uddannelse og forskningen, som behandles i kap. VIII nr. 1–2. I et par artikler i Jyllands-Postens Midtpunkt (d. 1/10 1969 og d. 26/8 1970) har jeg tidligere udtalt mig om disse spørgsmål, hvoraf nogle besvares i P-planen.

Endelig kom den efterlyste målsætning

Dette gælder først og fremmest kravet om en generel målsætning for undervisningssystemet. På godt og ondt indeholder P-planen den længe efterlyste målsætning for undervisningssystemet som helhed og den »videregående« undervisning i særdeleshed. Det er også tilfredsstillende, at det ikke er planlægningsrådet for de højere uddannelser, men et af regeringen direkte nedsat embedsmandsudvalg, der som led i en helhedsvurdering af hele samfundsudviklingen placerer den højere uddannelse og forskningen i en samfundsmæssig helhed, der understreger nødvendigheden af at prioritere de forskellige værdifulde samfundsopgaver, der ikke alle kan realiseres fuldt ud på én gang.

På side 15 sammenfattes tendenserne således:

1. alle gennemgår en 9-årig enhedsskole
2. alle 16–18 årige får lejlighed til at gennemgå og gennemføre 10–12 års uddannelse (10. skoleår, gymnasium, H.F., erhvervsuddannelse)
3. en væsentlig del af befolkningen gennemgår en »videre uddannelse«
4. en stor del af befolkningen gennemgår en efteruddannelse
5. en betydelig del af den aktive befolkning søger en videreuddannelse (fritidsundervisning).

Det fremgår af punkt 3., at man regner med en væsentlig vækst i de »videregående« uddannelser, hvorved man altså forstår enhver uddannelse, som sætter ind efter det 10.–12. skoleår, nemlig en forøgelse til ca. det dobbelte fra ca. 30 pct. af en årgang i 1970/71 til ca. 57 pct. i 1984/85. Indtil dette punkt vil sikkert alle kunne forenes i at betragte denne målsætning som realistisk og fornuftig. Når man derimod nærmere ser på, *hvorledes* denne videreuddannelse tænkes afviklet, vil vandene utvivlsomt skilles, hvilket allerede er foruddiskonteret i den offentlige debat før betænkningens offentliggørelse.

Kun 50 procent flere kandidater

To ting står klart: Man anerkender for så vidt individernes selvbestemmelsesret, som man ikke vil sætte ind med generelle adgangsbegrænsninger, derimod nok med specielle begrænsninger i tilfælde af særlige kapacitetsproblemer. På den anden side vil man indrette systemet således, at den enkelte i sit valg *dels* opfordres til at følge sine interesser, *dels* opfordres til at afslutte uddannelsen, når evnerne ikke rækker længere, *dels* opfordres til at vælge den uddannelse og den varighed, som samfundet har behov for.

Man erkender, at den voldsomme vækst i videreuddannelsen i 60'erne har skabt næsten uoverskuelige vanskeligheder for universiteterne, fordi tilgangen såvel til de højere læreanstalter som til de kortere mellemuddannelser: seminarier, handelshøjskoler, sociale skoler, teknika m. v. har været begrænset, hvorved tilgangen til universiteterne er blevet firdoblet, medens tilgangen til læreanstalterne og mellemuddannelserne kun er steget med hhv. 50 pct. og 100 pct. Følgerne har været kaos, fejlinvesteringer og et betydeligt spild af værdier i form af frafaldsprocenter på over 50. Især de humanistiske og samfundsvidenskabelige fakulteter har haft umulige forhold.

Man vil nu råde bod på disse forhold ved at koncentrere opmærksomheden om de kortere og mellemlange uddannelser og arbejde mod en ophævelse af adgangsbegrænsningen til disse uddannelser. Derimod vil man udvise tilbageholdenhed med ophævelse af adgangsbegrænsningen til de højere læreanstalter, som erfaringsmæssigt regner med udgifter, der andrager indtil det 10-dobbelte af udgiften pr. student ved universiteterne. – Man regner med, at mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{2}$ vil forlade uddannelsessystemet med en 2-årig uddannelse, mens kun ca. $\frac{1}{3}$ forventes at fortsætte efter 3–4 års videreuddannelse, således at de traditionelle højere uddannelser af 5–7 års varighed vil andrage mindre end $\frac{1}{3}$ af de studerende. Følgen heraf bliver, at man kun regner med en stigning i kandidatproduktionen på ca. 50 pct. i hele perioden.

Samfundets midler og behov er begrænsede

Organisatorisk regner man som hidtil med en fortsat centerdannelse med basisudannelser og en fleksibel studiekombination, som dels tilader udskydelse af specialisering længst muligt, dels afgang og senere efteruddannelse på vilkårlige stadier og dels sikkerhed for, at ethvert trin i videreuddannelsen giver en erhvervskompetence. Kort sagt: »Det er (derfor) vigtigt, at der sættes ind på, at ingen uddannelse bliver længere og mere kostbar end strengt nødvendigt for sit formål.« (p. 30).

Det er set fra alles synspunkt i hvert fald positivt, at man nu har fået et centralt politisk udspil til uddannelsesdebatten. Det understreges også gang på gang, at der er tale om én – blandt flere mulige – modeller for en langsigtet løsning. Der kan næppe heller forventes enighed om meget mere. De studerende har allerede taget afstand fra tanken om, at der skal tages samfundsmæssige hensyn ved planens udformning, og fra tanken om, at der skal lægges stigende vægt på de kortere udannelser. Man ser her en faktisk adgangsbegrænsning og en reduktion af den enkeltes mulighed for selvudfoldelse. Det er imidlertid vanskeligt at overse den kendsgerning, som er planens udgangspunkt, at samfundets midler er begrænsede, og at der altså ikke kan ofres ubegrænsede midler på den højere uddannelse. Hertil kommer, at samfundets behov for personer med en sådan uddannelse ej heller er ubegrænset. Endelig må man ikke glemme, at frafaldet især fra universiteternes lange uddannelser er uforsvarligt stort. Man må utvivlsomt betragte en udvikling efter de skitserede retningslinjer enten som et nødvendigt onde eller måske snarere som et menneskeligt *tilbud* til de mange, som ønsker en videreuddannelse uden at have evner eller en stærk motivering for at fortsætte med et langt uddannelsesforløb. – Ligheden i samfundet bør ikke tilstræbes ad uddannelsespolitiske, men ad lønpolitiske og skattepolitiske veje, – og man er allerede kommet et stykke hen ad vejen.

Forskningspligt – forskningsret

Mere betænkeligt forekommer det mig, når man tilsyneladende forestiller sig, at det fleksible og glidende uddannelsesforløb forudsætter

en organisatorisk enhed, et *center*, hvori alle videregående uddannelser fra de kortere til de længste integreres. Man støder her på en række problemer, *dels* af administrativ karakter, *dels* af stabsmæssig karakter. Det forudsættes i betænkningen, at de lærere, som skal undervise på de to første års trin, ikke skal have nogen forskningsforpligtelse. Sagt på rent dansk, at de ikke skal have nogen *forskningsret*. Sagen er jo den, at de nuværende universitetslærere antages at have ca. halvdelen af deres tid til rådighed for forskning. Skal universiteterne derfor administrere »basisuddannelserne«, betyder det, at universitetslærerne må deles op i to grupper, hvoraf den ene har forskningsret eller -pligt og den anden ikke. Efter at styrelsesloven har indført den fulde integration, som netop slettede forskellen mellem professorer og amanuenser, er det ganske urimeligt på ny at ville indføre et skel mellem to lærerkategorier i samme organisation. I stedet for bør man, som jeg tidligere har foreslået (Jyllands-Posten 1/10 69), oprette en særlig mellemstation mellem gymnasierne og de videre uddannelser og f. eks. kalde dem Junior Colleges. Her kan så passende de første to års videreuddannelse finde sted ved hjælp af en særlig stab af lærere. De, som ønsker en videreuddannelse, kan herefter søge til de eksisterende mellemuddannelsesinstitutioner eller til de højere uddannelsesinstitutioner, der således fortsat kan forblive forskningsinstitutioner. Afsnittet om forskningen (kap. VIII nr. 2), der taler om en styrkelse af forskningsrådene og anden forskning uden for universiteterne, kan give bange anelser med hensyn til den virkelige hensigt med universiteterne.

Er det meningen, at disse skal bevare deres status, såvel i henseende til selvstyre som til forskning, må man bevare dem som selvstændige institutioner uden for og ved siden af de øvrige institutioner. I modsat fald må man forestille sig, at de forskningsinteresserede og -kvalificerede lærere søger andre steder hen. Hermed vil man have brudt med det århundredgamle princip om forskningens og undervisningens gensidige befrugtning, som de fleste oplever som en grundlæggende værdi.

Tvivlsom medbestemmelsesret

Hvordan man i øvrigt inden for de generelle rammer skal kunne udforme f. eks. en juridisk uddannelse, er et andet spørgsmål, som slet ikke er let. Der tiltrænges reformer, men reformerne i de enkelte uddannelser må afvente den kommende generelle uddannelsespolitiske debat om målsætningen og den grundliggende struktur.

Måtte alle parter: politikere, studenter, lærere og befolkningen i almindelighed bevare hovedet koldt i den nærmestkommende tid, således at de tilsyneladende noget stivnede positioner ikke medfører videregående skadevirkninger. Der vil ikke være meget ved en medbestemmelsesret, såfremt den, når støvet har lagt sig, ikke længere har noget indhold.

Et tredje standpunkt

Det hører til radikale bevægelser retorik, at den, der ikke er med os, er mod os. Det vil dog for de fleste føles uacceptabelt at blive presset til at vælge side i en problemstilling, der ikke opleves som udtømmende. Undertiden fristes man over for kravet om et enten-eller til at sige både-og eller undertiden hverken-eller.

Der kan naturligvis foreligge situationer, hvor kampen angår værdier af en sådan betydning, at ethvert forsøg på nuancering ville være farisæisme eller ligefrem forræderi. Under den anden verdenskrig forelå for de fleste her i landet en sådan situation. Der kan også forekomme andre situationer, hvor man som embeds- eller privatmand i sine dispositioner må underordne sine nære interesser en langsigtet målsætning.

Bliver man derfor opfordret til som samfundsborger eller som medlem af en socialgruppe at underskrive en offentlig resolution, må man for det første overveje, om der foreligger en alvorlig trussel mod værdier, som man anser for at være væsentlige. Men man må dernæst overveje, om underskrift på en resolution er et egnet middel til at værne de truede værdier, om de, man optræder sammen med, alle er ens venner, og om de, man står imod, er ens fjender. For selv om en resolution altid er *for* noget eller nogen, vil den også være *imod* noget eller nogen, selv om det ikke altid er så direkte udtalt.

Jeg tror, at mange i al almindelighed kan have erhvervet en vis allergi mod resolutions- og underskriftkampagner. I efterkrigstiden er denne form for pression blevet anvendt på en sådan måde, at den dels har kunnet udvikle sig til politisk manipulation, dels har ført til dannelse af selvbestaltede og selvsupplerende grupper af underskrivere, som efterhånden uden større variation vil kunne findes på de fleste resolutioner mod alt ondt i verden, hvorved effekten naturligvis efterhånden reduceres til et minimum. Mange har utvivlsomt vil-

let spare sig til den rigtige sag. Spørgsmålet er så, om ulven nu for alvor er kommet, og om man derfor må alle mand af hus. En kreds af universitetslærere har opfordret mig og samtlige andre universitetslærere til at underskrive en resolution til undervisningsministeren i anledning af, at styrelsesloven i år og næste år skal revideres med en række krav til sådanne ændringer.

Det er rigtigt, at universiteterne i de senere år har været ude i en krise, som tildels skyldes studenternes forhold til de styrende organer. Det er dog et spørgsmål, om krisen er så akut, at der er anledning til for lærerne som gruppe betragtet at vedtage resolutioner, der i hvert fald kan opleves som rettet mod visse studenter og politikere. Politiseringstendensen har fra venstrefløjen været så markant, at man – måske med urette – frygter at blive taget til indtægt for en modsat rettet politisering. Jeg må indrømme, at navnene på anbefaljerne fra Aarhus Universitet, som jeg kender bedst, ikke i sig selv giver megen grund til en sådan frygt.

Det er også et spørgsmål, om de forhold, resolutionen peger på, er de eneste eller dog de vigtigste, og om de veje, man peger på, er de bedste. Ved at skrive under på resolutionen kan man blive taget til indtægt for den opfattelse, at hvis de her anførte krav imødekommes, vil universiteterne kunne overleve som selvstændige og selvstyrende institutioner. Og det er jeg meget lidt sikker på.

Vel skal din tale være: ja, ja og nej, nej! Men undertiden må det være tilladt og ønskeligt at sige både ja og nej.

Der er meget i resolutionen, som jeg uden tøven kunne skrive under på, men der er også en del, jeg er i tvivl om. Ikke mindst er jeg i tvivl om, hvad eller hvem den er rettet imod. Det siges ingen steder klart, om det er studenterne eller politikerne, universiteterne skal beskyttes imod i forskningsfrihedens interesse. Der tages heller ikke stilling til det ikke helt irrelevante spørgsmål, om alle universitetslærere har de samme interesser i forskning og undervisning, og om de som gruppe betragtet er de bedst egnede til i frihed at styre universiteternes forskning og undervisning.

Ved at sammenpakke 5 krav, som ikke alle forudsætter hinanden, i stedet for at nøjes med 1 eller 2 klare punkter, tvinger man adressaten til at »take it or leave it«. Tertium non datur!

Kort sagt, resolutionen er både for omfattende og for begrænset.

I sin iver efter at varetage lærernes interesser, især i forhold til studenterne, kommer den til at udtrykke sig så almindeligt, at den kan tages til indtægt for den opfattelse, at universitetslærerne og kun disse bør have indflydelse på forskningen og undervisningen, men det er naturligvis ikke meningen.

Det er vanskeligt at se, om de 5 punkter, som er aftrykt nedenfor, indebærer krav om ændringer i styrelseslovens regler om institut-, fakultets- og fagråd, konsistorium samt studienævn, jfr. pkt. 1 og 3, idet det ifølge de gældende bestemmelser er disse organer med den i loven fastsatte fordeling mellem lærere og studenter, der leder forskningen og undervisningen. Denne fortolkning modsiges dog af pkt. 4, som blot argumenterer for status quo i sammensætningen af de styrede organer, og at der ved de nærmere bestemmelser om institutråd ikke rokkes ved principperne for fordelingen af indflydelsen mellem lærere og andre grupper i de styrende organer. Men hvad betyder det så, at institutternes forskningsopgaver defineres og forvaltes af forskerne selv? Betyder det, at institutterne ikke er bundet af de politiske instansers prioritering af bevillingerne til videnskabelige stillinger inden for institutternes område, eller betyder det, at institutrådene som sådanne er inkompetente i så henseende, da der i disse findes personer, som ikke er forskere? For det kan da ikke betyde, at den enkelte forsker (eller lærer) har fuld frihed til at bestemme, hvad han vil lave, også at han ikke vil forske?

Hvad vil det sige, at lærerne har det »faglige ansvar« for undervisningen – under overholdelse af gældende bestemmelser? Hvilke bestemmelser? Hvis det er reglerne om studienævn, der sigtes til, kan udtalelsen forstås som et krav om en ændring af disses sammensætning. Men pkt. 4 indeholder ikke noget udtrykkeligt forslag herom. Hvis der ikke er tænkt herpå, hvad mener man så med »fagligt ansvar«? Mener man, at lærerne ikke er bundet af studienævnets beslutninger med hensyn til undervisningens form og indhold, og hvordan kan dette i givet fald være foreneligt med overholdelse af gældende bestemmelser?

Hvad er det man vil sige i pkt. 5? Er det, at studenterrådene ikke *alene* skal repræsentere studenterne i de styrende organer, men at også andre grupper skal have adgang til valg efter regler som de gældende? Eller er det, at studenterrådene vel skal have denne eneret,

men at reglerne for repræsentanternes udvælgelse skal sikre mindretalsrepræsentation? Og hvad mener man med, at også mindretal blandt lærerne skal sikres repræsentation? Indebærer denne passus et forslag om ændring i reglerne for valg af lærerrepræsentanter, og hvad er det for mindretal, der sigtes til?

Jeg har altid ment, at studenterrådene fuldt ud bør repræsentere studenterne i de styrende organer, og det gør jeg fortsat, uanset de basserer vi har haft med rådene med deres nuværende politiske observans. Man sikrer bedst kontinuiteten i arbejdet i de styrende organer på denne måde (og kontinuiteten i de styrende organer værdsættes jo også højt i motiveringen for resolutionen, men til fordel for lærernes indflydelse). Det politiske flertal kan skifte fra tid til anden, men uanset dette vil rådsrepræsentation i hvert fald være bedre end den mere eller mindre tilfældige gruppe af studenter, som efter de gældende regler en gang årligt vælges ind i organerne. Det gælder også her, at bureaukratiet i rådene – såvel det centrale som de faglige studenterråd – består, selv om flertallene og personerne skifter.

Lad mig for at afværge enhver misforståelse sige, at mine erfaringer fra det forløbne år siger mig, at der blandt studentermedlemmerne i de styrende organer efter de hidtidige regler har været særdeles dygtige medlemmer, og at jeg også vil være villig til eventuelt at acceptere eksistensen af to studenterråd ved hvert universitet, såfremt man ikke internt kan blive enige om valgeregler, som sikrer begge hovedgrupper af studenter en passende repræsentation i universitetets organer. Det bedste ville imidlertid være regler, som sammenkoblede valget til studenterrådene med valgene til de styrende organer. Det reelle problem er i hvert fald, at der udformes klare og kontrollable valgeregler, som sikrer et fair valg.

Jeg drager den konsekvens, at studenterrådene bør repræsentere studenter, af den erkendelse, at studenterrådene er studenternes interesseorganisation. Derfor mener jeg heller ikke, at studenternes indflydelse i organerne talmæssigt bør forøges. Jeg er med resolutionen enig i, at studenterne ikke har eller bør have noget *ansvar* for universiteternes styrelse, men at dette ansvar må påhvile de lærere, som af samfundet er ansat til og lønnet for at forvalte de betydelige samfundsværdier, og at dette ansvar kun kan realiseres, såfremt læ-

terne har flertallet i de styrende organer. – Jeg ville gerne for mit eget vedkommende foreslå, at dette også kommer til at gælde studienævne, hvor sammensætningen efter de gældende regler er 50 %–50 %. Erfaringerne mange steder taler for en sådan ordning, såfremt man ikke vil underkaste nævnene fagrådernes og konsistoriums kontrol. Som det er for øjeblikket med suveræne studienævn sammensat 50–50, er vi ude i et administrativt rod af dimensioner, idet fagrådene ifølge disses regler skal lede forskningen og undervisningen.

Hvordan skal man gøre det, når man ingen kompetence har i forhold til studienævne, og hvordan skal fagråd og konsistorium kunne lede hele butikken, når de ingen indflydelse har på halvdelen af omsætningen? I hvert fald foreligger der nogle grimme kompetenceproblemer, som ingen endnu har taget alvorligt fat på at løse.

På den anden side er undervisningsministeren kommet til at drage en gal konsekvens af en gal argumentation mod de gældende regler om valg af studenterrepræsentanter. Man har på skrømt argumenteret mod den fri repræsentationsret for studenterrådene med, at lærerne ikke havde en tilsvarende frihed. Ministeren har derfor for at tage brodden af dette skinargument, samtidig med at han nu foreslår studenterrådernes organisationsfrihed og repræsentationsret indført, foreslået, at lærerne skal have en tilsvarende organisationsret, og at lærerrepræsentanterne derfor i fremtiden skal danne interessegrupper, der fastsætter deres egne regler for valg af repræsentanter.

Det er kedeligt, at ministeren har ladet sig fange af denne skinargumentation, hvorved man ville komme fra asken og i ilden. Det kan vist ikke være ministerens mening, at universiteterne skal styres af interessegrupperne. Hvad mon Folketinget ville sige til udsigten til, at AC i sidste instans blev den afgørende instans ved universiteternes styrelse? Dette ville blive den uundgåelige konsekvens af ministerens forslag, såfremt lærernes *interesser* og ikke deres *faglige ansvar* blev kriteriet for valgene og målestokken for kvaliteten af deres arbejde i organerne. Rent bortset fra, at de enkelte medlemmer af konsistorium og fagråd ikke længere blot var bundet af deres samvittighed og ansvar, men også af beslutninger i deres interessegrupper, altså i sidste instans i AC! Studenterrådene bør som sagt repræ-

senteres som interesseorganisation og derfor kun med en begrænset indflydelse.

Hvis man i sin tid havde opretholdt de to grundlæggende vilkår for Aarhus Universitets tilslutning til studenterindflydelse og lærerintegration, nemlig *at* studienævnenes afgørelser var underlagt fakultetsrådenes og konsistoriums kompetence, og *at* den videnskabelige kvalifikationsbedømmelse bevarede hos de videnskabeligt kvalificerede, havde man kunnet undgå megen halløj og tomgang i det forløbne år.

I stedet for at underskrive nogen resolution vil jeg derfor opfordre politikerne til at give sig god tid til at overveje, hvilke ændringer i styrelsesloven de indhøstede erfaringer tilsiger, i stedet for at jage en lidet gennemtænkt detailreform igennem i denne folketingsamling.

Lad os først til efteråret få den grundlæggende debat om de højere uddannelser, om basisuddannelserne og deres tilknytning til eller separation fra universiteterne og om universitetslærernes og forskernes arbejdsforhold. Det er langt vigtigere problemer end spørgsmålet om studenterrådenes repræsentation.

Jeg vil gerne gentage, hvad jeg flere gange har givet udtryk for: Basisuddannelserne bør adskilles fra universiteterne (junior- eller community-colleges). Ved disse bør man lade studenterne undervise af lærere, der ikke har forskningspligt. Herved kunne man dels løse undervisningens kapacitetsproblemer med et pennestrøg, idet de lærere, som underviser på dette elementære niveau, naturligvis ikke behøver 4–5 timers forberedelse til deres undervisning, dels sikre, at forskningspolitikken ved universiteterne ikke blev en refleks af undervisningsbehovet, hvilket samfundsmæssigt er for dyrt og for dårligt. Man kan måske også derigennem redde forskningens frihed og kvalitet, samtidig med at problemerne omkring studenterindflydelsen blev afdramatiseret, idet en sådan totalreform ville føre til, at kun fagligt kompetente og interesserede studenter ville færdes på universiteterne. Samtidig ville man opnå en lang række andre fordele, som jeg i tidligere kronikker har givet udtryk for, i henseende til udskillelse af studieuegnede på et mere humanitært og meningsfuldt grundlag og til aflastning af kostbar forskningskapacitet til undervisning, hvor der er mening i at tale om sammenhæng mellem forsk-

ning og undervisning. At en sådan basisuddannelse må henlægges til særlige institutioner, forekommer helt nødvendigt, eftersom det med styrelsesloven gennemførte integrationsprincip er uforeneligt med eksistensen af to grupper af lærere med forskellige rettigheder og forpligtelser. Sporene fra den gamle ordning skræmmer.

Hermed har jeg forsøgt at forklare, hvorfor jeg ikke underskrev resolutionen. Kort sagt: Jeg synes ikke, den er klar og konsekvent; den er både for begrænset i sit sigte og for almindelig i sin formulering. Fordi jeg ikke er med den, er jeg imidlertid heller ikke imod. Jeg er sikker på, at de fleste af initiativtagerne og anbefalerne på resolutionen er mine venner, i hvert fald dem, jeg kender. Men man fristes som bekendt undertiden til at bede Vorherre bevare os for vore venner.

De omtalte 5 punkter i resolutionen lyder således:

- »1. at universitetsinstitutternes forskningsopgaver defineres og forvaltes af forskerne selv,
2. at ansættelse i faste stillinger først og fremmest sker ud fra en vurdering af ansøgernes faglige kvalifikationer, og at denne vurdering foretages af fagligt kompetente personer,
3. at lærerne, under overholdelse af gældende bestemmelser, har det faglige ansvar for undervisningen,
4. at de videnskabelige medarbejders og læreres indflydelse i konsistorium, fakultets- og fagråd ikke reduceres i forhold til de nugældende regler, og at det i sammensætningen af og regler for institutråd sikres, at de ovennævnte principper har gyldighed,
5. at såvel lærere som studerende og øvrige grupper i de styrende organer repræsenteres efter regler, der – såvidt det kan forenes med hensynet til repræsentationen af de enkelte fag – giver væsentlige mindretal mulighed for valg. Man afviser ikke hermed det hensigtsmæssige i, at studenterrådene inddrages i universiteternes styrelse og selv udformer regler for valg af studerende til de ledende organer.«